

Доситејев врт
Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

Издавач

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Уредници

Исидора Бјелаковић

Драгана Грбић

Душан Иванић

Персида Лазаревић Ди Ђакомо

Милица Ђуковић

Моника Фин

Марио Капалдо (Mario Capaldo)

Марија Рита Лето (Maria Rita Leto)

Роберт Ходел (Robert Hodel)

Рецензенти

Драгана Вукићевић

Гордана Стокић Симончић

Ирена Цветковић Теофиловић

Издаје се уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања
Републике Србије.

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Доситејев врт

Годишњак

Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Година IX

Број 9

Београд 2021

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Dositej's Garden

Annual
of "The Dositej Obradović"
Endowment

Vol. IX

N° 9

Belgrade 2021

САДРЖАЈ

ВЕК СВЕЛОСТИ

Студије и чланци

Никола Грдинић ЛИТЕРАРНО ПРОСВЕТИТЕЉСТВО	13
Душан Иванић СОЛАРИЋЕВЕ ПЈЕСМЕ О ГОДИШЊИМ ДОБИМА И СРПСКА ЛИРИКА XIX ВИЈЕКА	29
Александра Павловић ПАВЛЕ СОЛАРИЋ И ПЕСНИЦИ ШКОЛЕ <i>ОБЈЕКТИВНЕ</i> <i>ЛИРИКЕ</i>	43
Татјана Јовићевић ПАВЛЕ СОЛАРИЋ – СЛИКА ИЗ ПИСАМА	61
Нада Савковић ВЕЛИКО ПУТОВАЊЕ ПАВЛА СОЛАРИЋА	81
Жарко Д. Војновић ОБЛИКОВАЊЕ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА У <i>ПОМИНКУ</i> <i>КЊИЖЕСКОМ</i> ПАВЛА СОЛАРИЋА	99
Александар М. Милановић СОЛАРИЋЕВИ ПОГЛЕДИ НА СРПСКУ БИРИЛИЦУ	117
Исидора Г. Бјелаковић ЈЕЗИК НЕКОЛИКО ПИСАМА ПАВЛА СОЛАРИЋА	137
Станиша Војновић ПРЕТПЛАТНИЦИ ПАВЛА СОЛАРИЋА	153

РИЗНИЦА

Прилози

Исидора Г. Бјелаковић и Ненад Ђ. Нинковић ПИСМА НАРОДНИХ КАПЕТАНА ИЗ ПОТИСКЕ И ПОМОРИШКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ (НАЦИОНАЛНИ АРХИВ У СЕГЕДИНУ, 1734–1746, ДРУГИ ДЕО)	169
Јелена С. Андоновски, Никола М. Крсмановић, Ивана Р. Гавриловић КРИТИЧКА МИСАО О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ КРОЗ ПРИЗМУ САВРЕМЕНИХ ДИГИТАЛНИХ ТЕХНОЛОГИЈА	189

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ
Прикази

Срђан В. Орсић РЕАКТУЕЛИЗАЦИЈА И РЕВАЛОРИЗАЦИЈА ВЕКА СРПСКЕ ПРОСВЕЂЕНОСТИ.	213
Јелена Ђ. Марићевић Балаћ ПРЕ(Д)РОМАТИЧАРСКИ КОПЕРНИКАНСКИ ОБРТИ	225
Тања Ж. Черевцики ЕПИСКОП – МОНАХ, ПРИЛОЖНИК И КТИТОР У ПРОШЛОСТИ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ	233

НАГРАДА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”
ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

Одлука жирија.	241
Слободан Терзић СИНИША ПАВИЋ: ПИСАЦ ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ РОМАНА	244
Синиша Павић БЕСЕДА	249
ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” У 2020. ГОДИНИ	253
Мирјана Драгаш О ЗАДУЖБИНИ ДАНАС.	259
УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА.	265

ANNUAL OF THE „DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT CONTENT

AGE OF ENLIGHTENMENT

Studies

Nikola Grdinić LITERARY ENLIGHTENMENT	13
Dušan Ivanić SOLARIĆ’S POEMS ABOUT FOUR SEASONS AND SERBIAN POETRY OF THE 19th CENTURY	29
Aleksandra Pavlović PAVLE SOLARIĆ AND POETS OF “THE SCHOOL OF THE OBJECTIVE LYRICS”	43
Tatjana Jovičević PAVLE SOLARIĆ – AN IMAGE FROM THE LETTERS	61
Nada Savković THE GRAND TOUR BY PAVLE SOLARIĆ.	81
Žarko Vojnović MODELING OF THE SERBIAN IDENTITY IN <i>POMNIK KNJIŽESKI</i> BY PAVLE SOLARIĆ.	99
Aleksandar M. Milanović SOLARIĆ’S VIEWS ON SERBIAN CYRILLIC	117
Isidora Bjelaković THE LANGUAGE OF SEVERAL LETTERS BY PAVLE SOLARIĆ	137
Staniša Vojinović PAVLE SOLARIĆ’S SUBSCRIBERS	153

TREASURY

Contributions

Isidora Bjelaković, Nenad Ninković THE LETTERS BY NATIONAL CAPTAINS OF THE MILITARY FRONTIER AT TISZA-MAROS (THE NATIONAL ARCHIVE IN SZEGED, 1734–1746, 2nd PART)	169
Jelena S. Andonovski, Nikola M. Krsmanović, Ivana R. Gavrilović CRITICAL THOUGHT OF DOSITEJ OBRADOVIC THROUGH THE PRISM OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES	189

DOSITEJ'S READERS

Reviews

Srđan Orsić

REACTUALIZATION AND REVALORISATION OF THE CENTURY
OF THE SERBIAN ENLIGHTENMENT 213

Jelena Marićević Balać

EARLY ROMANTICISM-COPERNICAN TURNS 225

Tanja Čerevicki

A BISHOP-MONK, A BENEFACTOR AND A FOUNDER
IN THE PAST OF THE METROPOLITANATE OF KARLOVCI 233

“DOSITEJ OBRADOVIĆ” LIFETIME ACHIEVEMENT AWARD

The Jury's Statement 241

Slobodan Terzić

SINIŠA PAVIĆ: The Writer of Television Novels 244

Siniša Pavić

AWARD ACCEPTANCE SPEECH 249

CHRONICLE OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ”

ENDOWMENT 253

Mirjana Dragaš

ABOUT THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT TODAY 259

INSTRUCTIONS TO AUTHORS 265

ВЕК СВЕЛОСТИ
Студије и чланци

У рубрици *Век светлости* објављујемо радове са научног скупа ПАВЛЕ СОЛАРИЋ (О 200-ГОДИШЊИЦИ СМРТИ), одржаног у Доситејевом дому (Задужбина „Доситеј Обрадовић“) 15. октобра 2021. У организационом одбору су били Душан Иванић, Исидора Бјелаковић и Мирјана Драгаш. Саопштено је једанаест реферата, а за *Доситејејев врш* је приложено девет реферата.

Никола Грдинић*
Филозофски факултет
Нови Сад

ЛИТЕРАРНО ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

Литерарно просветитељство је референцијални оквир из кога се тумачи поезија Павла Соларића. То је последња етапа развоја просветитељства у којој књижевност преузима улогу националног изграђивања. Циљеви су универзалистички, изграђивање морално и интелектуално до хуманистичког идеала, али ограничено на етничку и језичку заједницу. Поезијом се изграђује језик схваћен као душа народа, и тако остварује културни напредак. Соларићев песнички израз усмерен је на деловање, у циљу уздизања до хуманитета.

Кључне речи: Просветитељство, Соларић, поезија, културни напредак, хуманистички идеал.

1. Промене на завршетку XVIII, и њрвих деценија XIX века, с једне стране су кришника ѡпросветишељства, с друге ње-тов ѡродужешак.

У просветитељском рационализму човеков ум измештен је изван природе, постављен наспрам ње са циљем да њоме управља и влада. И стари Грци су имали развијен рациоанализам, али су себе сматрали делом природе. Разлика је значајна. Путем интелекта управља се не само природом, већ и друштвом. Већ су француски енциклопедисти писали да историје не треба писати док се не открију законитости њеног развоја. То је био нови концепт историје: развојем друштва управља се разумом, оно што је било раније треба

* grdinicn@eunet.rs

порушити и изградити на новим основама. XVIII век је први у историји човечанства донео чак три револуције, енглеску, америчку и француску. Радом људског ума друштво се организује по новим, антифеудалним принципима.

Критику просветитељског претерано разумног човека, односно утилитарног рационализма, започиње Жан Жак Русо, постоје и емоције, а природног, доброг и честитог човека искварила је цивилизација. На ову идеју природног човека надовезује се Хердер у тумачењу историје. Она није ништа друго до непрекидно настављање природног развоја. Почетак друштвеног живота, као и језик настао је природним развојем, а не вољом творца, или изумом поједица. Развој тече у правцу све већег усавршавања свих народа који чине непрекидни ланац човечанства. Историја је развој људскости. Задатак унапређења хуманитета дат је култури, односно књижевности. Тиме је раскинуто са просветитељским чистим разумом у схватању историје и замењен концептом органског развоја. Са друге стране, задржава се просветитељска идеја универзалног хуманизма. Повезује се национално са универзалним. То је завршна фаза просветитељства у којој носилац просветитељског универзализма прелази са идејно-филозофског плана на стапање са уметношћу, књижевношћу посебно.

Процес изграђивања нације започет у просветитељству решавањем питања језика, образовањем, материјалним и моралним напретком у идејној асфери, преузимају књижевност и друге уметности. Друштвена заједница се литератизује. Прелази се са усмене, односно полу-усмене, полу-писане, на писану културу. У чему је суштина тога процеса, начин размишљања писаца у коме објашњавају своју релацију према заједници, односно потенцијалној публици, добро објашњава следећи одломак из предговора Милована Видаковића за роман *Велимир и Босиљка*:

...Има и таквих, да ми се дозволи истину рећи, кои су школе завршили, Латини и Немци добри, у наука довољно совршени, и нису у состојанију једно писмо на матерњем језику, као што треба саставити! Јоште више, видио сам и таквих, Србљи прави, а не умеду Србски читати...Оле немар-

ности, оле стида за Србљина! Но зашто то бива? Зато воистину, што се у чтенију наших књига не упражњавају; но камо нам књиге? Весма их мало имамо... ово ме је принудило, да вам што сачиним и на матерњем језику издам.

Ако се упореди списак Објављенија, односно позива за пренумерацију за књиге са касније рађеним библиографијама објављених, видљиво је да их је више написано него објављено. Мала економска заједница Срба на југу Угарског краљевства није могла финансирати све што се тада написало. Књижевно стварање у томе времену схватало се као патриотска дужност.

2. У првој половини 19. века књижевности је у функцији националној израђивања.

Основни смер културног израђивања је асимилација страних образаца који се трансформишу у домаће. Најчешће се изражава метафором пресађивања најлепших цветова из туђих башти у своју, тако да страном постане домаће (нпр. Доситеј у *Писму Хараламџију*).

Присутна је и другачија културолошка оријентација – назовимо је аутохтонистичком – која заступа идеју развоја на подлози усмене књижевности, али је слабије изражена. Унутар доминантне асимилаторске културолошке оријентације у првој половини XIX века разликују се две школе, или правца, класицистички и предромантичарски. Они нису међусобно конфронтирани, нема поетолошких расправа или оспоравања, као што је нема ни са противном, аутохтонистичком оријентацијом. Циљ је развој књижевности, нарочито језика, а средства којима ће се циљ остварити су на хијерархијски нижем нивоу, ствар су индивидуалног избора. Пример је Јован Хацић (Милош Светић) који је упоредо писао на два начина, оригиналну поезију и преводе опонашањем класичне и народне версификације. Дилему о два пута, асимилаторског и аутохтонистичког Хацић је разрешио тако што је изабрао оба. У коментару за песму „Милан и Милица” у другој књизи сабраних песама 1858. коментарисао је имитирање класичних образаца Лукијана Мушицког речима „Да ли не би боље и сходније било за Србље Србским гласом певати”,

али како и римски размер „показује гибкост и совершенство, и умножава богатство српског језика”, отуда „једно се може чинити, а и друго не изостављати”. На стилском плану особине једне и друге културолошке оријентације, односно посебних школа унутар њих, мешају се. Писци прихватају класицистички или предромантичарски стилски поступак и облике изражавања, или се угледају на поступке усмене књижевности, у различитим песмама не увек на исти начин, јер је избор културолошке оријентације био важнији од поетике и стила. Пример је Сава Мркаљ, као, уосталом, и Соларић, за које је карактеристично комбиновање предромантичарског са цртама класицистичког, уз упадљиво изостајање ослонца на атохтонистички контекст. Отуда су покушаји у науци разврставања писаца према стилским и поетолошким карактеристикама само делимично успешни.

3. Павле Соларић *припада културолошкој оријентацији асимилатора.*

Песнички опус Соларића у историјама књижевности понајпре се одређује као предромантичарски, мада је он преводио Овидија, класичну анакреонтику, писао у жанровима еклоге и песничке епистуле, а у насловим, мотоима, и стиховима песама многобројне су реминисценције или алузије на класичну старину.

Основне карактеристике његовог уметничког стваралаштва су:

А. Уметничко дело ствара се вештином, знањем, а не у стању задахнутости. Соларић је поета *techné*. Теоријски искази о начину на који ствара песму разасути су, попут каквог асамблага, у појединим стиховима, предговорима и есејима са другом темом.

1. „Нека пјева ком се речи и како зна слаже / Што год хоће (све се може) нека браћи каже” (*Ко шта воли нека њева*).
2. „Слаб је занат, но весео, плетење пјесана” (*Посланица Драги Теодоровићу*)
3. „Јест свуд неко грајаденије [поредак] у вселене вештма / Ко у пјесне сличне гласу и сплетеним речма” .

4. У опису пролећа песници „Све да реку што умеду, нису ништа рекли / Свим потомком остаје се о том струке плести, / Бољма могу осећати нег бесједу вести. (Весна).

Наведеним стиховима треба додати исказ у коме се говорење речима упоређује са пауковом мрежом. Исказ се односи на разумевање природе језика, не о писању песама, али како се песма гради од речи језика, допуњава их. „Човек у својем говорењу подобан је пауку у његовој мрежици.” Паукова мрежа сложена је грађевина, своје кончиће извлачи из себе, и истовремено их у себе прима, сваки од њих је продужетак њега самог, и за сваки од њих зна разлику, где је који повучен, што паука чини иако је бесловестан задивљујућим и савршеним. Тако и човеку који из себе извлачи речи као паук нити „простоји знати од колико разлика има речи у његовом језику, где се која и како употребљава, и од њих сложенији разговори каква где својства морају имати” (*Вход њисменици и јазикознанију*).

Кључне речи којима се карактерише поступа писања и говорења су *слајање, њлеијење, вез, и мрежа, грађевина* речи. У исказима се вештини слагања и повезивања речи у песми пореди са устројством природе („грајаденије у вселени вешта”; паукова мрежа). Језик поезије, и сложенијих (интелектуалних) разговора, разликује се од обичног говора својим артизмом. Ако нема удаљености између предмета о коме се говори и елокуције, нема ни уметности. Сложеност песничког језика Соларић изводи из органских својстава природе коју је у крајњој инстанци створио бог.

Ако упоредимо Соларићев песнички језик са, рецимо, језиком песама Јована Пачића, уочавамо разноврсност. У већем степену користио је слободу коју му је пружала ситуација каква је постојала у славеносрпском пре стварања норме на основама народног језика. Бирао је облике речи према потребама уметничког изражавања каквима је располагао, а то су руски, рускословенски, српски, и особености лексичког фонда крајинског говора. Соларић је, на пример, употребљавао српску реч „поредак”, и рускословенску „грајаденије”, а који ће облик употребити у стиху било је мотивисано умет-

ничким разлoзимa: звуковним сагласјем речи, односом мисли и израза, метричком схемом.

Соларићев поетски стил одликује, речено оксимороном, једноставна сложеност. С једне стране он се изражава граматичко-реторичким фигурама типа перифраза, поређење, тмеза, елипса, а ређе употребљава тропе са пренесеним значењима, метафоре и алегорије. Изостанак метафоричке сложености, води развијеном изражавању у једном другом регистру. Речи се слажу по звучности, а поређењима проналазе слике које имају једнаку сложеност као метафоре у којима се повезују удаљени појмови уочавањем сличности између њих. За Соларића карактеристичан је поступак спајања мисли и слике, у једном, два или више узастопних стихова, као:

Има који на стерн поју и од сламе писак,
Славуј слаже благогласје, сова љуби врисак.

*

...Простор мнити без вештества, јест без мозга тјеме.
(Зима)

*

... Пријатељство, искрености благородно чадо,
Стегнуло је њежном свезом дружествено стадо:
И друг другу све теготе носити помажу,
Мед је сладак, зашто пчеле овако се слажу....
(Пријатељство)

*

Божаство је премудрости правило, начало
Које судбу к слуху зове, ко што је и звало.
Јест човеку што природно дјељатеља мнити,
Гдигод дјела траг се види и правости нити.
Нити доста: он све прстом осјазити тежи,
У свачему, премда чезне ко вода у мрежи.
Творца хоће ко припету, лицем види к лицу,
Што несташни ваде лесно рибу на удицу.
Ето како благодарност сама вуче људе,

Да у оном, што вјерују, ласно сви заблуде.
Како бистро љети роне луче с' жарког сунца,
Но точила хладна поје јелена и јунца.
(Који звезде њрситом врши)

У последња два стиха Соларић апстрактан појам објашњава сликом. Такав начин изражавања одговара његовој дефиницији хијероглифа. То је почетак писмености, хијероглифи су између слика и слова, прелазни ступањ између пиктограма (слика која представља оно што је нацртано; индексни знак) ка конвенцијом утврђених графичких симбола за фонеме. Хијероглифе назива „Изражавање понјатија [појма]” и објашњава: „Изражавање понјатија чрез лепљенија, вајанија, литја, живописанија, (...) произдавше се јероглифическо начертавање мислеј...” Проблем сугерисања, преношења значења појма сликом, песничком (речима), или цртежом, општег је значења.

Ако са поступка означавања идеје песничком сликом усмеримо пажњу на садржај исказан контрастним сликама на завршетку цитата у њима се опажа једна од Соларићевих централних идеја, можемо је означити изразом дијалектичке антиномичности, или на неки други начин, понајпре описно. Јавља се у различитим контекстима и спојевима са другим идејама, у решавању проблемских питања различитих области: тумачењу природе, стварности, етике, уређења друштва; у стиховима песама и есејистичким предговорима. Када поставља нејасну границу између сна и јаве, у хладноћи зиме открива скривену топлоту, у пролећу уз наглост, силину и љубав, у лету плод, када истовремено допушта једно и супротно, појмови нису монолитни, чисте опреке, већ релативизовани, повезани или поништени, што се манифестује и у његовим ставовима, од избора књижевног језика до односа цркве и државе (сматрао је да они треба да теку паралелно, а не доминацијом једног). За илустрацију довољан ће бити и овај кратки низ:

Све из добро производи, зло – добро без мјера.
(...)

Њеки ходи непорочно, њеки грешно блуди.
Ти' је мало; смјеса паче нашим светом влада,
Сцјепљенога вкусанија су соци плода сада.
(*Пролеће и љубов*)

*

Но у тврдој кори зрија сладост сваке језгре,
Кост пробити љуту ваља ко је рад до мезгре.
У трњу се ружа краси, свега цвећа хвала,
И мед и сот обстрегава јетки свуд тма жала.
(*Зима*)

*

... Једно се колеба и круши да се друго сложи и сазида;
једно већ постаје, гди је друго јошт једва ишчезло; у природи
покоја нејма, нејма уничтоженија, у природи нејма смрти.
(Предисловије, *Ново їражданско земљоописаније*).

Композиција његових песама има јасан, логичан план развијања теме са поентом на крају. По реторском начелу увода, средишњег дела (разраде) и закључка. У првим стиховима песме садржана је тема, она се развијала контрастно, градационо, варирањем основне теме увођењем подређених мотива, са поентним стиховима на крају. Техника писања једноставна је: све песме написане су истом врстом стиха, четрнаестерцем (8+6) који припада ученој, писаној песничкој традицији, и све су парно римоване. (Једина песма написана другачијим стихом, посланица Михаилу Витковићу, је четрнаестерац разломљен на два стиха иза цезуре 8a + 6b). Соларић, пак, у питању композиције излагања није био догматски оријентисан, између стихијног, импулсивног, спонтаног, и рада по правилима он је био за рад по правилима, али не на начин стриктног испуњавања правила. На завршетку „Предисловија” за превод списа *О самосџи* Ј. Г. Цимермана (1809) писао је:

Велика част писатеља набљудавају тако совјесно и тако замучно у сочињенијима својими толику строгост поретка

вештеј, толику точност сојуза их, и толику правилност рас-
 предељенија, чрез разделенија, подраздељенија, суразделе-
 нија, и пр(оче), да при том частију заборавае, а частију сами
 себе воспеше оно све полезно што би кадри и дужни били ка-
 зати. Ја не марим за овакву строгост; почитујем много паче
 за ученост гди се полза поглавито, ако другада мало и чрез
 ред, набљудава, нежели где све мора падати на жртву високо-
 напрегнутом сухопарном поретку; имам овде јоште две нове
 мисли, и ево нећу да ми и прогута строгост.

Б. Наизглед противречан је Соларићев однос према
 стварности. Највећи број песама посвећен је животним те-
 мама. Оне су референцијалне и критичке, писане са циљем
 промене, у смислу унапређења друштвених, моралних оби-
 чаја и схватања. У њима је Соларић понајвише у духу вре-
 мена усмерен на морално усавршавање публике. Са друге
 стране, истовремено, он ствара према замисли у своме духу,
 односно идеји.

Који звезде прстом врти, по будуштем шеће,
 Нињешности [садшњост] престолствује, мимошло пролеће;
 Који присно сам из себе сваколико ствара,
Прима у се опет преживајућ стара;
 (Ибо премда никад није без поретка било,
 Сва вештества, раће – кашње, ко у води мило,
 Пливала су растопљена у пламеној рјечи,
 То су наши, то су позни искусили вјечи).
 Ко шта воли нека пева и гласе пребира
 На цјевници седмозвучној, ил у свирјел свира...
 (Који звезде прстом врти)

Стварање „сам из себе” и „преживајућ стара” могу се
 превести у појмове стварања према идеји и опонашањем,
 унутар кога је могуће даље разликовати два типа миметиз-
 ма, угледање на старе песнике који су дали правила, и опо-
 нашање стварности. Када критикује, разобличава лоше оби-
 чаје, помодарство, тежњу ка богатству, бави се стварношћу
 (*Вкус и мудрост, Љубав и среброљуйци, Женидба по моди,*
Худа Сербкиња), а када пише рефлексивне песме о приро-
 ди, васељени, богу, пише их полазећи од идеје у своме духу
 (*Гозба, Весна, Зима, Који звезде прстом врти, Ко шта воли*

нека џјева, Сва вселена љубвом гише, Пролеће и љубав, Свеџи часи, Који звезде џрџиом врџи). Бог (Создатељ, Вседержатељ, Промислитељ, Владика, Творац, како га све именује у својим стиховима) и природа главна су тема групе рефлексивних песама. Природа није оно што изгледа, испод спољашњих манифестација налази се божанска промисао: „Но таинства испод нас су по глибу спретена” (*Зима*).

Ако желиш образ узрјет созданија свјета...
 Сиђи к рјекама, прозри дебре [долине], вољези на горе,
 посвуда ћеш усмотрити Тројице саборе.
 Отча сила оде вјечности Сина свога рађа,
 Из шта мудри Ум создаје, Син је твари грађа.
 (...)
 Дух је жизан свуд разлита, движенија вина,
 Који, видиш, да из оца, не иде из сина.
 Сва три чине једно само, да што су разлучно?
 Творца изван твари, жизни, мислити је мучно. (*Зима*)

Соларић је деиста, према два критеријума: одвајању морала од теолошког учења његовим извођењем из разума, и по схватању да се бог еманира у природи. Он, као и многи деисти, признаје постојање персоналног бога, али се његова егзистенција не заснива на вери, већ на чулима доступном посматрању природе.

Између два поетолошки гледано опречна концепта стварања, са полазиштем у идеји и стварности, разлика је неутралисана као небитна. И једно и друго усмерено је ка истом циљу, деловању у пожељном правцу поступног напредовања ка вишем ступњу развоја.

В. Главни циљ његовог деловања је „Општа полза! Општа полза! Всеопшта полза!” (*Улој ума человјеческоја*). То је главни и вишекратно декларисан циљ деловања не само Павла Соларића, већ свих просветитељских писаца. Хијерархијски посматрано, то је најважнији елеменат Соларићеве теорије уметничког стварања, деловање на примаоца у циљу његовог изграђивања у друштвеном, моралном, и сазнајном смислу. Према циљу одређују се средства за његово остваривање. Отуда за Соларића опозиција стварања песме по миметич-

ком принципу, са полазиштем у друштвеној реалности, и стварање са полазиштем у идеји нису у опозитном, већ неутралном односу И један и други поетолошки поступак служе истој сврси. А пошто је примаран циљ деловање, средства, поступци стварања текста подређени су. Отуда тематска разуђеност, другачије гледано разноврсност његове поезије.

Постоје и другачији искази о песнику, и његовој функцији у друштву. Песмом се исказују емоције:

Сприпевајте, мили друзи, огњу моје груди,
 Жар у пјелу, то су неке превиспрене ћуди.
 Овидиј се пјеснеј каје, пјесне пјесном тужи,
 Приклад даје да и бједном пјети вопољ [јаук] служи.
 (Пјесна о Гозби 1807)

И објављује истина:

... Летио би на молније [гласном] небопарном крилу,
 Возвјештаја [објављујући] преизбитну твари творца силу.
 (...)
 Глагољ би мој свуд обрјео разумиво ухо,
 Како спори черв наводи всегда своје рухо.
 Нити чудо (бивало је веће међу људма),
 Да се такви дари роде у избраним судма;
 Вид за мира согласије и беседе рјесне (истините).
 Педизбро је лике [хорове] паче и пјеваца пјесне...
 (Који звезде њршом врши)

Соларић је учен песник poeta faber (doctus), и poeta vates (сентимента, древних митова; профет), творац нове митологије (Вид је његово врховно божанство) којом треба објединити, управо интегрисати колектив у цело. На пример, *Пјесна о древности Славјан*, истиче моралне вредности Словена, буди национални понос, са тежиштем на древности језика и писма.

4. *Шта Соларић нама значи данас, и шта је то што образовани лаик на почетку XXI века треба знаћи о њему?*

Песме Павла Соларића антологиране су три пута. Први пут ближе његовом времену делови песме „Гозба” из 1807. уврштени су у *Цветник србске словесности*, (1853) Јо-

вана Суботића. Потом, са веће временске дистанце, у две познате и утицајне антологије XX века, али са различитим изборима. У *Антологији српског џесништва* (1964) Миодрага Павловића уврштени су делови *Гозбе* (1807), а у *Антологији старејег српског џесништва* (у другом издању 1964) Младена Лесковца осам песама. Једно је избор из његове рефлексивне поезије, а друго је из поезије у којој се бавио друштвеним, и животним темама. Антологичари, Младен Лесковац и Миодраг Павловић, приступили су прошлости у избору песама Павла Соларића на два различита начина, први је посматрао његову поезију из перспективе времена у коме је настала и шта је она значила у томе времену, а други шта је у Соларићевој поезији вредно са становишта садашњости. У првом случају утврђује се Соларићев допринос развоју српске књижевности, шта је у њу унео ново, и шта је његова поезија значила публици у времену у коме је објављена, потом се прати евентуални утицај који је имао на друге писце, и начелно књижевноисторијски карактерише у контексту свога времена. Приступ Миодрага Павловића је елиотовски, анисторично-историчан, дела прошлости постоје у једном симултанитету, а њихов поредак се мења објављивањем нових. Из перспективе времена у коме су вештина и знање важнији од песничког заноса изабрани су фрагменти једне од песма из групе рефлексивних.

Питање је шта сада, у трећој деценији XXI века, значи Соларићева поезија, односно његов укупни књижевни и научни рад?

А. Променом контекста, развојем научних сазнања, делови Соларићевих профетских деловања као песника и истраживача у изграђивању националне свести, и националног поноса, привукли су позорност. Хипотеза постављена у XIX веку о досељењу Словена на простор источне и западне Европе у VI веку оборена је, или се још увек обара, највише археолошким и лингвистичким налазима, а да није постављена нова, или барем општеприхваћена нова хипотеза, чије изграђивање у нашем времену карактеришу лутања и политизација. Овде је довољно указати да се у томе контексту обновио интерес за Соларићева лингвистичка истраживања

корена словенских речи у латинском језику, ономастике и топономастике (*Римљани славенстивовавши*).

Б. Соларићев став према стварности, који је заједнички просветитељским писцима, карактерише бављење садашњошћу, њеним критичким преиспитивањем и усмереношћу ка остваривању пројектованих циљева о пожељној будућности, у складу са општим, универзалним, хуманистичким идеалима. У томе смислу Соларићев став према садашњости може бити пример који заслужује да преживи у свим временима. Таква усмереност не значи обавезно миноран, или занемарљив, домет у уметничком стварању.

В. Непрочитаност, неразумевање, одсуство развијеног облика свести о томе шта је есенција његовог стваралачког, интелектуалног, напора, последица је вредносног система изграђеног после 1945. године, односно избора културног модела.

Од две могућности, какве су у дотадашњем развоју постојале, изабрана је за основ даљег културног развоја народна (усмена) књижевност, језик, и на њеној подлози изграђена тако названа романтичарска писана књижевност. Консеквенце оваквог избора биле су маргинализација свега што у тај модел не може да се уклопи. Како је средњовековна књижевност писана српкословенским, а нововековна књижевност XVIII и прве половине XIX века рускословенским и славеносрпским језиком, издања старих писаца била су језички прилагођавана и мењана, „превођена” на савремено језичко стање. За то је постојао идеолошки мотивисан налог, који је само делимично био оправдан. Српска редакција старословенског, српкословенског или старосрпског језика, писаних споменика и књижевних дела мало се разликује од говорног, народног језика, тако да је тешко говорити о диглосији која је карактеристична за западноевропски културни развој. Потребно је научити само једну групу разликотних језичких особина, и он се може са лакоћом, свакако без већих тешкоћа, читати. Комплетна серија књига средњовековне српске књижевности пребачена је у савремено језичко стање. Писци рускословенског, и нарочито славеносрпског

језичког израза схваћени су као странпутица, грешка, изгубљено време у културном развоју.

Промена у статусу поетског опуса Павла Соларића могућна је са променом укупног статуса књижевности и писмености рускословенског и славеносрпског језичког израза, што је највећи део корпуса српске књижевности XVIII и прве половине XIX века. Онда када и ови периоди књижевног и језичког развоја буду схваћени као интегрални део српске књижевности, а не као странпутица у развоју, изгубљено време у прошлости, када буду канонизовани и стављени у исту раван са књижевношћу која се развила у романтизму на подлози језика усмене књижевности, када идеолошки критеријум не буде пресудан, биће могућ и другачији облик свести о књижевној вредности Соларићеве поезије. А то ће се десити изграђивањем визије културног развоја по новом моделу, у коме ће се употреба различитих књижевних језика схватити као природна, историјски условљена појава која уз све посебности има аналогију у развоју књижевне писмености код других народа.

Сажети одговор на питање шта је то што треба знати о Соларићу могао би да гласи: његово бављење садашњошћу и тежњом се да делује на њу; да је недовољно сазнат, управо непрочитан и непротумачен због особеног културног развоја у деценијама после Другог светског рата под утицајем идеологије која непромењена траје и делује у хуманистичким наукама до данас. Питање је да ли само по историјској инерцији, или још због свођења културе у границе креативне индустрије у нашем времену. Нема озбиљне препреке за креацију, стварање нових визија, и тражења решења која боље кореспондирају са чињеницама.

ЛИТЕРАТУРА

Павле Соларић, *Сабрана дјела*. Приредили Душан Иванић и Исидора Бјелаковић, Задужбина Доситеја Обрадовића, Београд 2019.

NIKOLA GRDINIĆ

LITERARISCHE AUFKLÄRUNG

ZUSAMMENFASSUNG

Literarische Aufklärung ist ein referenzieller Rahmen, aus dem Paul Solarićs Poesie interpretiert wird. Es ist die jüngste Ära der aufklärungspolitischen Entwicklung, in der die Literatur die Rolle der nationalen Entwicklung einnimmt. Die Ziele sind universell und bauen moralisch und intellektuell auf humanistische Ideale auf, beschränken sich aber auf ethnische und sprachliche Gemeinschaften. Poesie baut Sprache auf, die als Seele des Volkes verstanden wird, und macht so kulturellen Fortschritt. Solarićs poetischer Ausdruck zielt auf Aktion, um zur Humanität aufzusteigen.

Schlüsselwörter: Aufklärung, Solarić, Poesie, kultureller Fortschritt, humanistisches Ideal.

Душан Иванић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

СОЛАРИЋЕВЕ ПЈЕСМЕ О ГОДИШЊИМ ДОБИМА И СРПСКА ЛИРИКА XIX ВИЈЕКА

Аутор сматра да је П. Соларић први српски пјесник годишњих доба, уклопљен у античку традицију (Лукреције, Овидије, Вергилије) и у савремену поезију европских књижевности. У Соларићевим пјесмама о годишњим добима смјењује се сликовита, често сентенциозна есејизација са описима промјена у природи и идиличним сценама (зима, љето) породичног живота. Једним дијелом је доцнија српска лирика блиска Соларићу (Васа Живковић, Никола Боројевић, Петар Петровић Његош), другим дијелом, од Бранка Радичевића надаље, природа се поунутарњује, интимизује, симболизује и алегоризује, до В. Илића, који обнавља извјесне класичне обрасце (еклога, идила), остајући претежно на промјенљивим личним импресијама. Тај однос према природи (претварање детаља у симболичан смисао) остаће и у лирици Милете Јакшића и у пјесника модерне (Јован Дучић).

Кључне ријечи: Соларић, годишња доба, традиција, опис, сентенција, романтичари, модернисти.

Избор теме/наслова за ово излагање је асоцијативан: Љубомир Недић се подсмјева Милети Јакшићу као пјеснику „годишњих времена“ (СД, I: 380), „доба дана“, „времена“ (тока дана). Позива се на Слободана Јовановића, који је овај појам употребио за Војислава Илића (али без потцјењивач-

* Dusan.div@gmail.com

ких алузија). Могло би се пак рећи да је у српској лирици први прави пјесник годишњих доба Павле Соларић, с незавршеним, непотпуним циклусом пјесама „на природу” (да узмемо наслов једне ране Стеријине пјесме): зима, прољеће и лето, са укупно 376 стихова: 102+248+26 (остало као фрагмент).

Кажемо *први прави*, јер Соларић није увео у српску поезију годишња доба. Осим Орфелинове *Мелодије к пролећу* (1765), прије него су његове пјесме објављене (а можда и настале), Еустахија Арсић је изишла с књигом *Совјетш мајстерњи*, 1814, гдје у једној пјесми захваљује Богу за планете, звијезде тијела и љепоту природе. (Види Тања Јовићевић, *Књижевности изван памћења*, 2020). Значајнија су њена *Полезна размишленија о четирех годишњих временех* (Будим, 1816): конвенционални описи годишњих доба у сликама/стиховима (пјесмама) настављају се прозним огледима о истој теми. „Годишња времена” у овој необичној књизи заправо су метафора људског живота, мјестимично с лирским исказом и личном исповијести, са сликама из живота и критичким коментарима непросвијећеног понашања.

Соларићеве пјесме о годишњим добима, дијелом су сачувани или написани само одломци (*Љето*), као да је требало да буду дио дидактичко-описне поеме/циклуса ширег плана и обима. О том свједочи извјесно „дозивање” првих стихова у пјесмама *Зима* и *Весна* („Гадао би шта нам зима приутихла слуги”, „Све је друго кад нам весна природу пробуди”). Они су мотивациона језгра садржине (открива што се крије иза утихле, утишане зимске природе, потом богатство и промјенљивост прољећем пробуђене природе). Те пјесме подсјећају на дијелове Лукрецијеве дидактичке пјесничке књиге *О природи ствари*, на Овидијеве описе годишњих доба у Томима, гдје је био изгнан (*Epistulae ex Ponto, Tristia*), а по највише на Вергилијеве *Еклоје*/ *Буколике* (Пастирске пјесме) и *Георике* (Сеоске пјесме).

Међутим, у Соларићево вријеме је лирика природе и годишњих доба дио опуса најбољих националних пјесника у европским књижевностима (Гете, Клопшток, Вордсворт, Дежавин и др.). У нашег пјесника се слике природе и сен-

тенције о природи смењују описима идиле породичног живота у зимским данима и љетним вечерима. Сентенције су заправо сликовите тврдње о процесима и стањима у природи, док пространа пјесничка реченица отвара и опис и епски ток радње (почетак *Зиме*):

Кад се гласи по дубравам' птичица угасе,
Круто рјеке покривало кад навуку на се,
Забјеле се сједе главе озебли планина,
Дух зањеми бритким мразом уснувши долина.
(Соларић, 2019)

Томе слиједи слика навале зиме („Пак појезди, не мотрећи ни поља ни мора,/Ни колибе сељанина кô ни царског двора”), којој се одупиру пчела, звијер и човјек („Куд год позриш, све останци, друго кô замрло,/ Рекао би да ће небо, ил' да је тљу стрло”). Ту спољашњу, епску слику смјењује друга, унутарња, сентенциозна: „Но у тврдој кори зрија сладост сваке језгре,/Кост пробити љуту ваља ко је рад до мезгре”, уз низ аналогичних примјера (трн и ружа, мед и жалац, руда и ватра, космос), уз закључну мисао, која би се лако могла пренијети у прозном, јаснијем, облику.

Стужа (=зима, студен) оно што топлота разгне и развеже,
Совокупља невидимо и све брижно стеже:

Она запне неко време сјемену, корену,
Не умртви, само стазу заживичи трену.

<>

Зима хоће преизбитак (=преобиље) да нам предохрани
(=сачува),

Да наспори (=повећа), не украти, радост свакој страни.

(Зима невидљиво сакупља и стеже оно што топлота разagna и развеже; она заустави неко вријеме сјемену, корјену, не умртви га, само га на тренутак „заживичи”, тј. загради; зима чува преобиље и повећава задовољство свему.)

Овај описно-рефлексиван ток пјесме прелази у „зимска” задовољства и „зимске” радости, у малу, од зиме изоловану, идиличну оазу (кућа штити и окупља све генерације: баке и старци, дјеца, супружници, омладина (дјевојке).

Која гођа (=угодност, задовољство), ко не призна,
 у тихом сну мрака?
 И што гата код огњишта дјечи својеј бака!
 Помињући дане своје, старци срце пасу,
 Кад шаљива око ватре младеж плеше к гласу.
 Ту се пјева, ту се смјеје, и игра и свира,
 И све, чим год чистосрђе људске прси дира.
 То је доба кад надежда жезал царства прима,
 Љупко бодри, бригу с чела смртни многу снима.
 Угрјеју се при бесједи љупко мили друзи,
 Дјеле с собом, дјеле с чадом сву њежност супрузи.

Нарочито у *Зими* и *Весни* израњају научни пориви Павла Соларића, та општа обиљежја новог вијека „интерес за невидљиво” и „радозналост” (Блуменберг, 2004). У једном писму Софији Теодоровић говори о свом задовољству у расвјетљавању таме незнања (Соларић, 2019: 477); у пјесмама о годишњим добима смјењује се поље виђења пољем слутњи и промишљања, у претпоставкама које се претварају у слике: тајновито, невидљиво, а уграђено у законе природе! Зима је стање које умртвљује да би се живјело, наговјешћујући како су „и сквозје смрт пути” (кроз смрт путеви). Соларићеви описи годишњих доба су истовремено мозаици проицљивих опажања и сликовитих рефлексива, преплитање слика из природе са филозофијом природе и филозофијом живота.

Не треба занемарити ни квалитете који долазе од избора и склопа ријечи, са оазама синонимије и звучних додира, повезивања метонимичних и метафоричких слика. Стихом **Толика се свуд живота пучина разлива** призива се одмах метафора **По њивама волнује се златокласно море**, па се проширује асоцијативним низом слика везаних за лађе и пловидбу.

Даљне виде тад острови богати корабље,
 Изнад бездна стазу гребу дрског пловца грабље.
 Они плоде земљам’ носе и нраве народом,
 Да је земља наша кругла, својим уче ходом.
 (корабље – галије, грабље пловца – весла).

А пучина живота с почетка пјесме у посљедњим стиховима постаје **сласт живота**:

Ал' кад дневни вар охладни, дјела часи прођу,
Из вертепа, из дубрава с росом мраци дођу.
Кад се пастир у колибу и жнец с поља врати,
Које с чадам мила љуба већ чека на врати,
Стол се простре, сир и млеко, хљеб, што доба даје,
Са сребреним заренијем мјесец вечер сјаје;
Ту је одмор, ту је воља, ту љубве милота,
С диханијем танког вјетра дише сласт живота. (*Љето*)

У Соларићевим годишњим добима је непрестано кретање природе, догађаји („прикљученија”), у јаким појединостима, рефлексивним уопштавањима и симболизацији.¹ Што ту поезију чини видно другачијом од тематски сличне поезије нових генерација српских пјесника, романтичара, реалиста, модерниста, то је да су у њој најважнији процеси у природи и однос човјека према њима, положај човјека који живи с природом (сељанин, жетелац, пастир; породична вечер/а). Пјесник уз прољетну зору и рађање сунца одриче моћ људској и пјесничкој ријечи да изрази величанственост призора (*Весна*).

Ал' кад отац дана на праг с колесницом сине,
И проблеме сви собори страхом са висине,
Како сунца предитече, прве блесну луче,
Златна румен гора врхе љепотом обуче,
И к празденству јутра буде све од свуда спремно,
Пригваждајућ све к истоку очи своје стремно:
У прољетној Весна ризи, што је Цвјета везла,
Ту предстаје на сreteње вјетвом (=грана)у знак жезла.
Сунце сване, огњеварне остави чертоге (=шаторе), – – –
Но ниски су људски гласи, што је пјет' за бoge.
Високо је позориште весне стиху моме,
Прољетнога јутра, признај, Пиндаре, и твоме!

¹ О том аспекту Соларићеве поезије има неколико напомена, Иванић, 2019, стр. 16.

Соларић природу не поунутарњује, себе не поистовјећује са елементима или стањима природе, већ открива/именује у њој видљиве и невидљиве процесе. У диптиху *Прољеће и Љубов*, говори о кретању, обнављању, дружењу и љубави („Све се креће и понавља, све се опет дружи“), завршавајући откривањем своје љубави („И нама је весна дошла, наше груди кажу,/ Мене твоје, мила **, Тебе моје тражу“). Сlike природе аналошки се преносе на људске емоције: то води прелазу са дескрипције на унутарња стања, али је и даље на аналошком фрагменту.² Скретање од спољашњег, од природе човјеку, породици и интимном поновиће се у свим Соларићевим пјесмама из циклуса годишњих доба, што би могло бити назнака прелаза ка романтичарском (како ће се наћи у Бранка Радичевића³), на процес субјективизације природе у српској лирици: излази се из описа и рефлексije и прелази на дочаравање расположења (атмосфера породичне среће, „сласт живота“, еротска љубав).

Мрзости је тако мало достојни предмета,
 Да је паче сама љубов душа овог света.
 За њу создан, то је узрок, што ја не унивам,
 Љубим дању и на одру о љубови снивам.

Соларићу је, међутим, још стало да природу каталогизује, инвентарише, а да онда у рефлексивним сликама открива њену тајну, дубину појава и процеса или стања (*Зима*). Језик и смисао Соларићеве поезије није само на нивоу репрезентације (да узмемо појам од Пол де Мана, 1975: 318), већ тежи урањању у невидљиво а постојеће, не идући при томе од рационалних слика ка мистичном или ирационалном.

Међу Соларићевим пјесмама о годишњим добима *Весна* је велика персонификација природе, главног јунака збивања,

² Пол де Ман констатује да је „прелажење у романтичарској дикцији од дескриптивних ка унутарњим, медитативним местима“ „заиста од битне важности“ (Де Ман, Пол, 1975: 243).

³ Упоредити Радичевићеву *Каг млигидија умреџи* и *Молићву*: у обе пјесме је „каталог“ природних појава подређен расположењу пјесника или доведен у везу с њим (Радичевић, 1999: 31, 196).

с човјеком дискретно постављеним у њен промјенљив ток („Где си синоћ омркнуо, освануо ниси”, стих 23). Опсервација се стапа са описом у јединствен естетски објект: пјесник бира што је естетски дјелотворно, у пејзажу („живи огањ вечите љепоте”, како би рекао Лаза Костић)⁴или у породичном животу. Потом прелази на градски свијет: „бједно чадо града” не живи с природом нити види њену љепоту. Природа је етички привилегована над урбаним животом, животом „градског чада”, отуда чест сатирични или иронични опис градског живота, заправо живота младог човјека у граду.

Различито од свих пјесника природе (осим, дијелом, Стерије, у пјесмама „На природу”⁵ и „Спомен путовања по дољним предјелима Дунава”, с аналогијама човјек::природа, историја::природа), Соларић је спајао филозофију природе, или „природу ствари” (Лукреције Кар) са видљивим процесима у природи. А све то у борби и савезу с језиком, у проналажењу, освајању ријечи која ће једном поупунити простор стиха и риме, а други пут унијети нова виђења у пјесничку поруку, између пуке конвенције и необичне иновације. Његове риме знају бити крајње „погођене”, пјеснички ефикасне, али врло често – присилне, настране, настале више ради подударана ријечи на крају двају стихова него ради одговарајућег смисла. Али осим готово присилно одабраних ријечи за риму, ради основног смисла стиха налазио је велик број што нових, што старих ријечи: журчаније (жубор), погода (вријеме), утрѣјујући (јутрећи), живнодавац (сунце), предитеча (претеча), бодерствовати (бдјети), прамуж (праотац, Адам), всесожење (жртва паљеница), поглумити (замислити, промислити). Његова лексика је често пренесена из црквенословенског или из других словеских језика (руски, словеначки – рјесан, хрватски), или је настала простим калкирањем, те дио стихова постаје тешко разумљив за савременог читаоца.

⁴ Одабрана дела, II, избор и редакција М. Лесковац, Н. Сад – Београд, 1962, стр. 338.

⁵ Између Стеријине пјесме, Соларићеве лирике природе и европске поезије „на природу”, опширније, Д. Иванић, „На природу” Ј. С. Поповића//Зборник у част Марије Клеут, Н. Сад 2013, с. 453–465).

Ложесна се тле отпиру, чадски свуд вре гласи (= значи да се отварају материце тла/земље и да свуда врију гласови чеда, дјече),

Воспрајнувша (=Ободрена) Жива ходи, колевке надгледа,
Доји чада и развија, толи узрок вреда. (108: 3 – 4)

◊

С гора журче кроз долине, јер су прошли труди,
Потоци ко родилнице бризгајуће груди.

Соларићеве пјесме су објављене некако неочекивано и у невријеме. Аутор им више није био жив, а имао је глас изузетног филолога и Доситејевог сљедбеника, а да је и пјесник, нико у књижевној јавности није знао. Уз то је још била снажна струја класицизма, а јачао је утицај народне пјесме и сентиментализма. Можда су те пјесме могле дјеловати на оне који су их читали у *Летопису*, 20-их и 30-их година: Стерија, Његош, Никанор Грујић, Никола Боројевић (старији од њих, касније се огласио као пјесник), позни Пачић. Већ за млађе савременике, генерацију рођену око 1820. године (Прерадовић, Утјешеновић, Суботић), теже је претпоставити непосреднију везу са Соларићевом лириком. Пјесникове метафизичке и природнонаучне рефлексije могле су имати одјеке у дијелу пјесама Јована Стерије Поповића и П. П. Његоша. Могло их је, наизглед, бити највише у пјесничком опусу Ђорђа Марковића Кодера: опсједнут биљем и птицама, добом дана (*Погне*), зодијачким знацима и мјесецима (од јануара до децембра, понекад с варијацијама), он је, међутим, природу језика постављао наспрам језика природе.⁶ У ствари, ни класицисти ни романтичари нису писали овакве лирске пјесме уколико нису имали лични однос према извјесним аспектима годишњих доба и природе тих доба.

Колико нису видљиве генетске, јесу типолошко-тематске везе између Соларићеве лирике годишњих доба и доцније српске лирике, знак да је поезија, и поред уобличавања нове емоционалности и новог односа пјесника према природи и свом положају у њој, задржала одређене видове репре-

⁶ У *Роморанки* има дитирампско-идиличних сцена повезаних са природом (в. Ђ. Марковић Кодер, *Роморанка*, 1986, Д. Иванић, „Санарица Ђорђа Марковића Кодера”, XII–XIII).

зентативности или, да кажемо, миметичности, искуство или доживљај стварности. Нарочито ће дуго опстати нека формално-структурна својстава Соларићеве лирике годишњих доба, прије свега **панорамичност** (могло би се рећи и једна врста **каталога, инвентара**). Нпр. у пјесми Васе Живковића (*Пролеће*, 1839), набрајају се знакови прољећа (копни снијег, сунце, цвијеће, птице, пастири, пчеле, „Земља бива прави рај”), а на крају долази позив српској дружини да „управи нови плуг” (Живковић, 1990: 71–72); у *Пролећу* Николе Боројевића (1841), ређају се мијене у природи, уводе јунаци идиле (пастирице, пастир), уз позив да се крчи трње, „Да не може сметати,/ Кад и српског цвећа зрње/ Почне красно клијати” (Боројевић, 1997: 62–63). На позадини природе дакле национализација мотива годишњих доба је несумњив знак романтизма. Друга његова пјесма *Пролећу* (1852) је шаљива похвала зими („Зиму прате `многа љета`) и покуда прољећу („Код празних амбара”) (Боројевић, 1997: 173), примјер како се стари мотив пародира или травестира.

Соларићу је најближе Његошево *Пролеће* (1849) и, уопште, Соларићевом пјевању о годишњим добима. Једино што се аутор *Горској вијенца* елементима природе обраћа директно и грубо (зими: Куго!), али и он уписује оно што се буди, клија и мијења: сјемена, клице, цвијеће, растапање мраза и леда, раст траве, бујање ријека, славуј, шева, водопад, а земља се „брачним дичи рухом”, кити је млијечни пут и звјездани облук. У тој слици земља је невјеста (као и код Соларића, и можда под утицајем његове пјесме) увјенчана љепотама прољећа и звјезданим сводом. Што је ново, то је реторички полет и експресивна слика. („Вићи земљу увјенчану ка се брачним дичи рухом/ и искрену сл’јед мљечану ка је кити са облуком!” (П. П. Његош, 1967: 216)

И Змај има једну *Пролећницу*, у набрајању, с мотивом дјеце на крају пјесмице; има и *Зиму*, с неколика мотива који се чак подудару са Соларићевим рефлексима („Земља стара зими се одмара,/ Снагу збира у заклону мира”, „Ко покрива поље преорано,/ Да не зебе семе посејано”, Ј. Ј. Змај, 1969: 267–270). Али романтичаре годишња доба и појаве у природи занимају заправо с обзиром на лирско ја: или као

посредници националних идеја (чувено је Костићево, „Шта ме сеца/ са месеца?“/ Ил' та турска сабља жута, /што још није препукнута?/ил' је обруч круне свете/ започете, недочете,/што ме сеца/ са месеца) или љубавних алузија и алегориа (Објесен, Л. Костић, 1989: 133).

То одсуство (ријетко присуство) природе просвјетитељског типа (описи, рефлексиие) није неочекивано: природа се преселила у школска штива и за пјеснике новијих епоха је постала тривијална тема. Годишња доба, ријетко с намјером да се предоче цјеловито, субјективизују се и симболизују у детаљима. Тек ће Војислав Илић развити лирску палету годишњих доба. „Историја Војислављево душе, то је историја четири годишња времена”, написао је Слободан Јовановић, претјерујући (2005: 38). Илићу је, међутим, стало до изоловане атмосфере општег смираја (*Вече*); смјену годишњих доба предочава шаливом пјесмом о сусрету бога зиме (Бореј) с богом прољећа (Љељо) (*Љељо*). Најближа је класичној традицији *Појода* и *Симзерла*, у облику еклоге, разговора између богова прољећа, бога топлих вјетрова, Погоде и Симзерле, богиње биља (коју је Бореас држао у пећини). (Имена тих богова су преузета из словенске псеудомитологије!) Илићево *Прољеће* је пак садржински и структурно аналогно старим пјесмама: са набрајањима, екстазом задовољства („Како је чаробно све!”) и сценама вечерњег породичног мира и еротске љубави! У *позну јесен* је слична структуром пјесми *Вече*, а супротна атмосфером и смислом: сумор према ведрини јесење вечери („Како је мамљиво све!”). Још нешто је заједничко или блиско: свијест о пролазности, код Соларића рационализовано (човјек, цивилизација уоште и космос), код Илића фрагмент људске судбине у одређеној цивилизацији (руине старих времена, мрачни ход стољећа, у пјесмама *Истиок* и *Турска*). Прави пандан једном дијелу Соларићеве *Зиме* (кућна, сеоска атмосфера) је Илићева *Зимска идила*: у простору изолованом од зиме (изба), уз пећ и древног мачка, дјед прича бајку о изгону немирног дјечака из раја. (Илић, В. 1981, књига прва и друга, редакција, коментар и предговор Милорад Павић.)

Језгро лирике Милете Јакшића заправо нису годишња доба, већ њихове метонимије (снијег, магла, киша, поток; јутро, подне, вјетар, пупољци, тишина...)⁷, иако његова књига пјесама (СКЗ, 1922) почиње с буђењем из зимског сна, наставља с прољећем (*Марти*) и прољећним вјетром (*С ветром*), а један циклус пјесама је насловљен ПРОЛЕЋЕ, други ЗИМА. Природа није изгубила мјесто, али је промијенила улогу у пјесничком ткиву: за Соларића је била серија слика или исказа, са идиличним оазама, за Милету Јакшића то нису толико годишња доба колико њихови трагови (вјетар, пупољци, вечерња тишина, снијег, зимска ноћ), поводи за интимно стање, за одјеке у души, средства симболизације и исказивања интимних емоција (*Поврашак*). За Јакшића је Драгиша Витошевић написао да „није само сведок збивања, хроничар чудесних мењања годишњих доба; он је увелико део те природе о којој пева” (Витошевић, 1: 139). Помињући и Јована Дучића, додајмо да се пјесме о природи одавно узимају као најуспјелији дио његовог опуса (М. Павловић, 1964; Витошевић, 1975; Негришорац, 2008), али оне такође нису слике годишњих доба већ пејзажи прожети рефлексивним симболима и одјецима душевних стања. Ипак његова *Јесења њесма* има нешто од љепоте јесењег сјаја и замирања природе.

То говори да се лирика, упркос свим мијенама поетика, епоха и личности пјесника, није ослободила репрезентативности, миметичности: о јесени или зими није се могло говорити сликама и ријечима о прољећу или љету. Можда је лирика идући ка тематско-језичкој аутономији, полако напуштала мотиве годишњих доба, великих цјелина, и одабирала њихове сегменте, стварајући у њима поезију душе, расположења, симбола, алегорије. Велике новине, међутим, не губе везу са старим темељима.

⁷ Озлогласио га је као пјесника „годишњих времена” Љ. Недић, идући редом, по насловима пјесама – „о четири годишња времена”, „песме о доба дана”, „песме о времену” (Недић, 1: 386).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Блуменберг, Ханс 2004: *Леїшїмностї нової века*, прев., С. Карловци – Н. Сад.
- Боројевић, Никола 1997: Н. Боројевић, Сабрана дела, приредила Иванка Веселинов, Београд, САНУ.
- Витошевић, Драгиша 1975: *Срїско ѿеснишїтво 1901–1914*, 1, 2, Београд.
- Де Ман, Пол 1975: *Проблеми модерне криїшике*, прев., Београд.
- Живковић, Васа 1990: Душко М. Ковачевић: Васа Живковић: живот, рад и песништво, Београд.
- Иванић, Душан 2019: Просвјетитељ, пјесник, научник, у: Павле Соларић, Јован Дошенковић, Јован Пачић, приредио Д. Иванић, Десет векова српске књижевности, књ. 23, Н. Сад.
- Илић, Војислав 1981: Илић, В., књига прва (Лирско песништво 1872–1886), књига друга (Лирско песништво 1887–1893), редакција, коментар и предговор Милорад Павић.
- Јакшић, Милета 1922: Песме, Београд.
- Јовановић Јован Змај, 1969: Мисаоне, родољубиве и шаљиве песме, прир. Драгиша Живковић, Н. Сад, Одабрана дела Ј. Ј. Змаја, књ. III.
- Јовановић, Слободан 2005: Непознати радови 1892–1902, прир. С. Војиновић, Београд.
- Јовићевић, Тања 2020: Књижевност изван памћења, Београд.
- Костић, Лаза 1989: Песме, прир. В. Отовић, Н. Сад.
- Негришорац, Иван 2008: Дучићева лирска визија природе, ЛМС, 184, књ. 481, св. 3 (март 2008), стр. 293–320.
- Недић, Љубомир б. г.: Сабрана дела, I–II, Београд.
- Павловић, Миодраг 1964: Осам песника, Београд.
- Петровић Његош, Петар 1967: Пјесме, 1967, приредио Р. Лалић.
- Радичевић, Бранко 1999: Сабране песме, прир. Д. Иванић, Београд.
- Соларић, Павле 2019: Сабрана дјела, приредили Д. Иванић, И. Бјелаковић, Београд.

DUŠAN IVANIĆ

SOLARIĆS GEDICHTE ÜBER VIER JAHRESZEITEN UND
SERBISCHE POESIE DES 19. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Nach Meinung des Autors, ist Paul Solarić der erste serbische Dichter der Jahreszeiten, der in die alte Tradition (Lucretius, Ovidius, Virgilius) und in die zeitgenössische Poesie der europäischen Literatur integriert ist. In Solarićs Gedichten über die Jahreszeiten werden malerische Sentenzen neben Essay-Elementen mit Beschreibungen von Veränderungen in der Natur und idyllischen Szenen (Winter, Frühling, Sommer) des Familienlebens ersetzt. Die frühzeitige serbische Lyrik ist zum Teil Solarić nahe (Vasa Živković, Nikola Borojević, Petar Petrović Njegoš), in einem anderen Teil, ab Branko Radičević, wird die Natur angedeutet, symbolisiert und allegorisiert. Erst V. Ilić erneuert bestimmte klassische Muster (Eklogie, Idylle) und bleibt dabei überwiegend auf variablen persönlichen Eindrücken. Diese Einstellung zur Natur (die Umwandlung von Details in symbolische Bedeutung) wird in der Lyrik von Mileta Jakšić und der Dichter der Moderne (Jovan Dučić) bleiben.

Schlüsselwörter: Solarić, Jahreszeiten, Tradition, Beschreibung, Sentenzen, Romantiker, Modernisten.

Александра Павловић*

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”

Београд

ПАВЛЕ СОЛАРИЋ И ПЕСНИЦИ ШКОЛЕ ОБЈЕКТИВНЕ ЛИРИКЕ

Рад је покушао да одговори на питање зашто се понекад Павле Соларић схвата као претеча песника „објективне лирике” и зашто је овим песницима Соларић био близак и омиљен. У раду се успоставља однос између историозофских песама Павла Соларића и поезије „објективне лирике”, пре свега у смислу праћења поетских слика и мотива Соларићеве поезије у песмама песника Лукијанове школе. Соларићеве песме у чијем је темељу стајала његова филолошка, етнографска и историозофска теорија, иако испеване ван класичног метра и поетике Школе, деле са њом како схватање неопходности књижевног образовања, тако и теорију значаја и важности предмета о коме се пева, а одавде и бројне мотиве и поетске слике, као и неке друге елементе, какви су, на пример, полемичност песме и схватање дидактичке функције стиха.

Кључне речи: Школа „објективне лирике”, историозофске песме, дидактичка функција стиха

Ново читање предбранковске поезије, као и другачија перспектива у сагледавању значаја овог периода у српској књижевности, појављују се у књижевној критици већ шездесетих година прошлог века, пре свега у текстовима Борислава Михајловића¹ и Драгише Живковића. Михајловић је указивао

* pavlovic@unilib.rs

¹ Михајловић 1951.

на народни језик као и неке од елемената који су се повезивали са романтизмом управо у предбранковској поезији, конкретно у поезији Павла Соларића, Михаила Витковића и Васе Живковића (Живковић 1996: 13). Обојица су сматрали да се немачка идилична поезија и анакреонтика XVIII века (Ф. Хагелдорн, Ј. Глајм, Ј.П. Уц, Х. Вајсе, Ф. Цахарија, Л. Хелти, Х. Шубарт) прелила „почетком и у првим деценијала XIX века у немачко-аустријски бидермајер, па је преплавилa и нашу књижевност тога доба” (Живковић 1996: 14). Тако је рококо сагледан као „лакша страна класицизма” (Живковић 1996:15) а фриволна мотивика и шаљив и пародистички тон, кратак стих и и ”скакутав ритам рококоа” издвојени су као типични елементи, настали у отпору „тешком” класицизму просвећености. Блиска нам је идеја о класицизму прве половине XIX века као врсти „књижевног супстрата” из кога је поникла и на коме је настајала поезија овог периода². Поезија је настајала или у опонашању или у опреци са класичном поезијом, чак и у разним опусима песника. Такав је случај са Павлом Соларићем и песницима „објективне лирике”. Налазећи се на опречним поетичким кодовима песници „објективне лирике” Соларића су схватили као „свога”. Зову га „наш Соларић” и Димитрије Фрушић и Доситеј и Мушицки и Стерија. Оплакује се његова смрт и његов „зли нарок”. У Новинама србским 1821. објављује се ода његовој сени и посвећују му се два сонета.³ Сећајући се Соларићевог кратког и тешког живота, Мушицки и Стерија куде вечиту српску незахвалност, која је, као „река забвенија” и рани Соларићев мотив:

„Који им за живота не даваше хлеба насуштна,
Шта ћ’ тим по смрти слух? Нежна младежи чуј!
Двојица та су Орфелин, Соларић, ви ће т’ узданут’
Кротко и рећи, знам: „Лака им земљица буд”.
(Мушицки, „Надписи”, 6)

² Живковић присуство класицистичких елемената налази и код песника чија је поезија настајала у супротстављању владајућем класицизму, какви су Сарајлија, Његош, Бранко Радичевић и Змај. В. Живковић 1994: 220).

³ „Новине србске” 1821, додатак к числу 85, 3–7. Број са Додатком не постоји ни у једној библиотеци у земљи ни у дигитализованом облику.

„Каштра тврдоћа на мермерној плочи
Неће л' постидет чувство рода твог?
Хладно, као стена, наше суве очи
Пратише беду врла мужа свог.”
(Стерија, „Павле Соларић”)

Поезија песника „објективне лирике” ниче управо из класицистичког супстрата. Под утицајем поезије учитеља и када није писана у класичном метру надахнута је класичном књижевношћу. Ову песници „објективне лирике” неретко преводе и у народном метру. Тако су Хаџићеви преводи Хорацијевих ода у раном периоду Школе, већином објављени до смрти Мушичког (17/22), упркос често понављаном супротном ставу, испевани ипак највише у народном метру (десетерцу⁴, комбинацији осмераца и десетераца⁵, наизменичним дванаестерцима и десетрцима⁶ и осмерцима⁷).

„Објективност” поезије ових песника огледа се у схватању да је песма вредна уколико изражава општу, трајну и „ванвременску”, вечну идеју. Чак и када је субјективна, каква је лирска, она се, пише Малетић, мора представити као општа, „као чисто људско чувство, у ком ће се свака образована људска особа као у сопственом чувству огледати” (Малетић 1854: 40). Далеко од појединачног, личног, субјективног и интимног, она доноси опште, људско, објективно и ванвременско. Заоденута у допадљиво рухо, код песника „објективне лирике” готово редовно класично, песма забављајући подучава и васпитава. Лепота може да стоји, пише други теоретичар и песник „објективне лирике”, Јован Хаџић, само на истини и важности. И песници треба да се врате истини, науци и искуству (Скерлић 1964: 255). Говорећи о дидактичном спеву Малетић такође помиње „сајужавање” лепоте и истине те дубину и више значење свог предмета. Зато је њихова поезија пуна филозофије и морала, историје и поуке.

⁴ „Мелпомени”, „Венери”, „Цензорину”, „На Баха”, „Мецену”, „Болестном Мецену”.

⁵ „Не лакоми се”.

⁶ „Торквату”.

⁷ „Секстију”.

Свет је остваривање божанске, апсолутне идеје и она, у свим видовима, носи песму.

Примећено је да се Павле Соларић неретко схвата као претеча ових песника (Иванић 2019: 22). Када о Соларићу мислимо као о песнику и филологу и научнику, необузданом на свим нивоима, па о његовој постхумно објављеној поезији немарној према стиху и песничкој форми, ово може да зачуди. Соларићева поезија је све друго до одмерена, адекватне форме и мотива, и у сенци узорне античке. Постхумно се објављује већ у првим свескама *Летхойиса* а Соларићево присуство је међу песницима, филолозима, интелектуалцима прве половине века живо. Његова залагања се вреднују, о њима се у поезији полемише. Налазимо га у елегјским дистисима епиграма Лукијана Мушицког и Стеријином *Даворју* али и у Стеријиној *Ретјорици*⁸ (пример алитерације: „штампајмо Срби Србима српски, српском нашем азбуком”) и *Теорији поезије* Ђорђа Малетића из 1854. Више од тридесет година од смрти, у мору стихова које је могао да изабере, Малетић се за пример стиха у коме се налази „женски прелом”, прелом који се налази после „лаког” слога опредељује за Соларићев:

„Ја не могу мировати // (што навада ради!)
Што се коме свагда мили, // никад с' не досади.”⁹

Соларићев стих је честрнаестерац (8 + 6), највероватније под утицајем оновременог популарног италијанског мартелијанског стиха те стиха дубровачке поезије (Динко Рађина). У вези је и са барокним симетричним осмерцем и народном поезијом (Иванић 2019: 22). И песници „школе објективне лирике” увелико пишу и поезију „на народну”, испевану на стиху народне поезије и у наслеђени жанровски систем уводе и нове врсте, језик и метар али и стихом модификују традиционалне (Јован Хаџић, Павле Берић, Владислав Чикош, Јован Суботић, Василије Суботић, Никанор Грујић, Васа Живковић). Поред обиља класичних

⁸ Стерија 1995: 273.

⁹ Малетић 1854: 135.

стихова (алкејска строфа, асклепијадска строфа, елегијски дистих, фалекијски, ферекратски и архилохијски стихови, сафијска строфа, хорејска окрњена форма, строфа различитих стихова и распореда акцената), поезија „школе објективне лирике” настаје и у силабичком стиху. Додуше, силабички стих, нарочито онај који је имао више од 12 слогова, често опонашао хексаметар. Везилићев стих понекад је четрнаестерац (7 + 7), Мразовићев такође четрнаестерац (8 + 6). Соларић преводи Овидија управо у оваквом стиху али се од њега ограђује: стало му је до смисла, не до песмотворства нити слогомерја. Нема код Соларића посебне бригае о стиху („препоручују се читатељу да не сматра развје на једини њиов смисал: до овога је нами овдје, а не до пјеснотворства, ни до слогомјерија”, Соларић 2019: 430). Дакле, није стих, ни Соларићев класични, додуше уз словенски, пантеон ни бројне реминисценције антике оно што га чини блиским песницима „објективне лирике”. Нема код Соларића ни „објективности” ни „мирнога чувства”¹⁰ ни класицистичке одмерности ни естетике адекватности идеје и израза. Зашто бисмо га онда могли схватати као претечу ових песника и због чега им је могао бити омиљен?

Соларић и песници „објективне лирике” држе до учености и у стварању уметничког дела подразумевају књижевно образовање. Ова је ученост и код Соларића и песника „објективне лирике” класична, стицана у класичним немачким и мађарским гимназијама и универзитетима у Бечу и Пешти, на којима је настава била класична и где се често и учило на латинском језику (Скерлић 1964: 236). Чак је и Скерлић, један од најоштријих критичара Школе, писао да у погледу образовања и књижевне културе ови песници стоје далеко изнад песника који ће доћи за њима (Исто: 262). Соларић је у Карловцима похађао хуманитарну и граматичку класу а како је забелжено у Матичној књизи¹¹ предавао му је чу-

¹⁰ О перспективи лирског субјекта и прелазу од јавног ка интимног, од „ми” ка „ја” видети: Лазаревић 2012: 502.

¹¹ *Matricula inscriptorum discipulorum Carlovczensis inde ab. A. 1796 usque 1820/1*

вени професор и директор Карловачке гимназије Андрија Волни¹².

И код песника „објективне лирике” и код Соларића налазимо један посебан вид ангажованости поезије. Поезије која је у непосредној близини Хорацијевог *dolce et utile*, поезија која је израз рефлексивности и идеја.

Ова је поезија, како је Коста Руварац говорио о објективним лиричарима, „лирика мисли”, „где се чувство до мисли узвишује и носилац идеје постаје” (Руварац 1869:14). И када погледамо ове „идеје” у Соларићевој поезији, наћи ћемо управо оне које Малетић издваја као мотиве (или предмете) који се могу „поетски представити”, где је и фантазија „у вишем полету” и где са разумом „заједнички к постизању умне цели” тежи. Набрајајући истине које су „најсходније” за поетско представљање, Малетић у *Теорији поезије* помиње и „звездано небо” и „судбине човечества” и фантазију која је слободна и у „вишем полету” (Малетић 1854: 67). „Звездано небо” и „судбина човечанства” јесу Соларићеве опсесије а фантастика коју налазимо у Соларићевој поезији свакако би била занимљива савременом читаоцу модерне епске фантастике. Соларићеве мотиви су и моћ речи, древност Словена, важност писма, дакле они који јесу израз рефлексивности и идеја.

Све ове теме које су заокупљале Соларића научника, појавиће се у његовим историозофским песмама о древности Словена, расправама о језику, писму, књижевности, и историји Словена, у песмама које износе управо Соларићеве филозофске интерпретације. Разигране, и за данашње време модерне фантастике, најчешће у визијама будног сневања, каква је слика планине ишаране хиљадама звезда у песми „Ил’ја снивам ил’ је тако”, где се појављују гњезда народа свих времена и трисједални престо на коме се отвара књига судбине, ове песме доносе прегршт мотива сасвим блиских песницима „објективне лирике”. И ову слику је могуће призивати у „Лествици” Василија Суботића, слици византијског монаха са Синаја о лествици божанственог усхођења. Једним крилом у бодљикавој трњини а другим на небу, у засле-

¹² Петровић 1937: 107, 108

пљујућим искрама она се протеже у бесконачност. На врху је престо састављен од месеци, у дну три подножја скројена од звезда.

Соларићеви мотиви су и мотиви проналажења правог пута, непостојаности материјалног, вечне промене света, повратка у древна времена, успона и пада српског царства, „реке забвенија” те они који су развијали питања писма, језика, књижевности и историје Словена.

Мотив тражења пута којим треба ићи, који је могуће наћи богословској поезији XVIII века, чест је код Соларића

„Роди родом то казују, да баш они људи,
Које тару свакојаки многовјечно труди,
Ако само сосердије стазу бљуде праву,
И на мору и на суши горду дижу главу.
Бљуд’те стазу, та је права, безстрашни Сораби!
Та завести неће више да будемо раби.”
(„Пјесна о древности Славјана”)

Код песника „објективне лирике” препознајемо га у виду проналажења пута врлине и чисте савести (Чикош) или у метафизичком смислу, као повратак у биће народа или повратак у себе, у сопствену унутрашњост (Никанор Грујић) или као трагање за правим путем у поезији (Мушицки, Хаџић):

„Правој сходно совести човече живи на земљи
Слаба је Парке целог скрушити тебе рука!”
(В.С. Чикош, „Сујетно земно је све”)

„Ближе је своје сваки човечности
У свога бића пределма.....

Тисућу стаза стоји к безсмртију
Кораку нашем отворени. – Твоје
Ал’ најпре о Роде у биће
Врати се, – испуни овог празност!”
(Никанор Грујић, „Роду”)

„Размисли
 Којим ћеш путем ширим, којом
 Стазицом поћи, па иди срећан!

Много препона имаћеш даљном ти
 На путу. Храбри с'! Борбом се твори муж.”
 („Глас харфе шишатовачке”)

И одговара му Хацић
 „----- Правиј ли полета
 Пут, прекиј л' к цели?”
 („Српском поети”)

Соларићеви мотиви несталности и пропадања материјалног, славе, лепоте градова, царстава, дела природе и вечне промене света омиљени су мотиви и песника „објективне лирике”. Познати стихови „Пјесне о гозби 1807”

„Све што време на свет даје, и камен и древо,
 Све пропада у несито Сатурново чрево.
 Рано, касно његова смо требишта сви жртва,
 Љуто чадам проречество, ту сте и ви мртва.”

у готово идентичном развијању мотива (вечна промена света, пропадање свега, повратак у древна времена и набрајање некадашње славе, „река заборав”, слава Бога супротстављена ништавилу), налазе се као у одразу или као инспирација код Стерије, посебно у песмама „Спомен путовања по дољним пределима Дунава”, „Даворје на пољу Косову” и „Спомен Видова дана”:

„Промено света, шта је обичније, чешће од тебе!
 Непостојанство судбе, шта је од тебе брже!”

 „Пут је то, древних Римљана дивно дело,
 Њим су проходили прости и силни, храбри и слаби,
 Другима да стрелом смртну зададу рану.
 Гди су сад ови?”
 („Спомен путовања по дољним пределима Дунава”)

Соларићиви стихови често кроз набрајање прате пропа-
дање великих царстава, Вавилона, Грчке, Египта, Рима

„Греција се свали у тму, дигне предјел Рима,
У Халдеји и Египту глупује сад зима...

Гди су храми Аполона и хвала Сиона,
Гоморејска јудол камо, молбиште Амона?
(„Пјесна о гозби 1807”)

На исти поступак често наилазимо и код Стерије:

„Обвештен камен на Римљане одводи мисли,
Херкула натпис многи дано за здравље слави...
Време је сатрло све, и људе и Херкула самог,
И место њег’ басном слави се Јоргован сад.
Черна и Домоглед, Станчилово, Бела и Река
Српско име носе, Србаља кажу славу.”
(„Спомен путовања по дољним пределима Дунава”)

Као брзе утваре сна, нестају горе и дубраве, диже се и
посрће и сама природа:

„Све на земљи лице мења, прерађа се, празни
Сва природа, рекао би, ко бјегле сна блазни.
Горе силне и дубраве трус и огањ квари,
Од потопа једва спасе Ноев ковчег твари.”
(„Пјесна о гозби 1807”)

„Брзом вечна ногом окреће се природа вечно,
Плодну зима јесен, пролеће зиму прати.
Дете постаје муж, у мужеству јавља се слабост,
Крепки, столетни храст к трулежу наклон носи.
Тако падају људи и царства снажна и важна,
Тако Атина и Рим давно забвене леже.”
(„Даворје на пољу Косову”)

„Није л’ Рима древног сила
Полубожна некад била?
Све раздора сруши власт;”

„Српску славу, српску сјајност,
Српско име, српску знатност,
Све прогута Видовдан.”
(„Спомен Видова дана”)

И најзад, у градацији и поенти песме, Стеријин стих савим је у духу Соларићевог

„Рука чезне, чезну дјела рукама создана.”
(„Пјесна о гозби 1807”)

„Време је потрло све, и дело и мајстора самог”
(„Спомен путовања по дољним пределима Дунава”)

Мотив пропадања свега је чест и код других песника објективне лирике, код Чикоша и Јована Хаџића:

„Кристаловидно зар свагда потоци теку?
Руже красота вене, ствар својој свака, виш,
стреми се цели!
Ствари теку к цели купно са стварма и ми...

Иштеш ли Роде пример? Иди цвећем на богато поље,
Многе цвећа струке, ливаде красе, шуме. —
Цвеће, красота њивам, пада, жиле са кореном труну,
Остају поља гола...
(„Сујетно земно је све”)

„----- Кам крило сладко, моћни заклон?
Душана давно нам нема, стуба,

Од кога силе Стамбол је стрепио!
Ни Марка нема, страшнога душманом,
И снажна копљем, буздованом.
Нема, ах! Ђорђа, високог духа,
Ком срдце зрака подиже небесна,
Да Срба брани, врага му прогони...”
(Јован Хаџић, „Ода моме роду”)

Ово су уједно и мотиви панегиричке, посмртне, родољубиве и медитативне оде песника „објективне лирике”. У највећем броју јављају се у алкејској строфи, мада и у

другим класичним стиховима и строфама (асклепијадској, елегијском дистиху, фалекијским, ферекратским, архилохијским стиховима, неримованој и римованој сафијској строфи, хорејској окрњеној форми, те стиховима и строфама различитих стихова). Поред значајних дневних догађаја, доносе и мотив верности роду. Такве су оде Василија Суботића („Сербљем”, „Србији и Србљем”), Никанора Грујића („Младом Хорвату”, „Старој години 1840”, „Роду”), Ђорђа Малетића („Србљину”, „Србин на обали к србској флотти”, „Наставницима младежи србске”, „Григорију Возаревићу”) и Јована Хацића („Србском роду”).

Поетске мотиве златних српских времена, прохујале славе, те задатка који се пред веком поставио налазимо и у хексаметрима и алкејским строфама Стефана Стефановића (1805–1828)

Гди сте О! Роду златна времена сад?
 Куда ододсте? Настаде невера
 Братску тера љубов и руши
 Срећу; и мир, Мисије пресрећне!
 („Спомен Обрадовича Доситеја”)

О вечној промени, пролазности и пропасти пева и Јован Хацић:

„Падају царства пресилна, и престоли горди се руше,
 Слава им пада и чест; постају пара и дим.

Огња ког жестокост проби и Мавра и Гала и Брита,
 Обори Херкула стуб, Дунава покори брег.
 Власт Александра великог, Душана силног камо?
 Времена постаде плен, подобно празноме сну.”
 (Јован Хацић, „Палинодија”)

Соларић пева и о правој мери света („Дивни жребиј созданија овога је света, / Страовито земља с небом око нас заклета”). Ту су и мотиви славе Бога, код Соларића супротстављеног ништавилу („ничтожеству”) и „нагој басни” и мотив „филиокве”, присутан у српском богословском беседништву XVIII века:

„Дух је жизан свуд разлита, движенија вина,
 Који, видиш, да из оца, не иде из сина.
 Сва три чине једно само, да што су различно?
 Творца изван твари, жизни, мислити је мучно.
 Ми велимо, да си човек душу и плот храни,
 Једа с тиме не дајемо биће тројној страни?
 Човек, то је сасвим једно, иначе особа,
 Душа има путе своје, а тјелу тља гроба.
 Но види се, не затаја, да је свашто двоје,
 Сили двога подај име, пак ће бити троје.”
 (Весна)

Не мали број рефлексивних или медитативних ода песника „објективне лирике” дели исте мотиве, каква је, на пример, и рана алкејска ода „Богу” Јована Хаџића (1823)

„Ах, мили Творче! Силни твој узведе
 Глас нам из бездне празне тму светова...”

Такве су и многе песме Василија Суботића „Љубов”, „Лествица”, „Теченије света”, „Химен на свету Тројицу”, „Безсмртије”, песма о системима играјућих светова и предосећању бесмртности душе:

„Кад се сунца и системе играјући[x] светова,
 И Божиј споп творења преокрене свију
 И из праха прах постане,
 Преко твоји[x] развалина,
 Прелетевши, тихо себе бацићеш у крило
 Безконеж’ја...”
 (Василије Суботић, „Безсмртије”)

Соларићеве песме у којима развија своје учење о магијској моћи слова („Нами, којим језик слово, слово славу даје”), моћи речи и језика и старини писма, какве су „Пјесна о древности Славјана”, „Весна” или „Врх брегова (слух казује) Козијега мора” поетска су претходница опуса песника „објективне лирике” испеваних на мотиве значаја језика и писма. Већ од Лукијанових стихова о књижевној моди у којима помиње управо Соларића, цео је низ Лукијанових натписа посвећених језичким питањима („Борба за освоје-

није права сербском језику”, „Природна логика у језику”, „Порекло слова ј и ш” или онај који највише призива Соларића – „Преимущество сербске азбуке над римском”):

„Сербској шта преимущество Азбуци даје над Римском?
Земља, Живете, Ци, Ци, ћерв, ћерв; с њима Ша
и Черв
з, ж, ц, ци, ћ, ћ, – – ш, ч.

Елегијски дистиси Хаџићеве „Палинодије о дебелом јер” опевају велико царство словенске писмености

„----- Пространо царство је твоје!
Камчатке ледениј брег, Дунав је владе ти крај”

Персонификацијом словенског слова указују, баш као код Соларића, на идентитет народа

„Древнога колена породе дивниј и силниј и славниј
Прими и грешнике нас, глас раскајанија чуј!
Милости крило и власти, о великиј, дебелиј Јеру,
И на нас прости, и нас греј, пријми, о пријми и нас!”
(Јован Хаџић, „Палинодија”)

Ортографијом, дијалектима, старом „Ђириловом ризом” баве се и елегијски дистиси Павла Берића

„Речима ризу што је још Ђирило скројио, не знам
У ком наречију, нашем не приличи сад:
Ко код очију још слеп рад остаје свету за атар,
Нека га; ја бирам, што ми показује ум.”
(„Натпис на српску ортографију”)

„Југославски звук” супротстављен је римском и код Никанора Грујића:

„Језика свога тко се год одриче
Презире Род свој; – а тко на се виче
Име му н и т к о чини л’ то тко ласно
Не зна за красно”

 Звук зашт да Римскиј југо-славу дају
 Свој кад имамо”
 (Никанор Грујић, „Младом Хорвату”)

Као и у Соларићевој поезији и у „објективнј лирици” песма постаје и место полемике, посебно епиграми али и оде (Павле Берић и Мушички поводом Берићеве посмртне оде архимандриту Прокопији Болићу¹³ или стихована полемика Никанора Грујића и Ђорђа Малетића испевана у неколико ода четрдесетих година о земљи и небу, материјалном и духовном, свету реалном и свету идеја („Утеха на тугу сербијанског певца”, „Апологија србијанског певца на Утеху”, „На апологију србијанског певца”, „Срб Милутину”, „Ђорђу Малетићу”).

Ту су и мотиви поезије која ублажава живот на земљи, наде и непознавања сутрашњег дана које читамо у поезији Стефана Стефановића (*Позив на Сербске љевце*) или мало познатој оди Г. Куљанчића

„Смртни! познати; гибелџи итиш, а
 Не знаш; кончина већ зија на те, а
 Не видиш – О како – и човечност
 Времена ко росе капљица!
 (Г. Куљанчић, „Ода на смрт Петра Милутиновића”)

И тешко читљиве алкејске и сафијске строфе мање познатих песника, Павла Стаматовића или Филипа Пејића, објављиване у првим свескама Летописа, препуне су „славенског светог рода”, језика, вере, словесности, граматике, словара и народне славе и части („Отзив к чувствованијем певца Арфи шишатовачкија”, „Отзив чувствованијам певца Арфи шишатовачкија”, „Отзив чувствованиј певца Арфи шишатовачкија 1829). Мало позната ода Г. Куљанчића варира мотив

¹³ „Спомен пречесн. Г. Прокопији Болићу, Архим. Раков.”, Новине сербске, 1819, Додатак к числу 60. Берићева песма је, као и полемика, поново објављена у Летопису Матице српске 1829. године, 2, 110–120.

И један од највећих критичара поезије Павла Соларића, Никола Андрић, налазио је да се Соларићев „архаистички прибор”, како је називао његову филолошку и етнографску теорију, у овим песмама истакао „некако умиљато, јер је писац вјештим начином умио да приближи разнолике виле својих трачких и мизијских планина музама „јелоносног” Хеликона” (Андрић 1902: 193). Уочено је такође да су неке од Соларићевих песама, „поетска манифестација студија” којима се Соларић бавио (Лазаревић 2013: 502). Иако није припадао Школи која је за узор имала поезију Лукијана Мушицког и поезију, како је Стерија говорио, „старих”, Грка и Римљана, песницима „објективне лирике” Соларићева поезија није била страна. Шта више, многе од мотива и поетских слика, Соларићевих песама, неке од поступака какво је учестано набрајање примера у песми и пре свега, схватање песме као полемике или места за изношење идеје, могуће је пратити неколико деценија по његовој смрти управо код песника „објективне лирике”.

ИЗВОРИ

- Берић, Павле: „Спомен пречесн. Г. Прокопији Болићу, Архим. Раков.”. *Летопис Матице српске* 1829, 2, 110–120.
- Берић, Павле: „Натпис на српску ортографију”. *Даница*, 1834, 95.
- Грујић, Никанор: „Младом Хорвату”. *Српски народни лист*, 1838, 36, 283–284.
- Грујић, Никанор: „Роду”. *Српски народни лист* 1840, 50, 393.
- Мушицки, Лукијан: *Стихотворенија*. Књига четврта. Нови Сад, „П.И. Стојановић”, 1847.
- Поповић, Јован Стерија: *Песме*. Нови Сад, Београд, Матица српска, Српска књижевна задруга, 1970.
- Поповић, Јован Стерија: *Природно право. Реторика*. Београд, *Службени лист СРЈ*, 1995.
- Соларић, Павле: *Сабрана дјела*. Београд, Задужбина Доситеј Обрадовић, 2019.
- Стефановић, Стефан: „Спомен Обрадовича Доситеа”. *Летопис Матице српске*, 1826, 1, 77–79.

- Хаџић, Јован: Дела Јована Хаџића. Књ. 1. Нови Сад, Књигопечатња Др. Дан. Медаковића, 1855.
- Хаџић, Јован: *Преводи сјевни*. Сремски Карловци, Митрополитско-гимназијална типографија, 1858.
- Чикош, Владислав: „Сујетно земно је све”. *Лешојис Маџице срјске*, 1827, 2, 54–55.

ЛИТЕРАТУРА

- Веселиновић-Шулц 1979: Магдалена Веселиновић Шулц, „Рококо елементи у поезији неких српских и мађарских песника у првој половини XIX века”. *Зборник Маџице срјске за славишику*, 1979, 17, 25–45.
- Вуловић – Светислав Вуловић, „Поглед на поезију нове српске књижевности до Бранка Радичевића”, *Глас СКА*, XIII, Београд, 1889, 1–32.
- Живковић 1994: Драгиша Живковић, „Елементи бидермајера у српској лирици XIX века, II. У: Живковић, Драгиша: *Евројски оквири срјске књижевности I*. Београд, Просвета, 1994, 240–263.
- Живковић 1996: Драгиша Живковић, „Карловачка гимназија и проучавање српске књижевности”. *Зборник Маџице срјске за књижевности и језик*, 1996, 1–3, 5–17.
- Иванић 2019 – Душан Иванић: „Пјесме и огледи Павла Соларића.” У: Павле Соларић: *Сабрана дјела*. Београд, Задужбина Доситеј Обрадовић, 2019.
- Лазаревић 2012 – Персида Лазаревић ди Ђакомо, „Контекст и подтекст песама Павла Соларића из збирке *Гозба*”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 2012, 501–509.
- Малетић 1854 – Ђорђе Малетић, *Теорија поезије*. Београд, Правителствена књигопечатња, 1854.
- Михајловић 1951 – Борислав Михајловић, *Оледи*, Београд: Ново поколење, 1951.
- Петровић 1937 – Теодора Петровић, „Школовање Павла Соларића у Карловачкој гимназији”, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1937, XVI, 107–108.
- Скерлић 1964 – Јован Скерлић: *Писци и књије I*. Београд, Просвета.

ALEKSANDRA PAVLOVIĆ

PAVLE SOLARIĆ UND DIE DICHTER DER SCHULE
"OBJEKTIVE LYRIK"

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit untersucht die Beziehung zwischen den Gedichten Paul Solarićs und der Poesie der „objektiven Lyrik“, indem sie poetische Gemälde und Motive des Solarićs Poesie in Gedichten der Schule von Lukian Mušicki analysiert. Solarićs Gedichte werden außerhalb des klassischen Metrums und der Poetik der Schule gedichtet und teilen mit ihr ein Verständnis für die Notwendigkeit der literarischen Bildung und die Theorie der Wichtigkeit des Objekts, in dem es gedichtet wird, sowie zahlreiche Motive, poetische Bilder und andere Elemente (zum Beispiel, die polemische und didaktische Funktion).

Schlüsselwörter: Schule der „objektiven Lyrik“, die historische Gedichte, polemische Funktion, didaktische Funktion.

Татјана Јовићевић*
Институт за књижевност и уметност
Београд

ПАВЛЕ СОЛАРИЋ – СЛИКА ИЗ ПИСАМА

На основу преписке Павла Соларића рад првенствено тежи да реконструише основне елементе аутобиографског дискурса, у смислу оцртавања наратива о сопственом животном путу и аутодијегетичког формирања слике ауторовог сопства, поредећи их са Доситејевим *Животошом и прикљученијима* као обрасцем просветитељске аутобиографије. Додатно, и у краћим цртама, осврнуће се и на Соларићеве ставове о појединим значајним културним и историјским/идентитетским питањима, чинећи их делом његовог свеобухватног интелектуалног и психолошког портрета.

Кључне речи: преписка, извори, аутобиографско, Соларић, Доситеј, просветитељски оптимизам, разочарење, индивидуализам

Преписка Павла Соларића – груписана према адресатима и објављена, како то приређивачке норме захтевају, у завршном сегменту *Сабраних дјела* – појављује се не само као драгоцен извор, већ и предмет истраживања и интерпретације интригативнији него што је то са оваквим текстовима обично случај. У недостатку других извора, а захваљујући тематској диверсификованости и исцрпности излагања у појединим писмима, из ње се најцеловитије могу ишчитати његови темељни културни и идентитетски ставови, у распону од писма и ортографије за које се залаже до назива је-

* tbjovicevic@gmail.com

зика и визије историјског трајања његовог/нашег народа, понекад наглашено контекстуализовани указивањем на актуелна спољашња збивања. Истовремено, његова приватна личност, од психолошког портрета до животних околности и сплета приватних и професионалних веза које је одржавао, појављује се као особен и адекватан носилац тог несвакидашњег духовног и стваралачког хабитуса.

Како је преписка, поготово приватна или неформална, међу блиским сарадницима, начелно тематски „расута”, тј. оријентисана на преношење случајних догађаја у животима коресподената, а повезаних њиховим заједничким или узајамним интересовањем, тако је и Соларићеву готово немогуће тематски чврсто разделити, односно разврстати према проблему, појави или осећању у вези са којим се обраћа адресату. У већини, међутим, јасно доминира скуп исказа о одређеном, доминантном предмету или доживљају, као сврха писма и разлог његовог настајања, што је често удружено са особеним емотивним тоном и израженим стилским профилисањем.

То се посебно односи на писма која у фокусу имају Соларићеве личне прилике, а која се јављају у кореспонденцији са различитим, и са њиме на различите начине повезаним личностима. Већ најстарије сачувано писмо, из 1799, упућено митрополиту Стефану Стратимировићу (в. Соларић, 2019: 453–454), настало је управо у једном критичном моменту Соларићевог живота, у вези са којим он драматично описује околности у којима се налази и моли митрополита за помоћ. Наиме, његова породица излаз из тешке ситуације у којој се нашала види у томе да се он одрекне универзитетског школовања, врати у родно место и ту прихвати свештенички чин, те Соларић моли митрополита да му, као и раније, помогне стипендијом да би могао следити своју праву вокацију. На хронолошки супротној тачки, као текстуално најразвијенији пример ове врсте такође се може навести писмо/концепт писма истом адресату, настао крајем 1820. године (в. Соларић, 2019: 464–466), када се Соларић извесно суочавао са скорим и неизбежним крајем. Репрезентативност тог текста, као и обухватност Соларићевог погледа на властити живот-

ни пут, оправдавају одлуку да формирању „слике из писама” приступимо ретроспективно – од (готово дословног) краја ка почетку.

Речено писмо Стратимировићу Соларић започиње ре-минисценцијом на своје идентитетско освешћење, индикативно, везано за Сремске Карловце и процес образовања под митриполитовом заштитом. Учврстивши појам о самом имену народа коме припада (а за који је раније чуо да је називан „Власи, Раци, Грци – Наши људи, Нашинци, Христијани”), према његовим припадницима је, како каже, зачео „особито и свагдашње вниманије, и желаније, бити им, ако бих кад како могао, полезним. Ваљада је *од њприроде*”, наглашава даље Соларић, „било уготовано мјесто у мојем сердцу таквим чувствованијам”, указујући тако и на други аспект и извор оваквог става: изворно *чувство* које се образовањем освешћује и постаје животна водиља, подразумевајући сопствено испуњење и служење општем добру.

Остатак писма имплицитно чува тај став као позадину приче о сопственом животном путу, мотивима и околности-ма којима су одређене одлуке руковођене или збивања усмеравана. Након упознавања са књигама Атанасија Стојковића, а потом сусрета са Доситејем у Трсту, наведене склоности су се у њему „узвисиле до ентузијазма”, који и обележава почетак његовог рада. Доситеј га одводи у Венецију, одакле Соларић на шест месеци одлази у Падову ради усавршавања у француском језику, али и сабирања грађе за дело за које је Доситеј сматрао да управо он треба да га припреми: *Свеошште*, односно (у крајњем резултату) *Ново тиражданско земљеописаније*. О његовом издавању коначна одлука биће донета након што га Доситеј и Стојковић посете у Падови, а Стојковић му доцније из Беча пошаље више немачких књига, од којих једну одабира за превод.

Лако је замислити како је на младог Соларића утицало овакво „вниманије” и очекивања која су у вези с њим имала двојица вероватно најзначајнијих српских интелектуалаца и са коликим је ентузијазмом приступио свом првом преводилачком и ауторском послу, за који је прихватио да му неће донети добит: током петнаест месеци рада на *Кљу-*

чићу, *Земљеописанију* и *Земљеписнику* (*Аџласу*) као његовом додатку, њему су у Венецији били обезбеђени стан и храна, а укупан приход од претплате и продаје био је предвиђен за отварање српске школе „гдје би се најнуждније нашло”, а највероватније у Боки Которској, са Доситејем и Соларићем као наставницима и управитељима.¹

Повратак у Трст, где му Доситеј обезбеђује више приватних ученика, чинио се као лагодан и плононосан предах пре тог подухвата, али Устанак мења приоритете и Доситеја, уместо у Боку, одводи у Србију, где одлази са још већим плановима: по Соларићевим речима, са њим се договорио да ће у Београду купити кућу погодну и за училиште, да ће му се потом придружити и сам Соларић, кога је планирао и да ожени „таквим избором да супруга моја буде способна младе сербске кћери настављати”. У остварењу овог новог плана Соларића је, међутим, омела болест, за коју крви многе факторе – од нездравог ваздуха и великог напрезања током рада у Венецији до тршћанске хладноће која га пресекала по изласку из топлих соба након давања часова. Јавила се потмуло и наступала полако, те се испрва није јављао лекару, а када је препозната као тежак облик астме принудила га је на дуготрајно лечење, које је укључивало и климатски боравак на Горици. Након више од године, његово стање се, како каже, поправило, али је остао трајно подложен разбољевању.

¹ Иако је у Соларићевим биографијама прихваћено да од 1804. године ради као коректор Теодосијеве штампарије у Венецији, он у овом писму не помиње тај свој ангажман, говорећи само да „кромје препитанија и обиталишта” није примио ни очекивао никакву награду за рад на *Земљеописанију*. Иако оваква формулација може импликовати да уопште није радио друге послове, могуће је и да своје коректорско место овде просто не помиње, подразумевајући да је адресат, митрополит Стратимировић, упознат са спољашњим и јавним подацима из његове биографије. Истовремено, интензитет рада на *Земљеописанију* и пратећим списима (за које овде истиче да их је сасвим сам обавио за непуних петнаест месеци) сугерише да је овај морао апсорбовати много времена, те се не зна како га је могао уклапати са редовним коректорским послом. Но, како су, према његовом сопственом *Поминку књијеском*, 1804–1805. године, осим његових, у овој штампарији од нових српских књига објављена само три дела Вићентија Ракића, могуће је да му је то успевало, макар и по цену великих напора.

Писмо, за које не знамо да ли је икада било завршено и послато, овде се прекида, остављајући, индикативном случајношћу, нагласак на болести као судбинском фактору који преусмерава животне путеве и (како ће се доцније показати) разара егзистенцију.

Но писмо једном другом адресату, свештенику и доцнијем протопресвитеру у Великој Писаници, а Соларићевом крштеном куму Јовану Рајчевићу, писано ктрајем 1806. године (в. Соларић, 2019: 467–468), недуго након тог дуготрајног опоравка, још увек из Трста, говори највише и најкохерентније о формирању осећајности и погледа на свет личности која ће деценију и по касније изгубити битку против болести и заборављености. Из почетних реченица јасно је да се ради о одговору на неко претходно писмо у коме се, упркос благонаклоном тону, пред Соларића стављају захтеви или очекивања којима он не жели да удовољи, нити их сматра оправданим.

У првом делу писма – који се појављује као кондензована расправа о моралним позицијама и слободи појединца да следи сопствени, с пуном одговорношћу одабрани пут – Соларић у донекле повишеном тону износи историјат својих животних и психолошких искустава. Она се, како ће се потом показати, јављају као извор и показатељ основаности његових ставова, те се стављају и у функцију доказивања опште исправности тезе којом се у свом индивидуалном поступању руководи. При томе, Соларић не преза да идеју о духовном формирању, правима и мисији појединца измести из уобичајених/наметнутих оквира непосредног окружења.

Већ његова сећања на родно место и рано детињство – поготово ако се упореде са одговарајућим страницама Доситејевог *Живоџа и њриклученија* – показују знатно одступање од обрасца сентименталног евоцирања. За то место, из кога је „пре совјести битија [својега]” одведен, он каже да је „само [...] рождество [његово] видјело”, при чему је њему самом „равноимно гдинибуд родити се било”. Оваква дистанца постаје јаснија када у наставку каже не само да га је животна стаза „чудними судбама све то даље отуда устранила и отчужила”, већ и да је – иако је имао помоћ сродника и ментора,

захваљујући којима је „од града до града прелазео [...] наука ради” – његово „воспитаније либо очеловјеченије” највећим делом остварено његовим сопственим настојањем, те да тако може рећи „ово, што сам, дјело је моје”. Ово принципијелно померање сентименталне заинтересованости унутар аутобиографског дискурса са успомена везаних за окружење на извесно унутрашње искуство свакако је пресудно за његов став изнет у наставку, који афирмише моралну позицију засновану на резонувању о умном поретку из кога проистичу обавезе појединца и у коме он проналази своје место.

Подсећајући се да су вести о недаћама његове породице биле садржај првих писама које је добијао од стрица, Соларић истиче стање зачуђености које су она проузроковала: како каже, „у исто време сазнао сам да и ја негде кућу имам, и да она злополучна од мене помоћ очекује”. Тиме је, иако ничему крив, нити „кромје жизни” икоме ишта дужан, стављен пред захтеве који подразумевају да му „неке тежне обавезаности ту и ту и нигди другди, надлеже”.

Ова реминисценција свакако се односи и на помињању ситуацију из првог писма Стратимировићу, но овде је акценат на Соларићевом формулисању и одбрани начела на коме је (иако вероватно не сасвим освешћено) још тада одбио зацртани животни пут: „*Задивим се, слободан суши*”. Слобода, као априорна претпоставка индивидуалне егзистенције и свест о њој као окосница у одлучивању о сопственим поступцима указује на помак ка индивидуализму који излази из оквира доситејевске просвећености. Сам Доситеј поступке из своје ране младости, ма колико одударали од већинског и уобичајеног понашања и ма колико самовољно деловало његово одбацивање животног пута који му трасирају заједница и обичаји, не објашњава одлуком заснованом на свесном и умном резонувању о праву на избор. Напротив, приказује их као последицу заноса које следи по инстинкту, и управо због тога толико тврдоглаво: први, религиозно-аскетски, о коме доцније говори са иронијском дистанцом, појавио се као нужна почетна заблуда на путу откривања праве просвећености, а када је на њега коначно ступио, укупан његов живот одређује тежња да себе (и друге) обликује у складу са

мање-више готовим, датим обрасцем просвећене личности са хуманистичким погледом на свет.

Битно другачији став имплицира Соларић: његове одлуке образложене су разматрањем са становишта „природног права”, а намеравани животни пут одабран самосвесно, што је праћено преиспитивањем зацртаних дужности и њиховим пројектовањем унутар нове динамике односа појединца и (шире) заједнице. Како, наиме, изгледа да је актуелни покушај да га принуде на трајни повратак у родно место узрокован чињеницом да тамо, одбијајући да пређе у домаћинство неког од другде пресељених чланова породице, сама живи његова, извесно већ остарела мајка, Соларић истиче да он, будући без имања или капитала, живи од свог рада, који се њему, његовој породици „и свим Сербљем већ показао [...] благопотребан и полезан”, а који „мјеста у Писаници не може имати”. Следствено томе, управо га дужност доброг грађанина да себе учини оним што је „сезовозможно најлушче за благостојаније общества”, не само оправдава, већ и обавезује да захтеве за пресељење одбије. Та и тако заснована увереност чини да Соларић у потпуности одбаци и наговештаје да би га на тај корак могла принудити сила закона: одбијајући, у кључу просветитељског размишљања, да прихвати да просвећена држава и благонаклони владар могу тежити спровођењу закона на штету својих поданика, он каже како га „ласно могу тамо на рачун (тј. одговорност) повући” и тиме лишити рада и прихода, али да га задржати могу само са знањем и сагласношћу „цјелога Славно-Сербскога народа и народодержца на престолу правде у Бечу [...] а ово је скаречно о Цесару и народу и помнити, Цесар не иште рабства, но ползу од дјеце своје” (в. Соларић, 2019: 468).

Слика просвећеног владара који се јавља не само као крајњи заштитник индивидуе на путу напретка и самоостварења, већ и као промотер просвећених начела о положају појединца и његовом односу према заједници у складу је са визијом наслеђеном од Доситеја и са концептом „народног просветитељства” раширеног у Хабзбуршкој монархији. Но, како ће се испоставити, таква владарска политика и на њој засновано друштвено устројство нису гаранција успеха

сваком појединцу који се на њих ослања, те се, за разлику од Доситејевог, Соларићевом животу и раду неће се отвари путевима какве је просветитељска агенда предвиђала као нужну последицу понашања и делања заснованог на њеним начелима. То је очигледно већ из материјалних прилика, онако како их један и други описују: док је Доситејевог наратив о сопственом раду бодар, приходи од њега адекватни, а очекивања у тренуцима кад се средства исцрпљују испуњена разумним оптимизмом, оправдаваним свакако и тиме што се увек појави помоћ пријатеља или мецена, код Соларића је готово сваки исказ о тим питањима обременен скепсом и стрепњом од неуспеха и недаћа, а лајтмотив приповедања постепено постаје борба са (мање или више) тешким животним приликама и индивидуалном ускраћеношћу, чему се, као контрапункт, јавља рана пројекција великих тежњи и планова.

Ово је свакако у доброј мери утемељено у стварним околностима. Соларић је, за разлику од Доситеја, у једном периоду имао обавезе према породици – у горњем писму наводи да је мајци годишње слао извесне своте новца, као и да јој је кћери, односно своје сестре „с бриге снимиио”, што у датим околностима може значити само да је помогао њихову удају, извесно улажући и нека материјална средства. Надаље, у годинама његовог највећег стваралачког полета, услед Наполеонових ратова, српског устанка и комешања у Отоманском царству, послови његових тршћанских мецена стагнирају или опадају – већ 1809. године, у писму непознатом адресату, молећи за донацију за штампање књиге (сасвим извесно *Јеролифике* у вези са којом је исте године писао Софији Теодоровић и Српској општини у Трсту), Соларић каже: „Тријестански доброхоти моји изнемогли су, а међу отечеством мојим и мном сада звече оружја и диме се сраженија” (Соларић, 2019: 481–483). То што није могао наћи средства за штампање књига, наравно, нужно не значи да приходи које је иначе остваривао од посла при Теодосијевој штампарији и приватног подучавања нису била довољна за живот. Чак и при првим јављањима болести, нема назнака о оскудци која би му онемогућила лечење: сећајући се, у последњем писму митрополиту Стратимировићу, свог првог

побољевања 1806. године, након штампања *Земљеописанија*, преласка у Трст и Доситејевог одласка у Србију, он говори о редовним лекарским посетама, лековима које је очигледно могао да приушти и чак одласку на опоравак у Горици, иако је кад је болест одмакла „морао све ученике отпустити”. Истина, управо негде у то време морала је стићи и једнократна Доситејева помоћ о којој говори у истом писму: тридесет златних дуката које му је послао пре него што ће из Земуна прећи у Београд, свакако посебно подстакнут вестима о Соларићевој болести, које су до њега морале допрети.

Али, већ 1811, у једином сачуваном писму Доситеју, Соларић се, осим на здравље („моје житије, откад смо се растали, јест болезан, печал и воздиханије”), жали и на новчане прилике, иронично-хуморно истичући да би волео да, као Волтер, може једног дана рећи да је иметак стекао штедећи од младости, али да је Волтер, ваљда, „имао од шта штедети” (Соларић, 2019: 491). Врло је вероватно да га је и здравствено стање онемогућавало да више ради и зарађује, па је почео да тежи (и нада се) послу са фиксним приходима, а мање стреса и напрезања. Први пут се претензија на неки такав положај помиње управо у овом писму Доситеју: француске власти најавиле су увођење функције цензора, и он је предложен за „илиричке књиге”, због чега су и његов *Поминак* и *Беседовник* послати у Париз на разматрање.

Знатно снажнија је, након повратка хабзбуршке власти, била нада да ће се успоставити систем српских школа у Далмацији и да ће бити именован за њиховог директора, о чему 1814–1815. води преписку са Урошем Несторовићем, главним надзорником и царско-краљевским саветником за ту област. На Несторовићево тражење, он му доставља и прецизан извештај о жалосном стању постојећих српских училишта у Далмацији и предлоге за начин будућег функционисања и финансирања школског система, но изгледа да је Соларић, упркос труду да је подгрева, наду у то постављење и сам убрзо изгубио. Како лета 1815. пише Гаврилу Бајчевићу, свом школском другу из Загреба и актуелном директору школа за бачки округ, јасно му је да од тога неће бити ништа „ове јесени”, неку (мада очигледно слабу) наду оставља за наред-

ну годину, али му је најтеже пада што Несторовић његов извештај није поднео цару. Осведочење да је у Несторовићу, на основу његових звања и личног прегнућа, „више воображавао полномоштија” него што га је овај реално имао, те да саветник не може увек „царју саопштити штогод и неугодно” (Соларић, 2019: 510–511), свакако је била и почетак уздрмавања вере у апсолутни капацитет, а донекле и апсолутну добронамерност просвећеног владара, као и у праволинијски ход друштва ка просвећености и благодестању.

Но Соларићеве недаће везане за непосредан радни ангажман на карактеристичан начин су повезане и са сплетом његових интимних склоности и јавних амбиција. Иако је у намеравању подухвату уређења српских школа у Далмацији видео велику мисију у корист свог народа, која би му свакако донела и осећање посебне личне испуњености, Соларић указује да је његово наглашено интересовање за тај положај ипак условљено актуелним околностима: како каже Бајчевићу, када би Бог Европе дао „мир и људма удобност к дјелању и добивању”, те да се „училишта србска заведу по Илирији, и да и ови страна Србљи осете сладост Муса своји”, он своје место при Теодосијевој штампарији на би мењао за директорско „у Илирији ни другдје, било в смотренији мојега благостојанија, или моје полезности нашему народу”. Будући да још у помињању писму Доситеју изражава наду да ће се у Венецији убудуће штампати више српских књига, а да се то, судећи по овим исказима, четири године касније није догодило, можемо потврдити претходни закључак да је на тражење службе у државном апарату био наведен неповољним пословним околностима у бранши у којој је радио и лошим здрављем, које му је отежавало налажење и обављање додатних, потенцијално лукративнијих приватних послова.

Међутим, незанимљив фактор у Соларићевим невољама морале су бити и његове особене интелектуалне аспирације и ентузијазам са којим је на њима истрајавао. У другом, непоуздано датираном али свакако временски блиском писму Бајчевићу, одговарајући на неки претходни наговештај о могућем запослењу у Угарској, он пита о каквом послу је реч, напомињући да му је место „наставника

училшног” и раније из Трста нуђено, али да за такав рад нема воље, а да поготово не жели да се тако далеко сели јер га „жеља [...] непродолима вуче, како суштега Овидија, за милом земљом својом” (Соларић, 2019: 512–513).

По овоме судећи, Соларић, иако су га околности терале да тражи сталан посао, није желео да прихвати онај који би га ментално окупирао и организационо обавезао тако да буде одвраћен од књижевног рада. Истовремено, везаност за Далмацију – „милу земљу своју”, како о њој говори онај коме је иначе „равноимно гдинибуд родити се било” – умногоме се може објаснити претпоставком да је управо она простор који побуђује његову песничку и историозофску имагинацију.

Но ја се спремам у Далмацију да тражим, ако што буде, за повјест књижество наше древних ондје памјатников, којим толико догадивају сви славенски књижници. Ради овога претпријатија, које сам ономдане писмом открио Јего Ексленцији, г. Митрополиту, прошле јесени отрекао сам поити у Свјато-Андреју.

каже Соларић, стављајући тако своје снове и пројекцију будућих открића, захваљујући којима ће заронити у тамне дубине (народног) бића, испред професионалних понуда и сигурности унутар институционалног оквира.

Но ова одлучност није, или бар не тежи да буде, титанско пркошење јасно претећој несрећи. Напротив, она се ослања на веру у повољан обрт околности, који треба – односно, према агенди просветитељског оптимизма, узрочно-последично мора – да се догоди јер ће вредност његовог рада, уз још мало стрпљења и самопрегора, свакако бити препозната, те ће заједница желети да га постави на место где ће од тог рада имати користи. Но уз то, та вера се темељи и на једној врсти идеализације која превазилази просветитељски морални оптимизам.

Иако и Доситеј говори да је људе упознавао као „по вишој части [...] добре”, а да ни они други нису били зли „што им је зло мило”, него под дејством неспоразума или предрасуда (Обрадовић, 2007: 27), тешко је замислити ситуацију

цију у којој би се он препустио неизвесном току спољашњих околности уверен једино у подршку окружења. Током својих странствовања и студирања, Доситеј се, осим на сопствене снаге, у значајној мери ослањао и на подршку оних са којима дели наклоности и поглед на свет, сасвим недвосмислено је схватајући и примајући за себе као *приватну личност* на путу досезања циља који обе стране позитивно вреднују: унапређењу образовања и општем хуманистичком уздизању. Али за разлику од Доситеја који говори о подршци коју је, као незнатни појединац, а често и странац, добијао само на основу позитивног вредновања својих тежњи, Соларић очекује да ће, због већ урађеног, бити препознат као неко кога заједница не жели и не може да се одрекне. На основу тога, он будућу подршку претпоставља или очекује за себе као *носица одређеног дела*, које види као потпуно интегрисано, стопљено са заједницом којој је намењено и у којој функционише, те због тога сматра немогућим да целина одбаци свој (витални) део.

Ма колико се ово на први поглед чинило претераним, треба поменути да оваква есенцијализација стваралаштва и доживљај органске повезаности уметничког дела са бићем неке надређене целине управо у Соларићево доба постају карактеристичне црте уметничког сезибилитета и поетичке свести. Но, његова уверења ове врсте на озбиљно искушење морала је стављати доцнија незаинтересованост за низ његових дела. Иако он очекује да ће и њихова вредност бити препозната², у одређеним ситуацијама ова вера уступа место

² На ово посредно указују одређене опаске, попут оне у помињаном писму Бајчевићу, у којој га моли да (преко Соларићевог ујака Јована Димића и повереника Симе Марковића из Бечкерека) преузме већи број примерака *Поминка књижеског*, те да га раздели да се чита. Будући да од тога више очигледно не очекује неку материјалну корист, јасно је да молбу пријатељу упућује да би његово дело заживело у народу и, осим што би донело „ползу“ читаоцима, у њему самом уродило осећањем остварености и културног значаја. С друге стране, искази из појединих других извора још убедљивије сведоче о високо присутној свести о карактеру и значају сопственог стваралаштва – вероватно најидикативнији су стихови из „Посланице Драги Теодоровићу Тршћанину” у којима каже „Имену ће прјесан' моји разићи се гласи./Читаћу се од множајих нег' на глави власи” (в. Соларић, 2019, 59). Иако 1808, када је песма настала,

резигнацији, а њен вероватно најбољи израз су опаске о судбини дела *О самости*: Соларић на једном месту изјављује да му је посебно жао што се оно не чита, нарочито што у предговору постоји и „нека мервица” његове биографије (писмо Бајчевићу, априла 1815, в. Соларић, 2019: 513), а на другом чак тврди да ће га дати у какав дућан „за завијање којечеса” (писмо Вуку, дец. 1819, в. Соларић, 2019: 571).

Овде се снажно осећање повезаности дела са духом, осећајношћу и потребама заједнице сучељава са другачијим, иако донекле комплементарним ставом: околина не препознаје вредност дела које јој је уметник даровао, али он истрајава у његовом заступању и на даљем стваралачком путу. И оваква фигура уметника, који је окружен несхватањем вредности свог дела, обично стога што публика (још) није досегла сензибилитет у оквиру кога ствара или освестила духовне потребе на које одговара његово стваралаштво, већ је широко присутна у културној свести, али и реалности Соларићевог времена, и биће надаље романтизована као слика страдалог уметника који кроз патњу изграђује велико дело.

Не може се поуздано рећи када је оваква слика о себи као ствараоцу почела да се формира код Соларића: корени се свакако могу видети у љутњи са којом се у писмима 1809/1810. године обраћа Српској општини у Трсту, која не одговара на његове молбе за штампање *Јеролифике* и у једу који, у писму Теодору Захарићу, избија из описа одушевљења које је тај рукопис изазвао код грофа Сјераковског, члана варшавскога ученога друштва, док му његова сопствена средина и народ не уочавају никакав значај (Соларић, 2019: 493–494). Одговор на питање који су узроци губљења интересовања и наклоности за до скоро омиљеног ствараоца не може се, наравно, ишчитати из Соларићеве кореспонденције, али се помаља на основу културноисторијског контекста на чијем фону се та преписка одвија, и на чије се поједине аспекте у њој и указује.

није морао претпостављати да поезију за живота неће објављивати, данас ова изјава управо због тога постаје посебно индикативна, функционишући као особен знак стваралачке самосвести.

Његове историозофске поставке, засноване на митолошком тумачењу грађе, аналогијама и етимологији као филолошком „доказу” постављених теза нису налазиле одјека у актуелној српској култури: она је управо била сведок заснивања научне историографије, а њени доминантни токови – у распону од доситејевског наслеђа до Вуковог рада око кога ће доцније настати специфичан облик „народњачког” и просветитељског романтизма – нису били наклоњени оваквој врсти имагинације. Измаштавање порекла и античке славе Словена није могло издржати рационалну проверу, а актуелни (као ни доцнији) сензибилитет није такав наротив прихватао као митско-поетску слику порекла народа, чија (евентуална) вредност није у објашњавању свог предмета, већ у томе што сама постаје песнички или имагинацијски текст.

И питање језика и писма, горуће у Соларићевом времену, код њега је везано (и) за историозофске визије, колико и за филолошке ставове и језичку политику. Предлажући Димитрију Давидовићу, у писму из 1816. године, да своје новине назива „илирским”, Соларић се не позива само на уверење да би оне тако биле читаније и утицајније, те би могле довести и до „илиричког”, тј. јужнословенског културног јединства, већ и на чињеницу да се у различитим историјским документима древно име римске провинције употребљава и онда када се под њим подразумевају „сами сопствени восточновјерни Срби”, те да не треба питати чије је то „предревње [...] име” некада било, већ га (по датом праву) користити „јер људи милују, кад могу такво што древње имати” (в. Соларић, 2019: 219).³ Тезе о „древности Славјана” у Илирији и на Медитерану и происхођењу латинског из словенског језика („Као с *чагом* грчским и својим, сходствује многовидно славенски језик с латинским.” – в. Соларић, 2019: 217), указују

³ Садржај овог писма Давидовићу представља исцрпан и кохерентан трактат о предложеној језичкој и уређивачкој политици *Новина српских*, те у *Сабраним дјелима*, оправдано, није уврштен у Писма, него у поглавље „Студије, предговори, чланци”. О околностима првог објављивања писма и филолошким и културним аспектима овде изнесених Соларићевих ставова в. Д.Иванић, И. Бјелаковић, Коментари, у: Соларић, 2019: 672–673.

на нову фазу просветитељства, која тежи да се утемељи у националој посебности, али и кореспондирају са визијама порекла народа какве ће бити присутне у многим романтичарским књижевностима и покретима – но оне очигледно нису, ни као идентитетско упориште ни као поетска визија, биле замамне за народ који је сопствену величајност већ оваплотио у слици свог златног средњег века, а у актуелном времену самосвест темељио на борби за ослобођење којом активно ствара историју и на песничкој слави која је његов повратак на историјску сцену пратила.

Све ово морало је двоструко утицати на Соларићеву судбину: преокупираност необичним и у окружењу неприхваћеним идејама водила је равнодушности не само према његовом раду, већ и према личној судбини, реципрочно изазивајући његово сопствено дистанцирање и усамљивање. Истрајавајући у посвећености својој визији, он јој подређује све друге аспекте живота, чији пресудан садржај постаје борба за сопствено стваралаштво, његову видљивост и признање.

Иако данас изгледа као литерарна конвенција, лик оваквог самотног ствараоца израстао је из духа епохе у коју је закорачио и Соларић и могао је, карактеролошки, имати различите видове. Најеклатантнији је, свакако, бајронистички усамљеник који је свој положај одабрао, а однос према свету формулисао кроз хладноћу, бунт и цинизам, али је Соларићев лик, на основу његових сопствених исказа, обликован битно другачије. Уместо даље вољне изолације, он управо тежи да – заједно са својим делом, и преко његовог коначног разумевања – буде (поново) прихваћен и интегрисан у заједницу за коју ће оно резултирати откровењем тајни сопственог порекла и бића. Чак и борбеност и спремност на сукобе, које повремено изражава, стављени су искључиво у службу тог циља.

Вероватно најбољи показатељ таквог става јесте помињано писмо Теодору Захарићу (в. Соларић, 2019: 493). У првим реченицама, осврћући се на претходно Захарићево писмо њему, Соларић указује да му је оно прва поуздана вест „да мој велики замисал происходи у дјело и клони се к великом исполненију својему. Ја сам досад сам био; сад ви-

дим, да сам произвео мношество их, који ће мени помагачи, или ако је лепше рећи, спомоштници бити.” Иако не знамо ко су ти помоћници и сарадници које му је наговестио Захарић, јасно је да је реч о јављању извесне пријемчивости за Соларићеве идеје, у чијем ширењу и прихватању он види и њихову крајњу сврху. У истом, или чак нешто повишенијем тону Соларић даље говори о скорој појави свог и Дошеновићевог *Бесједовника илиричко-италијанског*, после чега ће „многа клеветуша умукнути”, а његове „књижице ... с другачијом охотом и искати се и читати се”, да би писмо завршио поменути извештајем о одушевљењу грофа Серјаковског рукописом његове *Јеролифике*.

На другачији начин индикативни су неки други наводи из тог писма Захарићу. Захваљујући се пријатељу на заузимању и одбрани његових становишта, Соларић му поручује да се ипак због њега никоме не замера, јер, како каже, „ја имам више силе, него што је потребно за заградити уста лвов, који могу из гора и поља иначе питомога Срема зарикати”. Да није реч о некој уопштеној опасци, већ о реакцији на конкретне појаве везане за одбацивање његових дела и, евентуално, осуђивања неких поступака и ставвова, потврђују наредне реченице у којима се Соларић на извештајем начину извињава што неће следити пријатељев савет да ради и понаша се онако како ће „свету угодан бити”, будући да „Срем није Европа, ни сремски књижници Минервини тајна самодержци”.

Ово умногоме потврђује претходну тезу да се од Соларића, вероватно од тренутка када је почео да промовише идеје које су биле у нескладу са доминантном културном политиком, дистанцирала најпре интелектуална елита око Сремских Карловаца, Беча и Пеште, да би се потом резервисаност према њему ширила на друге слојеве и средине, с чим се посебно тешко било борити у малим круговима на периферији националног простора, са ограниченим могућностима за рад и делање. Не може се поуздано рећи када је и како ова борбена самоувереност почела да се претвара у резигнацију и ојађеност изражене у помињаним писмима Гаврилу Бајчевићу и Вуку Караџићу, али је из оних писаних

уочи смрти, на самом крају 1820. године, јасно да се жудња да његово дело буде промовисано и признато – праћена вером да ће се, на путу до тога, са животним недаћама изборити – у неком тренутку, а свакако под ударом погоршаних здравствених и материјалних прилика, померила ка егзистенцијалној патњи услед напуштености и оскудице, и пред извесном смрћу.

Писма о којима је реч – два упућена Герасиму Зелићу и једно Димитрију Владислављевићу – изражавају сву комплексност његовог стања у моментима узнапредовале болести, беспомоћности и растрзаности између наде у оздрављење и слутње смрти. 21. октобра те године, у првом од два писма Герасиму Зелићу (в. Соларић, 2019: 587–588), описујући болест услед које није могао завршити послове око његовог *Жиџија*, за шта је унапред примио новац, Соларић га моли да сачека док се, како у том тренутку верује, не опорави, после чега ће му „прва и највећа брига” бити да се њему одужи, а уверава га да ће то успети „не имајући [...] ни најмањег инога дуга и живећи с штедљивостију”. Месец дана касније, у одговору на у међувремену пристигло Зелићево писмо којим му опрашта дуг (в. Соларић, 2019: 589–590), искрена и егзалтиранна захвалност за добротинство каквом се „мало [...] виђа подобни примјера на свјету; а и у самој Историји” указује не само да се (с обзиром на преовлађујуће држање околине) таквом гесту није надао, већ и да спас и утеху сада види у пријатељима који су за њега везани личном наклоношћу, напуштајући визију о подршци шире заједнице која препознаје значај његовог дела. У писму Владисављевићу (в. Соларић, 2019: 609–610), ово сажимање сопствене судбине у слику сломљеног и напуштеног појединца, чију патњу околина не види или је према њој равнодушна, досеже најснажнији израз у опису одбачености као узрока крајњег, егзистенцијалног очајања и страха:

Вјерујем да је моје здравије, како ми писасте, драго *Вама*, г-ну Фрушићу, г-ру Атанасију (Георгијевићу), и срдцем подобним Вашима, но што приложисте „и цјелом нашем роду”, то не знам. Само то добро знам, да сам ја, луђе него итко, с жртвовањем често својега готовог (надавши се међу

великима у народу дочекати призреније и великодушије), да сам, велим, до сада живио посве и само Сербљем, а да сада бједствујем сам себи.

Тачност овога ће, у писму којим о Соларићевој смрти обавештава Мушицког, и уз много драматичнији опис последњих месеци његовог боловања, потврдити сам Димитрије Фрушић. Из перспективе Соларићеве преписке, међутим, те се реченице могу читати као закључна тачка приповести о сопственом животном путу, простртом између решености да, на тешким почецима, ступи на стазу на коју га упућује његова вокација, преко узлета на таласу признања и подршке коју је добијао од централних личности своје епохе, али и пратећег побољевања, променљивих пословних и материјалних прилика, рађања поетско-истраживачког заноса у коме види могућност самоиспуњења и откривања „тајне бића” свог народа, до слома у коме га сустиже сва трагика напуштености и усамљености, не више као носиоца идеја чијем остварењу недостаје потпора, већ првенствено као човека о чију се егзистенцију огрешила основна хуманост и обзирност заједнице са којом је осећао тако снажну повезаност.

Могу ли се, међутим, и како, у недостатку његове „праве” текстуализације, на основу ових писама успоставити контуре наратива у оквиру кога Соларић описује/би описао свој живот?⁴ И можемо ли ми, на основу тог фрагментарног аутопортретисања, реконструисати његов духовни/психолошки портрет са кохерентношћу довољном да одговори на интересовање за његов лик?

⁴ Овде треба напоменути да један кохерентан и значајан Соларићев аутобиографски исказ постоји као интегрални део текста предговора преводу дела *О самосји*. За разлику од оних у писмима, овде су аутобиографским наративом обухваћена питања одрастања и сазревања, и то у сложенијим психолошким аспектима него што је случај са Досиџејевим *Живојом и љикљученијима*. Иако је укупан дискурс подређен разматрању сопствене интимне историје са становишта проблематике разматране у делу које следи (усамљивање, индивидуалност, однос са заједницом), у њему се јављају и назнаке низа других питања, а обимније истраживање Соларићевих аутобиографских исказа мораће да укључи њихово поређење и синтетичко сагледава на основу различитих извора.

На основу анализираниог дела његове преписке можемо јасно закључити да је, за разлику од Доситеја који своје главно дело посвећује путу до досезања стања просвећености, реч о личности која своју духовну биографију почиње из тачке гледишта оформљеног хуманитета, са просветитељским начелима као подразумевајућом основом делања и погледа на свет. Та измењена позиција пресудно утиче и на измештање тежишних тачака приповести: са успомена из спољашњег света и интеракције са околином, фокус се, у мери у којој Соларић уопште говори о свом детињству и сазревању, помера на неку врсту унутрашњих искустава, а са процеса учења и развоја на судбину већ формираног просвећеног појединца – како ће се испоставити, као ствараоца који бива несхваћен, и стога лично пострадава.

Већ ово указује на нове аспекте субјективитета и померање представе о положају и судбини појединца, чији ум и имагинација сада отварају нове, самостало пронађене увиде у тајне постојања, и који осећа безуслован позив да их (ма колико се испостављали као химере) безусловно следи. На тај начин, Соларићева „нехотична аутобиографија” постаје и показатељ, вероватно један од првих у нас, напуштања међа просветитељског рационализма и потраге за суштином изван (видљиве) стварности, а његова *Јеролифика* и *Римљани славесћувујуши*, на чије поставке указује у кореспонденцији, протооблик романтичарске потраге за изворношћу и бесконачношћу.

На необичан али индикативан начин, овај расап између литерарно створене просветитељске и романтичарске слике судбине (просвећеног и стваралаштву наклоњеног) појединца поклопио се са исходима Доситејевог и Соларићевог живота: уместо оствареног човека, који је, у складу са својим склоностима, донео напредак свом народу, а на крају живота сведочио његовом препороду и доживео највишу славу, појављује се сатрвена егзистенције ствараоца чије су највише аспирације остале без одјека међу онима којима су биле намењене, и чија је лична судбина окончана у чемерном пропадању, насупрот светлим очекивањима која је имао, и која су и други од њега имали на почетку тог пута. Тако су ова

два житија, у размаку од само једне генерације, посведочила и најавила велике поетичке, културне и најшире друштвене промене у епохи која је следила.

ИЗВОРИ

Соларић, 2019: Павле Соларић, *Сабрана гјела*, Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд.

Обрадовић, 2007. Доситеј Обрадовић, *Сабрана гела*, Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд.

TATJANA JOVIĆEVIĆ

PAVLE SOLARIĆ – IMAGE FOROM THE LETTERS

SUMMARY

Based on autobiographical statements in Solarić's letters this work reconstructs the possible narrative of his unwritten autobiography and compares it with the *The Life and Adventures (Život i priključenija)* by Dositej Obradović, who was Solarić's mentor and role model. Dositej's work is considered to be the first modern Serbian autobiography and the pattern of the Enlightenment in this genre, while Solarić's fragments indicate a shift towards new and romantic currents in the treatment of individuality, the image of the world and general poetics. In that sense, the paper points out the pioneering status of the text of Solarić's letters read in this way, but also indicates special aspects of his historiosophical ideas and philological views, which were an important part of his public work, and whose representation he treats as the most important field of his self-realization.

Проф. др Нада Савковић
Факултет за правне и пословне студије
„Др Лазар Вркатић”, Нови Сад
Универзитет Унион, Београд

ВЕЛИКО ПУТОВАЊЕ ПАВЛА СОЛАРИЋА

Павле Соларић (1779–1821) живео је у Италији од 1803. до смрти. У пратњи лорда Гилфорда (Frederick North, 5th Earl of Guilford) 1818. године остварио је своје велико путовање – Grand Tour. Највише је писао о Риму, напоменуо је да „лепши, важнији, удивителнији и ужаснији предела и градова није могуће видети, него што су у Италији”. Своје утиске о „неожиданномъ великом путошествовию” тј. неочекиваном великом путовању предочио је и у неколико писама које је написао током путовања. Пријатељу Тоши Захарићу упутио је молбу да свима укаже колико су поред образовања и знања језика неопходна и путовања. Процват путовања у XVIII веку утицао је на неговање епистоларне форме као једног од видова чувања сећања и утисака.

Кључне речи: Павле Соларић, Фредерик Норт, велико путовање, Италија, писма, путописи, просвећеност

Ерудитска путовања у XVII,¹ а нарочито у XVIII веку постала су тренд: настао је међународни реалитет – Grand Tour тј. велико путовање². Grand Tour је био конструкт културе британске друштвене елите, који је због своје сталности

¹ Чувени есеј *Of Travel* (1615) Франсиса Бејкона (Francis Bacon, 1561–1626), поима се и као исходиште за велико путовање. Видети: Francis Bacon, "Of Travel", *Essays*, New York: Charles Scribner's Sons, 1908, 79–82.

² Термин је први увео Ричард Ласелс (Richard Lassels) у књизи *The Voyage of Italy* (1670); синтагма се односила на предност коју су стицали млади људи, јер су имали прилику да далеко од својих кућа уче о инте-

и учесталости постао нека врста новог ходочашћа, попримио је одлике готово институције. Централно одредиште великог путовања била је Италија.³ Џозеф Адисон (Joseph Addison) потврђује значај Gran Tour-а у првој реченици предговора свог путописа о Италији: "There is certainly no Place in the World where a Man may travel with greather Pleasure and Advantage than in Italy"⁴ (1705: nonum 005). Често је цитирано и запажање Самјуела Џонсона (Samuel Johnson), енглеског писца из 1776. године: "A man who has not been in Italy, is always conscious of an inferiority, from his not having seen what it is expected a man should see"⁵ (Boswell 1823: 34). Златни век Grand Tour-а био је XVIII век. Путовање ради свеобухватног образовања захватило је и друге земље Западне Европе, као и Русију и Америку. Незаобилазна места обиласка на великом путовању била су градови Рим, Венеција, Фиренца, као и Милано и Болоња. Знатижељнији су настављали пут и ка југу, ка Напуљу и његовој околини, путевима који су били много лошији.

Ерудитска путовања тј. велико путовање имала су и велики утицај на књижевност, написана су многобројна путописна дела, Мари-Ноел Бурге (Marie-Noëlle Bourguet) запажа да „путописна књижевност, дотад мањи део литерарне производње, у 18. веку постаје род који осваја пажњу” (2006: 308). Овај књижевни жанр био је најпопуларнији у Енглеској у XVIII веку, но, не само у Енглеској, Дакако да је обимна продукција изнедрила и значајна путописна остварења. Многобројна дела о путовањима наметнула су и питање њихове веродостојности, није била велика реткост ни да су неки путописи били измишљени. Перси Адамс (Percy Adams) је написао и књигу *Travelers and Travel Liars 1660–1800 / Паралелуалној, социјалној, етичкој и политичкој стварности света у којем живе.*

³ Путовања и упознавање Италије почела су још у раном средњем веку када је један од циљева ходочасника, не само из Европе, била и посета Риму.

⁴ „Сигурно је да нема места на свету где човек може да путује са већим задовољством и вајдом него што је то у Италију”.

⁵ „Човек који није био у Италији, увек је свестан своје инфериорности, јер није видео оно што се очекује да човек треба да види.”

ви и лажни *џуџници* 1660–1800 о овој теми. Нагласио је да у XVIII веку постоје три групе путописа: истинити, дакле аутентични путописи, потом путописи о замишљеним, чудноватим путовањима, тј. књижевни путописи попут *Гуливерових џуџовања*, као и путописи који су лажни, чији аутори свесно обмањују јавност (Adams 1962: 1). Адамс у својој књизи указује на неколико могућих мотива за настанак лажних путописа: на самољубље, на похлепу (путописи су популарни и добро се продају) и на предрасуде путописца, било које врсте (Adams 1962: 10).

Путовање ради образовања није било резервисано само за европску младеж из богатих кућа, углавном племиће, мада је племство у XVIII веку било: "fondamentalmente cosmopolita" (Hof 2005: 103). Многи уметници, писци, људи од културе, који нису поседовали новац за велико путовање, имали су потребу да употпуне, обогате сопствено знање у непосредном контакту са културним и уметничким наслеђем Италије, да им новостечена животна искуства и умећа омогуће да постану заиста прави центлмени. Неки су уз помоћ мецена путовали по Италији и на тај начин доживели искуство Grand Tour-а. Неколико српских писаца XVIII и првих деценија XIX века, савременика, који су били следбеници идеологије просвећености, путовала су по Италији свако на свој начин: први је то учинио 1780. године Доситеј Обрадовић (1739–1811), потом 1803. Јоаким Вујић (1772–1847), но његово путовање је било потпуно фиктивно,⁶ 1808. и 1809. архимандрит Герасим Зелић (1752–1828) и 1818. Павле Соларић (1779–1821).

Доситеј Обрадовић је неколико пута посетио Италију, а од 1802. до 1806. живео је у Трсту, у којем је боравио крајем 1771. и неколико месеци од јесени 1779. У Трсту се упознао са руским архимандритом Варлаамом, са којим је путовао по Италији 1780. године о чему је писао веома штуро у свом аутобиографском роману *Живоџ и џрикљученија*. Прво су

⁶ Видети: Нада Савковић, Велико путовање Јоакима Вујића и његових српских савременика, *Studi Slavistici*, Firenze: XVII/2, 2020: 43–76.

се запутили у оближњу Венецију⁷ и то баш у време карневала. Затим су преко Фераре посетили Болоњу, која је такође била једна од незаобилазних станица великог путовања. Из Болоње је наставио пут ка Ливорну, уз пут је видео „неисказане и неописане красоте” Фиренце, као и неколико других знаменитости Тоскане: Пистоју, Луку и Пизу.

Герасим Зелић први пут упознаје Италију током свог боравка у Венецији 1782. У свом животопису је у неколико наврата помињао и описивао Италију. Често је долазио и у Трст, а 1808. провео је месец дана у Милану, у који је стигао из Трста преко Падове, Вићенце, Вероне, Бреше и Бергама. У „папину земљу”⁸ путовао је 1809. рутом: Лорето–Анкона–Синигалија–Фано–Пезаро–Цезина–Болоња–Парма–Пјаћенца–Милано. Иако је описивао лепоте Италије, (зидивљено је описао Венецију као невиђени град који је сав изникао из воде), његова путовања у Италију била су у вези с његовим пословима, но као свако путовање доносила су и нова сазнања.⁹

Јоаким Вујић, неколико година живео је у Трсту, од 14/26. новембра 1801. до 1/13. априла 1805¹⁰. На своје велико путовање, како је забележио у аутобиографији *Животописаније* кренуо је из Трста 12. октобра 1803; требало је да остане месец дана. У Трст се вратио 29. новембра. Његова путна линија ишла је трасом: Трст–Венеција–Падова–Верона–Милано–Парма–Модена–Фиренца–Пиза–Рим–Анкона–

⁷ Пре тога Доситеј је већ два пута посетио Венецију. Први пут 1769. након повратка са Крфа, када је први пут посетио Задар. Никога није познавао у граду, отишао је у залеђе, написао је да је био „природно страшив и стидљив”. Следеће године други пут је био у Венецији, у мисији својих Скрадињанина. Четврти пут боравио је у Венецији у зиму 1803/04. године.

⁸ У време Наполеона од 1808. до 1814. поново су поседи Папске државе били освојени, папа Пије VII је био више од шест година у заточеништву у Савони, у Рим се вратио у 24. маја 1814.

⁹ Видети: Жељко Ђурић, *Велико путовање Герасима Зелића*, Београд: „Мирослав”, 2015.

¹⁰ Разлика између јулијанског и грегоријанског календара у XIX веку била је 12 дана, у тексту су дати датуми како су их навели аутори: по јулијанском календару.

Болоња–Трст и „проча ина дивне Италије места”. Као и Доситеј и Вујић је касније, тек 1833. године, након тридесет година, објавио своје утиске о путовању по Италији у свом *Живошћоописанију*. Ако се има у виду какви су путеви били у то време, да је за путовање од Болоње до Фиренце било потребно четрнаест сати, онда је његов темпо путовања – био готово немогућ. Постоји оправдана тврдња Мираша Кићовића још из 1954. да је његово путовање по Италији измишљено. Потврђује је и сам Вујић, који је погрешно када је навео да је у Риму слушао Росинијеву комичну оперу *Италијанка у Алжиру* са чувеном Анђеликом Каталани (*Angelica Catalani* 1780–1849).¹¹ Премијера опере била је десет година касније, истакао је да је у Фиренци слушао Чимарозину оперу *Il Matrimonio Segreto* са славном Ђузепином Граси (*Giuseppina Grassi*, 1773–1850). Обе наведене некада славне оперске певачице у то време нису живеле у Италији.

Писац Павле Соларић (1779–1821), најбољи Доситејев ученик, доживео је своје велико путовање 1818. године. На римски тј. католички Божић 25. децембра 1817. Кренуо је из Венеције, где ја тада живео, на своје, како га је насловио, неочекивано велико путовање. О његовом „неожиданномъ великомъ путешествію” (Соларић 1826:131) може се понешто сазнати из писама које је Соларић упутио из Рима: Арсенију Арси Теодоровићу 22. јануара, Вуку Карацићу 24. јануара, Герасиму Зелићу 5. фебруара и ујаку Јовану Димићу 9. фебруара, Теодору Тоши Захарићу је писао 8/20. фебруара из Напуља, из Барија је писао рођаку Михаилу Павковићу 16/28. фебруара; Вуку Карацићу је писао и из Пеште 8. августа, а Арсенију Ковачевићу из Карловца 17. октобра 1818.¹² Био је захвалан што га је Фредерик Норт, лорд Гилфорд (*Frederick North*, 5th Earl of Guilford, 1766–1827) позвао да

¹¹ Каталани је 1801. певала и у Трсту, исте године 27. септембра дебитовала је у Лисабону, где је певала до 1806. Била је примадона Краљевског позоришта (*Real Teatro de São Carlos*). Њен хонорар био је изузетно висок: данас би то било око 330 000 евра, сматра се првом оперском звездом у свету.

¹² Соларић је наглашавао по ком календару наводи датум, Зелићу је писао датум по грегоријанском календару.

му се придружи на вишемесечном путовању по Италији, Јонским острвима и касније до Беча. Фредерика Норта,¹³ који је показивао велико интересовање за словенску културу и језике, који је 1792. прешао у православље, Павле Соларић је упознао 1816. када је почео да му држи лекције из нашег језика поредећи га са руском граматиком. Лорд је предложио да десет месеци путују заједно, а да га Соларић током путовања подучава и даје лекције из језика.

Процвет путовања у XVIII веку утицао је на неговање епистоларне форме као једног од видова чувања сећања и утисака; писма као записи о путовању добијају на значају и у путописној литератури. Јављала су се у распону од породичне до интелектуалне преписке у области дипломатије, привреде или науке. Писма путника често су била објављивана у новинама и часописима, јер је ова тематика побуђивала велико занимање. У писму пријатељу Тоши Захарићу, новосадском трговцу, Соларић је упутио и молбу да свима укаже колико су, поред образовања током школовања и знања језика, неопходна и путовања. Неизбежно, као и многи пре њега и Соларић је био одушевљен лепотом Италије. Написао је да „лепши, важнији, удивителнији и ужаснији предела и градова није могуће видети, него што су у Италији”. Италија, као географски топос, често је представљена снажном метафором земаљског раја, који подразумева модел сличан *locus amoenus*-у, тј. означава лепо, пријатно и идеализовано место. Но, упркос одушевљењу није опширније представио своје утиске, али је ипак био опширнији од Доситеја Обрадовића,

¹³ Соларић је гркофила лорда Гилфорда упознао 1816. док још није био наследио титулу ерла од Гилфорда. Након што је 1817. наследио титулу лорда, а тиме и велика годишња примања, Норт је могао да реализује дугогодишњу идеју о отварања високе школе на Јонским острвима у Грчкој, изабрао је да то буде у Крфу. Лорд Гилфорд је од 1819. био укључен у пројекат оснивања универзитета тј. академије на Крфу, тада под британском контролом, за канцелара Јонске академије именован је још 1820. Јонска академија, прва грчка академска институција у савременој историји Грчке, отворена је 1824. године на Крфу захваљујући лорду Гилфорду, који је већи део године до краја живота проводио на Крфу.

који није посветио посебну пажњу представљању својих ути-сака, него је користио формулу сажетости¹⁴.

Говорећи о Соларићу 2009. године¹⁵ предочила сам да је његов вредносни систем био заснован на темељима идеологије просвећености, коју је он доследно спроводио од тренутка када ју је прихватио. Дакле, употреба синтагме велико путовање није била случајна, он је био потпуно свестан значаја и сврхе овог типа путовања: које је служило да се стекну нова знања која су доприносила да се образовање заокружи на прави начин. Зато је нагласио неопходност путовања указујући на њихову велику едукативну димензију. Истовремено, имао је свест и о друштвеном статусу гранд тура. Сматрао је да Енглези најотменије указују на важност путовања, и да су захваљујући њима „заиста најоснованији у свим вјешествама и художествама” тј. успоставили су примат у свим наукама и уметностима. Свуда по Италији било је могуће да се сретну.

[...] гдје, колико се увесељавају, толико се много више уче и непрестано труде. Ево сам тому очевидац, што чине о Италији: окол 900 има иј у Риму, овдје у Неапољу равно толико, у Флоренцији мало мање, и тако по важности градова: једни отлазе, други долазе; многи и с женама и с дјецом; а сви увјек сабирају, шта ће у отечество своје, на размишленије, на подражаније и на ползу са собом понести. Највише находе, кажу, кад није Греције, у Италији (Соларић 2019: 497).

Соларићива путна линија може да се реконструше делимично захављујући његовој преписци: из Венеције је преко Фиренце и Болоње стигао до Рима где се 17. јануара 1818. састао са лордом Гилфордом. У вечном граду провео је ско-

¹⁴ О формули сажетости (*brevitas-formula*) видети: Никола Грдинић, „Путовања”, *Encyclopedia Dositeana*, св. III, Нови Сад: Завод за културу Војводине, 2017, 81–88.

¹⁵ Излагање на X интердисциплинарном научном скупу Бањалучки новембарски сусрети *Научна и духовна ушемељеност грушћивених реформи*, Бања Лука, 2009. Видети: Нада Савковић, Павле Соларић, између етике и естетике, у: *Научна и духовна ушемељеност грушћивених реформи. Границе естетској и идеолошкој у књижевности и језику*, Бања Лука: Филозофски факултет; Филолошки факултет, 2011, 80–90.

ро месец дана, напустио га је с лордом Гилфордом 12. фебруара, након два дана, 14. фебруара стигли су у Напуљ. У граду под Везувом провели су две недеље и крајем месеца енглеском фрегатом отпловили су преко Барија до јонских острва, на истом броду вратили су се у Венецију. Нејасно је којим путем је ишао од Напуља ка Барију, свакако морским јер је копно због локалних банди било ризично. Из Венеције су наставили пут ка Трсту, Ријечи, Варадину и Бечу, у ком је 13/25. маја 1818. датирао посвету лорду на уводним страницама дела *Римљани славенствовавши*. План Соларићевог великог путовања често се мењао. Било је планирано да с лордом, као његов лични секретар, посете Кијев, Москву и Санкт Петербург, но Соларић није кренуо ка Русији, док је лорд у мају 1818. из Беча тамо отпутовао. Почетком 1819. лорд Гилфорд је поново боравио у Венецији током карневала,¹⁶ а потом је путовао „лањским путем у Јонију” тј. истим путем. Соларић га није пратио. Да ли су исте године били заједно у Будиму и Пожуну (Братислави), као што су планирали, вероватно не, јер нема података. Идуће године тј. 1820. требало је, како пише Соларић, да путују заједно: „у путешествију својем са мном по Мађарској, Банату, Ердељу, Влашкој и Молдавији” (Соларић 2019: 458). Но, ово њихово путовање није реализовано, његово здравље „ступаше рушећи се” (Соларић 2019: 465). Болест али и немаштина све више су окивале Соларића и он је у 18. јануара 1821, на Богојављање умро у Венецији.

У поменутој посвети лорду Гилфорду у књизи *Римљани славенствовавши* Соларић је истакао да је његово путовање било веома различито у односу на оно које је „покојни наставник мој г. Доситеј Обрадовић” и његов драги књижевни сународник пре њега реализовао. У чему је била та разлика

¹⁶ Након пада Републике Венеција 1797. карневал се није прослављао као некад; Венеција је 1819. била под влашћу Аустријског царства, карневал се одржавао само на већим оближњим острвима као што су Бурано и Мурано, но много, много скромније. Традиција је била прекинута због страха од побуна становништва. Католички Ускрс је био 30. марта / 11. априла 1819, што значи да је лорд Гилфорд пре тога отишао из Венеције.

види се из писма ујаку Јовану Димићу упућеном, из Рима 9. фебруара:

Изјутра кад прије, кад послае ручка, читамо славенски и руски. Затим до обједа, или пјешнице (ако је предалеко ичи) на колесници идемо – мене ради, јер је Милорд више пути био у Риму, и све видјео – те прегледамо оне пучине древни и нови, од 4000 година низ бердо до данас, споменика свакога художества и вјежества, исполинскога величија и обштега ничтожества человјеческога. [...] Милорд другда обједује позван у кога от первенствена овдјешње или стране где. Ја тада сам дома с сином милордова адјутанта бившег и умершег на острву Цејлану, пак берже-боље у шетњу, а то јест за мене у несравнимо позориште и училиште. Кад смо сви заједно, поготово сваки пут имамо гостиј, знатни Англичана, лордова и разни чиновника, како и отмјени Римљана и ини страни. Навечер у театрална игришта; но ова свершише се овде с месојеђама, којима такође ни у каквом другом граду не има безпорно подобни. Овде је бог Бакус своје храмове имао и своја на гласу торжества илити бакханале, тј. данас месоједе, које су зато и сада полубакханалне (Соларић 2019: 591).

У другим писмима које је упутио са свог Grand Tour-а није указао колико је био привилегован што је могао да путује у пратњи лорда Гилфорда. Но, ујаку је дочарао какав је живот водио у Риму, у којем је свака шетња за њега била место неупоредивих догађања и учења. Сем што је разгледао град, захваљујући богатом друштвеном животу свог домаћина, лорда Гилфорда, имао је прилике да упознаје много људи, који су припадали елитним друштвеним слојевима, као и да посећује театар и друге занимљиве догађаје, од којих је издвојио карневал. Соларић је имао и образованог водича – Лорда Гилфорда, и био је лишен брига о новцу. Чак није морао ни у обавезни карантин када се упутио ка Крфу. По потреби је имао и водича, локалног znalца – ћићерона. Оно што му је недостајало било је време: готово у сваком писму је напомињао да би требало да има много више времена да упозна Рим. Најупечатљивији утисак на њега је оставио баш Рим, додуше у вечном граду је и најдуже боравио. Само је у једној реченици описао Фиренцу: „Флоренција је права

италијанске земље Цетиња или Цетињ (Цвјетиња, Цвјетињ)“ (Соларић 2019: 497) Какве је утиске имао о Болоњи не зна се. Било му је веома жао, нагласио је у неколико писама што међу многобројним странцима у Риму нема ниједног Србина. У поздраву који је упутио митрополиту Стратимировићу „от стране његова чувствителњејша благороднога питомца [...] будући први из његова Гимназијума бивши у Риму и Неапољу, да не буде посљедни; но да буде многим их коловођа и путеводитељ” (Соларић 2019: 499) пожелео је да и његови сународници путују Италијом. У већини писама углавном је, као у писму Тоши Захарићу, указивао на богато наслеђе и значај Рима:

Впечатљеније, какво је Рим и што је у њему, нада мном учинио, не може никакав други град учинити; јербо сви, ако су неки тјелесином и већи от њега, јесу и на вавјек остају према њему, као дјеца према отцу. От близу 4000, а заиста и више година има древњи египетски споменика у њему; има посље споменика јелински, кромје неизчетни домашњи почевши от времена Републике јоште пак, амо доље низбердо. А шта су ти тога красна художества чрез поздније вјекова произвела ондје, и производе једнако! У ово име Рим је једино училиште без равна си на свјету. Зато и има у њем ученика и путника от свуда увјек рпа (Соларић 2019: 498).

Герасиму Зелићу, такође, описао је Рим којем по његовим вредностима, ниједан други град на свету није раван, иако их има и већих. Навео је да би за све његове древне споменике требало годину дана да се обиђу и пристојно разгледају:

Ово чудо неможесе приуподобити никаква другог града редкостем. Зато и има овдје увјек по неколико тисјашча из свију питоми, а и дивји неки, земаља, ко(ј)е мудрољубиви путника, ко(ј)е приљезни, красни знања, ученика, а Србина ни (ј)еднога! Ја времена не имам, развје што находим за се важније да гледам. Најприје сам ишао у предивну цркву Апостола Петра и Павла, гдје се и њиова тјелеса показују без глава, ко(ј)е су у другој цркви. Ту сам видио и Папу у слави његовој (Соларић према Зелић 1823: 639, 640).

Слично је писао и Вуку Караџићу:

Година би дана требала, за обићи и прегледати Рим, и све што је у њем: најмање година дана! По вас божиј дан, от јутра до ноћи, с књигом у руци и с вођем уза се, ходим јежедневно и сазерцавам; пак кад на вечер, шта сам видјео, према оному, што јоште остаје видјети? Не зна се, шта је важније, древности – толике, или поздније вешти. [...] Сви градови, ако је који величином и претекао Рим, јесу према њему и остају као дјеца према отцу” (Соларић 2019: 567).

У више писама понављају се неки моменти, као што смо навели, нпр. да нема много времена, о древности и лепотама града, о плану путовања, који се често мењао.

Соларић је поменуо да су лорд Гилфорд и он путовали брзо „летећи”, да су били припремљени и да су носили са собом „најбоља описанија других”. То се уочава из писма у којем најављује путовање ка Крфу и Јонским острвима: „у којем славе се свеца Спиридона кости. Колико су Грци к оваквим стварма благоговјејни, толико су двојином Италијани и имају вам посвуда мошти, које све по реду допиру узбердо кроз стољетија христијанска до сами Апостола Петра и Павла тјелеса, која се показују у Риму” (Соларић 2019: 593).

Када пише архимандриту Зелићу истиче оно што би њега, као човека цркве, интересовало – да је сусрео папу.

Ја времена не имам развје што находим за се важније да гледам. Најприје сам ишао у предивну цркву апостола Петра и Павла, гдје се и њиова тјелеса показују без глава, које су у другој цркви. Ту сам видио и папу у слави његовој, но послјије имао сам случај, сасвим близу сит га се нагледати и наслушати за цјелу уру времена, и видјети како му цјеливају златовезени на багрјаној кадифној цревљи крст. – (Соларић 2019: 585)

Сусрет са папом поменуо је и ујаку: „Видјео сам два пута папу. Особитим случајем 29-а јану. р. сит сам га се нагледао и наслушао цјел час времена ходајучи околу и близу њега, међу пратиоци му, по свој внурености сиротинског једног заведени” (Соларић 2019: 592).

У најопширнијем писму Тоши Захарићу оставио је упечатљив утисак о Напуљу, посебно о Везуву и Помепејима.

Овдје су ти друга чудеса и другојачији ужаси, куд се год окренеш. С неколико точака овдје око тако чрезвичајно угодниј и величествениј находи изглед, каквога нигдје не има на кругу земном; кромје предивни безбројни ствари у внутрености града. Код толико предмјета унутри и изван града, зањем при первом погледу и обезнани се човек. А Еркуланом, Стабије и Помпеји, откопани градови, најпаче посљедниј; улице, плошчади, храмови, палате, куће, вертогради, гробнице, кладјази и пр. и пр. у оном истом расположенију, по оном истом обичају и укусу, само ужасно сатрвено све, како је било 79. године по рожд. Хр.! Ово се никада никому описати не може: сама овдјешња добра описанија, која имам, читајући иј на реченом градском гробију, или на оним жалостним градиштама, нашао сам, да су нека истом сјена спрема оном, што сам живима гледао очима. Шта ти се ту тога није нашло по кућама и по свим зданијама, као у живи бивши до часа погребенија и дјејствовавши грађана! Све се то видјети може овдје у Неапољу у краљевском једном зданију. – А шта да Ти за грозно бердо Везувиј кажем, који је речене упропастио градове? Мало даље, него од Карловаца Варадин, види ти се одавле сав на равници, сам, поиздалека зашиљат, пак прерубљен горе, висок, мрк, и сав као браздама низбердо кривудајућима изгребен и прерован. Једнако му се дими тјема, кад мање, кад више; другда (ови исти дана) понешто и пламена лизне кроз дим, што је лакше примјетити обноћ. По верху му унаоколо, као по ободу от 5624 стопе, широком или дебелом гдје 3, гдје 4 стопе, може се ходити; но изгори обућа. Унутра је као ћуп, свакојако изгребен, у који до 100 стопа дубљине, кад је бездимије, силази се: ниже, сужава се мрачно жрло у пропаст. Обод је сав покривен сумпором и изгорелим песком, под којим је окречевјело камење: влада непрестано велика врућина и сумпорни смрад. Ја сам с три стране, около подножија, видјео све бердо, које је у корену једно, но повише развалило се је на троје: двје вершине ниже су и нијесу разјажене; трећа, собствени Везувиј, има и по бокови, другда димећих се провертлина. Да сам овдје задуго, улучио би дан и дружину, пак би се ишао пењати, докле би год могао, да се нагледам овога чуда и пакленог ужаса. Доста, ако Бог да здравља, те се свидимо, лакше ћу ти и више којешта устмено наприповједати (Соларић 2019: 497, 498).

Рођаку Миши Павковићу, којем је писао из Барија, указао је на оно најважније: „велики и чудни храм, гдје реченога великога Свеца чудотворне сохрањују се кости. Међу свим осталим у истом храму удивио сам се с неким умиленијем, видећи повелику икону једну св. Николе, даровану от нашега сербског цара Уроша и царице Јелене, гдје су и ови обоје, ниже Христа и Богородице, покрај св. Николе, десно и лево изображени” – (Соларић 2019: 593).

Из Барија путовање су наставили ка Јонским острвима: „Сутра полазим у Тарнт и оданле у Отрант (Хидрунт), из којег навести ћу се за Корф, столични град седмостровне Републике Јонске” (Соларић 2019: 593). Међутим, о боравку на Крфу и неким другим јонским острвима нема писаних импресија. По повратку у Венецију, Соларићево велико путовање наставило се ка истоку, према њему драгим Сремским Карловцима. У Сремске Карловце је стигао из Пеште, одакле је упутио писмо Вуку Караџићу 8. августа 1818. Из писма Арсенију Ковачевићу (17. октобар 1818.) сазнајемо да је 30. августа стигао у Сремске Карловце. Као што је то често чинио, и Ковачевићу је нагласио да је потребно да се оснивају школе међу српским живљем.

Приватна преписка је обележила XVIII век, писма су постала уобичајен и преовлађујући начин комуницирања. Преписка је обележила и XIX век, готово да нема писца који није оставио и богату преписку. Са свог великог путовања Соларић је писао писма разноликог садржаја, уз, дакако, неизбежне утиске о Риму и другим градовима које је посетио. Његова писма нису путописна као нпр. Милана Јовановића Морског, нису јавна, писана с намером да буду објављена, она су приватна преписка како с рођацима и пријатељима, тако и са уваженим личностима и колегама. Но, писао их је књижевник и неизбежно је да поједини делови садрже литерарна својства. У приватној преписци се некада тежило ка успостављању јавне комуникације и ка уобличавању садржаја у књижевну форму.

Космополитизам XVIII века био је неодржив без протока идеја и људи, који су имали потребу за стицањем нових знања и за успостављањем нових комуникација. Дакако, то је

утицало на процват путовања, пре свега на она интелектуалног, сазнајног типа. Путовања су оличавала ту нову космополитску страст и интелектуалну радозналост, својствену просвећености, која је изнедрила Grand Tour. Упркос великом дивљењу према Италији и њеној богатој култури, историји и уметности, Павле Соларић је своје утиске о путовању износио успут у писмима. Као следбеник просвећености имао је изразиту свест да треба да ствара оно што је корисно и неопходно за развој свог српског народа. Било му је важније од писања путописа да састави, по туђем узору, географију: уџбеник. Путопис као књижевни жанр није био у Соларићевом фокусу. Доследно је износио став о важности путовања, поготову за образовање. Искуство с другом средином доприноси и другачијем сагледавању, односно афирмацији или оспоравању сопственог идентитета. Велико путовање и путописна дела која су настала као сведочанство о њему, снажно су обележила доба у којем је живео и он је имао жељу да остави субјективан траг о сопственом великом путовању и о својим новим искуствима и новим сазнањима, макар онако успут, у преписци.

ЛИТЕРАТУРА

- Бек 1993: К. Бек, *Историја Венеције*, Београд: Плато.
- Бурге 2006: М. Бурге, *Истџраживач*, у: М. Вовел (прир.) *Човек доба џ просвећености*, Београд: Сlio, 266–322.
- Вујић 1833: Ј. Вујић, *Живошћоописаніе и чрезвичайна нђіова џриключенія*, Карловац: Штампарија Ивана Неп. Претнера.
- Грдинић 2017: Н. Грдинић, *Путовања*, у: Н. Грдинић (ур.), *Encyclopedia Dositeana св. III*, Нови Сад: Завод за културу Војводине, 81–88.
- Ђурић 2015: Ж. Ђурић, *Велико џушовање Герасима Зелића*, Београд: Мирослав.
- Зелић 1823: Г. Зелић, *Жишће*, Будим: Штампарија Краљевског угарског универзитета.
- Кићовић 1954/1955: М. Кићовић, Младост Јоакима Вујића, *Зборник Машице срџске за књижевност и језик*, II, 1954, 2, с. 38–57; III, 1955, 3, с. 114–125.

- Обрадовић 1961: Д. Обрадовић, *Животи и прикљученија*, у: Ђ. Гавела (прир.), *Сабрана дела I*, Београд: Просвета.
- Савковић 2011: Н. Савковић, Павле Соларић између етике и естетике, у: *Научна и духовна ушмељености друштвених реформи. Границе естетској и идеолошкој у књижевности и језику*, Бања Лука: Филозофски факултет; Филолошки факултет, 80–90.
- Савковић 2020: Нада Савковић, Велико путовање Јоакима Вујића и његових српских савременика, *Studi Slavistici*, XVII/2, 43–76.
- Соларић 2019: П. Соларић, *Сабрана дјела*, Београд: Доситејева задужбина.
- Ступаревић 1975: О. Ступаревић, Српски путопис о Италији, *Учоредна исцртавања*, 1975, 1, 103–182.
- Adams 1962: P. Adams, *Travelers and Travel Liars 1660–1800*, Berkeley: University of California Press.
- Addison 1703: J. Addison, *Remarks on several parts of Italy, &c. in the years 1701, 1702, 1703*, London: printed for Jacob Tonson, within Grays-Inn Gate next Grays-Inn Lane. <https://grandtour.bncf.firenze.sbn.it/indici/libri-di-viaggio/CFIE019801>
- Bacon 1908: F. Bacon, *Of Travel*, in: *Essays*, New York: Charles Scribner's Sons, pp. 79–82.
- Bohls & Duncan 2005: E. A. Bohls, & I. Duncan, *Travel Writing 1700–1830. An Antology*. Oxford: Oxford University Press.
- Boswell 1823: J. Boswell, *Life of Johnson, LL.D.* in four volumes, vol. III, London: Printed for J. Richardson and co. <https://books.google.rs/books?id=A00JAAAAQAAJ&pg=PA34&dq>
- Clogg 2016: R. Clogg, *Frederick North, The Fifth Earl Of Guilford (1766–1827) The Philhellene's Philhellene*, <http://www.albert-cohen.gr/images/event-2016-february-07/Cloggen.pdf>
- Feifer 1985: M. Feifer, *Going Places: The Ways of the Tourist from Imperial Rome to the Present Day*, London: Macmillan London Limited.
- Hof 2005: U. I. Hof, *L'Europa dell'Illuminismo*, trad. A. Califano, Roma–Bari: Laterza.
- Lassels 1670: R. Lassels, *The Voyage of Italy*, Paris.
- Maćzak 1995: A. Maćzak, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge: Polity Press.
- Richardson 2001: T. Richardson, *Un viaggiatore inglese fra tradizione e diplomazia*, in: Patrizia Nerozzi Bellman e Vincenzo Matera

(a cura di), *Il viaggio e la scrittura* Napoli: L'Ancora del Meiterraneo, pp. 25–33.

Thompson 2011: C. Thompson, *Travel Writing*, London and New York: Routledge.

NADA SAVKOVIĆ

THE GRAND TOUR BY PAVLE SOLARIĆ

SUMMARY

Although the grand tour was, above all, a construct of the culture of the British social elite, due to its permanence and frequency, it became a kind of new pilgrimage, and it spread to other countries of Western Europe, as well as Russia and America. The Serbian writer Pavle Solarić (1779–1821), followers of the ideology of the Enlightenment, who lived from 1803 in Italy, travelled through Italy in 1818 and he described it as the most wonderful place on earth. He was the first to use the term Gran Tour in Serbian literature. On his grand tour he travelled with Frederick North, 5th Earl of Guilford, and it was a great privilege for him. Despite great admiration for Italy and its rich culture, history and art, he left only a several letters. Writing about travelling was not the focus of his interest, although it was the most fancied genre of the 18th century. This may be the case because he was aware of the needs for creation of useful genres and books for the development of Serbian people: Solarić compiled books on geography, following someone else's example. At that time it was more important than writing a travelogue, but he knew that travels were important for education as such and for acquiring foreign languages.

Keywords: Pavle Solarić, Frederick North, Grand Tour, Italy, letters, travelogue, Enlightenment

Карта путовања Павла Соларића

Жарко Д. Војновић*
Народна библиотека Србије

ОБЛИКОВАЊЕ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА У ПОМИНКУ КЊИЖЕСКОМ ПАВЛА СОЛАРИЋА

Павле Соларић објавио је 1810. године дело *Поминак књижески*, у којем даје преглед историје српског штампарства у Венецији и каталог књига издавачке куће Пана Теодосија. У тексту се назначују основни правци развоја његовог схватања националног идентитета, на основу којег је Соларић започео свој просветитељски и научни рад. Анализира се његова употреба појмова илирски и српски, при чему се долази до закључка да их Соларић сматра за синониме. На основу филолошких критеријума он у српски корпус укључује све говорнике штокавског наречја, а затим и књиге које су њиме написане, без обзира на писмо (ћирилица, глаголица, латиница) и на верско порекло писца. Соларићеви критеријуми налазе одјек код П. Ј. Шафарика, али се већ у *Библијографији* С. Новаковића у великој мери напуштају. У српској националној ретроспективној библиографији последњих година чине се напори поновног разматрања и активирања Соларићевих ставова.

Кључне речи: српска књига, илирски, српски, словенски, идентитет, језик, Венеција, историја, библиографија

* stevlovi@gmail.com

Питање националног идентитета најчешће се у популарном мишљењу не доводи под сумњу. Он се узима као нешто унапред дато, као непромењива супстанца у којој у потпуности учествују сви који себе сматрају делом неког националног корпуса. Одсуство проблематизовања ове тематике, колико год могло бити корисно у доба историјских криза (а чини се, можда парадоксално, да је стање кризе код нас перманентно), нарочито кад у опасност долази физички опстанак, ствара велике потешкоће кад треба оцртати сопствени културни простор, без којег је о идентитету несумњиво илузорно говорити, што опет, са своје стране, непосредно утиче на способност и ефикасност самоспознавања и препознавања у смутна времена. Српски народ због претешке историјске судбине већ вековима је под ударом искушења идентитетског растакања, које се до данас окончало стварањем неколико засебних нација које говоре једним те истим, српским језиком, и које су неретко антагонистички расположене.

„Сербљи дома потурчили се с Турци, неки вјером, а сви наравама, повлашили се с Власи, помађарили се с Мађари, с Италијани поиталијанчили се, и поњемчили се с Нијемци! Шта је јоште требало, пак да ишчезне овога имена народ?” (Соларић 1810а: 56). Ова позната тужбалица Павла Соларића, којој претходи потпуно несуспрегнути емотивни ламент над судбином српског народа („... кад посмотри родољубац качество злостојанија многољуднога рода својега чрез више од четирију стотина година, расцвијели се родољубиво сердце, и не зна си мјеста ни утјешенија наћи...”), један је од најнапрегнутијих израза у целокупној историји бављења Срба самим собом: то је истовремено до пароксизма доведена свест о националним трагедијама, али уједно и извесно сведочанство о виталности народа, у чему је ипак могуће спознати одређено „утјешеније”. Соларићев је стога културни подвиг у целини посвећен подизању тог народа на ноге, чему је, што се мора рећи са мером неизбежне патетике, жртвовао себе до краја, прихватајући се у правом полихисторском маниру готово свих грана културно-књижевног рада које су се тада дале замислити. Непревазиђена до данас

ширина патриотско-просветитељског напора наших старих делатника попут Соларића имала је пре свега тај циљ – културно идентификовање народа расејаног у неколико царстава и његово политичко оживљавање. Као и Доситејеве, и Соларићеве очи, кад пише *Поминак књижески*, гледају нетремице у Србију, која је на путу националне револуције, отуд и нескривени оптимизам да неће ни лични напори остати бесплодни, нарочито зато што је њему очигледно да је све то потпомогнуто одозго: „По тога (= Божијем) расположенију с друге стране, и у исто вријеме, плане огањ слободе сербске на Дунаву и Сави: изненада оживје лани име илиричко на Адријатическом мору¹ [...] Какова год буде из нињешни боренија, бит ће боља от бивше судбина народа сербскога; надајмо се на Господа сил, не унивајмо, и будет” (Соларић 1810а: 62-63). Ови искази одликују се несумњиво монолитном националном мишљу; но, то никако не значи да је Соларић оно што ће се касније назвати „српством” одувек знао као монолит, и да сам није морао решавати тешка питања идентитета. Напротив, на просветитељски и родољубиви пут није могао проћи без претходне сопствене самоидентификације. Требало је, у ствари, самом себи дати одговор на питање како се право назива „овога имена народ”.

Соларић је као шеснаестогодишњак (1795) стигао на школовање у новоотворену карловачку Гимназију. Претходно је прву гимназијску годину провео у географски много ближем, али иноверном Загребу; рекло би се да је његов прелаз из хрватске средине на Српски Сион, где се, под управом карловачких митрополита, у једном добро устројеном систему у туђој држави, брижљиво неговала историјска верско-национална свест, имао на неки начин значење библијског доласка у „земљу отаца”. Ту га је несумњиво дочекала свеже печатана Рајићева *Историја*, чијег је аутора, као штићеник митрополита Стефана Стратимировића, иницијатора и организатора издавања ове дотад најзначајније српске књиге, и сам ускоро упознао. Не може се довољно нагласити колико је тај положај, који је Соларић добио, утицао на његово фор-

¹ Мисли на оснивање српске православне епископије по Наполеоновом освајању Далмације.

мирање; рекло би се да у то доба, сем Доситеја Обрадовића, чији ће ученик потом постати, није било важнијих Срба од те двојице. Соларић је имао изузетну срећу да у својој личности споји плодове традиционалне црквене просвећености – коју је Стратимировић (њему даје ласкаву титулу „митрополитствујућег родитеља нови муза сербски” (Соларић 1810а: 63)) тада програмски везивао уз хуманистичка достигнућа свога доба – са просветитељством које је преко Доситеја на велика врата већ ушло међу Србе. Овај је амалгам у српској историји бивао изузетно плодан; нажалост, није се стварао често.

Но, изгледа да Соларић као дечак није у Карловце стигао без недоумица о имену народа којем припада. То се јасно види из једног од касних писама упућеног митрополиту Стратимировићу: „Ја, док нисам дошао у Карловце на науке, нисам знао ни правога имена оному народу којем сам принадлежао. Власи, Раци, Грци – Наши људи, Нашинци, Христјани; ови сам био сит наслушао се имена” (Соларић 2019: 464). Ово, наравно, уопште не значи да је Соларићу у детињству било непознато српско име, далеко од тога; уосталом, као син образованог за то доба свештеника Карловачке митрополије, чији се српски карактер наглашавао од њеног оснивања почетком 18. века (на првом месту декларативним везивањем за Пећку патријаршију, чији је део формално била, а затим свесно ствараним црквено-националним програмом), васпитан је у средини у којој је оно морало бити нешто што се по себи подразумева. Његов исказ има у ствари обрнуту перспективу: одрастајући у мањинској православној заједници, међу бројнијим иноверцима, школујући се у гркокатоличким Крижевцима и римокатоличком Загребу, имао је прилике непрестано слушати како га, као православног Србина, називају други: изрази „Власи, Раци, Грци” управо су имена која су Србима додељивали њихови суседи у Славонији и Хрватској.² Није стога невероватно да и сам Соларић као дечак почне на себе примењивати стандарде већинске

² Управо ови називи, нарочито „Власи”, користе се данас у политички ангажованој историографији у Хрвата да се докаже како православно становништво тих крајева изворно није српско, него да је касније посрбљено деловањем Српске Православне Цркве.

заједнице, што је представљало идентитетску опасност. Са друге стране, изрази „Наши људи, Нашинци, Христјани” вероватно могу бити неки од начина српског самоименовања на тим подручјима. Тако је млади Соларић у Карловце приспео, рекло би се, без довољно јасно уобличене националне свести; мада, зашто би се то од једног шеснаестогодишњака уопште и очекивало? Национална свест стизала је, као што бива и данас, са интелектуалним сазревањем, које се развијало образовањем, самосталним читањем и разговорима са старијим интелектуалцима Србима: „... из књига Доситејеви, и најживље из профес. Лазаревића внушенија, и то усмени, и у мојем удаленију писмени [...] научио сам се да сам ја Србин, и да под овим именом има више милиона људи...” (Соларић 2019: 464).³ Сазнање да припада једном „великому и благословесному” народу и да тог народа славне прошлости има много више но што је могао замислити, изазвало је, разуме се, у овом младићу осећање поноса и „желаније бити им, ако би кад како могао, полезним”, а по прочитању дела Атанасија Стојковића и сусрета с Доситејем, „речена чувствованија узвисила су се поготову до ентузијасма” (Соларић 2019: 464). Тако Соларић, изашавши из стратимировићевско-доситејевског система националног образовања и деловања, већ као млад постаје национални пророк, и то, што је нарочито битно, на крајњем западу српског етничког/исељеничког простора – Трсту и Венецији. Како често бива код оних који као да предосећају да им судбина неће дати довољно времена, почиње с грозничавим књижевним и књишким радом. Намештење у венецијанској књигопечатњи Теодосијевих дало му је идеју да трговачку намеру власника штампарије о изради продајног каталога књига претвори у писање историје српске штампане књиге у Венецији. Тако је сам каталог пао у други план, а оно што је требало да буде

³ „Профес. Лазаревић” је Јован Лазаревић (1767–1804), који је по завршеном Лицеју у Братислави за предавача у карловачкој Гимназији примљен 1797. За њега је речено да је био „најближи и најоданији сарадник митрополита Стефана Стратимировића у Карловачком књижевном кругу.” Отац је драмског писца Лазара Лазаревића (Поповић 2011: 490–491).

пуки предговор постало је обимна студија у којој пажљив проучавалац може наћи материјал који је раније остајао прилично незапажен или макар недовољно препознат као важан за историју националне културе. Тај материјал, ако се гледа са становишта проблематике националне библиографије, кроз чију се методологију и критеријуме прелама и много шта друго, постаје неочекивано значајан. Наиме, Соларић је свој *Поминак књижески* посветио *славеносербском њецашанију*, што је значило да ће се бавити искључиво српском књигом штампаном у Венецији. Но, требало је одредити пре свега шта је и зашто српско. Испоставиће се, кад упознамо његова решења, да је оно, што је Соларић пре двеста година подразумевао као српско, у међувремену делом доведено у питање, и не само то: под утицајем политичких збивања нешто од тога у потпуности је испало из српског корпуса. Наше је стога да Соларићеве налазе посматрамо, оценимо и размислимо о њима са два становишта: најпре са његовог, како бисмо схватили његову националну визију, а потом и са становишта нашег времена, које је наследило многе болне заблуде, политички наметнуте критеријуме, конструисане стереотипе, и у којем многи покушавају да утврде шта је то, после свега, изворно српско становиште. Од тога зависи и да ли ће бити интегралнијег „историчног” погледа на српску културу у свим њеним аспектима.

Но, на почетку нам ни са самим Соларићем неће бити лако. Разлог томе је његова истовремена, напоредна и стога збуњујућа употреба појмова српски, илирски и словенски. Иако у самом наслову *Поминка* стоји појам „славјаносербски”, изворно везан најпре за традицију црквене писмености и културе у 18. веку, као извештан израз језичко-националне двојности, која у себи, по ондашњим схватањима (све до Вукове интервенције), ипак не садржи никакву супротност, он ће га у самом тексту користити сразмерно ретко, а предност ће давати појму „илир(иче)ски”. Управо је то највећи извор потешкоћа у покушају тачног одређивања Соларићеве мисли. Шта је за њега и зашто илирско? И како у илирском раздвојити шта је српско, шта хрватско, а шта евентуално нешто треће? Потешкоћа при покушају разумевања овог

проблема је у томе што Срби сами за себе тај појам нису користили готово никад; чешће су га на њих, као и на остало словенско становништво, примењивали други. Због тога, појам илирског као српског у самој српској свести никада није постојао у виду какве стабилне категорије; Срби га нису желели прихватити ни кад су нештокавски Хрвати свој препородни покрет назвали „илирским”. То наслеђе свакако је разлог што је кориштење тог појма извор недоумица при читању Соларића. Штавише, из самог *Поминка* због, рекло би се, насумичне, несистематске употребе назива српски/илирски/словенски (при чему није увек јасно кад мисли на језик, кад на народ, а кад на територију), не може се протумачити какво тачно значење Соларић даје овим појмовима и која је уопште разлика међу њима. Нарочито целу ствар сложеном чини околност да је Соларић био велики поборник јединства Словена на Балканском полуострву (заснованог на језику, заједничким словенским азбукама и историји), те да је на све њих умео примењивати назив „илирски”, због чега не би било неосновано прогласити га у неком смислу претечом југословенства. Где је ту, у том случају, Соларићево српско?

Ипак, ако у самом *Поминку* не налазимо метод разликовања ова три појма, помоћи ће нам други његови текстови, а срећна је околност што је један од њих настао у исто време кад и *Поминак*, те га можемо сматрати пуноважним тумачем Соларићеве језичко-етничко-територијалне терминологије. То је увод у *Бесједовник илиричко-италијански*, насловљен *Предисловије Илиром* (*Бесједовник* је објављен пре него је *Поминак* био довршен). У њему он јасно ставља знак једнакости између појмова „илирически” и „српски”, говорећи о „равнозначности наименованија Илири и Србљи” (Соларић 1810: vi). Према томе, иако сама књига не носи у наслову назив „српски”, а предисловије је упућено такође Илирима, јасно је да су ови појмови код Соларића синонимни. Но, поводећи се за потребом везивања Словена за римски Илирик, сматрајући их његовим аутохтоним становништвом, он је, вероватно како би добио утемељење у славној античкој древности, често више волео користити појам илирског; може бити да му је он због тога био некако звучнији, садржајнији, важ-

нији.⁴ Но, у поменутом тексту он не пропушта нагласити да у Илирику преовладава „нарјечије сербско”, и да је то разлог „зашто азбука или нарјечије сербско и илиричко узимљу се највише крат као једноимена названија” (Соларић 1810: xxxvi). То ће поновити и у свом каснијем тексту, објављеном у *Новинама сербским* 1820. године под насловом *Поїледи на језик и књижестиво илиричко* као превод са италијанског језика, из чега је јасно да своје мишење није мењао: „Језик којим се говори од мора Адријатическа даже до граница Бугарске и турске Албаније, од Македоније и Румелије, до средине Маџарске, у Рватској, на горњеј страни ријеке Саве и Драве, у Крајинској и Истрији, јест управо казати илиричко иначе српски” (Соларић 2019: 275). Овај је исказ важан и јер је на тај начин Соларић оцртао мапу углавном штокавских говора, што нам казује да је илирски, то јест српски, у ствари – штокавски.⁵ То значи да је за хрватски у ужем смислу оставио само простор чакавских говора,⁶ могуће и кајкавских. Очито да је филолошки критеријум, који ће у то доба код нас полако постати преовладавајућим при процени етничке/националне припадности, Соларић сматрао нечим што се само по себи разуме. То је, дакле, кључ за разрешавање термилошке збрке при одређивању националног у *Поминку књижеском*. На концу, чињеница да је Соларић појам „(славено)српски” овде ставио у наслов, јасно говори о смеру кретања његове мисли; то је као каква фирма на дућа-

⁴ Уопште о појму „илирски”, његовој историји и рецепцији код јужних Словена: Персида Лазаревић Ди Ђакомо, „Варијације на тему *илирскої* као временског и просторног надконцепта”. *Имџеријални оквири књижевности и културе*, Крагујевац 2010, 153–165.

⁵ За Соларићеве језичке и граматичко-правописне погледе види врло темељну студију Исидоре Бјелаковић, „Графијско-ортографска и граматичка начела Павла Соларића и почеци стандардизације српског језика”. *Јужнословенски филолої*, књ. 56, св. 2 (2020), 47–77.

⁶ Индикативна је његова интервенција при навођењу глагољцом штампаног млетачког указа из 1790, на којем стоји да је преведен на „харваски”: Соларић исправља преводиоца тумачећи да се пре ради о „далматском” језику, при чему не мисли на у међувремену нестали далматски језик романског порекла, но на далматински, по свему судећи икавски изговор штокавског наречја (Соларић 1810а: 36).

ну у којем је еспап толико измешан да се само дућанција у њему сналази, али је јасно какав је и чему служи.

И шта је све, и које књиге, идући за својим мерилима, Соларић сматрао српским? На исто питање, двеста и више година после њега, покушавали су одговорити и још увек покушавају одговорати српски национални библиографи. Ту ће нам од помоћи, на први поглед неочекивано, пре бити уводна студија у *Поминку*, но сам каталог (при чему овде нема места расправи да ли је то ипак пре библиографија). Соларић је себи дао најпре историографски задатак: испитати кад је управо почело славеносербско печатање у Венецији. На њега је одговорио на основу података којим је у том часу располагао, те му је тако најстарија књига коју је видео био Ђинамијев *Псалтир* из 1638, вајкајући се да од штампарије Вуковића, за коју је чуо од Доситеја, нема више нигде ни трага (Соларић 1810а: 26). Но, потом је ударио путем сасвим неочекиваним за читаоца који је навикнут да о границама простора српске културе мисли на основу рестриктивних мерила, у знатној мери насилно установљених у време социјалистичке Југославије.

Доследан филолошки став ове врсте захтева, према томе, да се у српски корпус укључи све што је написано штокавским наречјем, и одштампано првенствено глагољicom и ћирилицом. Соларић, чини се, ту није дозволио себи недоумице, макар и што користи недовољно одређену синтагму „илирически народи” (Соларић 1810а: 7). Прва књига коју зове илиричком после ћириличног *Псалтира*, иако није штампана у Венецији већ у Риму, јесте глагољски (глагољциу он по дотадашњој традицији зове „Јеронимовим словима”) *Часослов римски (Breviarium Romanum)*, у издању Конгрегације за ширење вере 1648. године (Соларић 1810а: 9). Ова књига му је важна из научних, али и полемичких разлога, како би показао ко се старао за штампање на словенском језику, но не из човекољубља, него да би се „на развалинах православни господства илирически” подигла „јерархија римска”. Соларићев жестоко изнесен антикатолички став, у овом контексту у ствари против-контрареформацијски, не тражи сврху у верској полемици, него је политичко-иденти-

тетско питање: српским језиком штампа се књига која треба да подупре римски „враждебни замисал” (Соларић 1810а: 24) раздвајања разноверних Илира, због чега су у припомоћ православнима морали притећи једноверни Руси као „утешитељи православија” (и они, вели он, могуће да су то чинили из политичких разлога (Соларић 1810а: 25)). Но од свега тога важнија је за нас чињеница да овај *Бревијар* он не сматра за Србима страну књигу, иначе га не би наводио у својој студији, и то са целим његовим дугачким предговором на два језика.⁷

Одјек ове по њему прозелитске праксе Соларић ће наћи у Венецији, где ће се овакве књиге надаље објављивати. Но, сад ће се усредсредити на оно што је за њега можда још и важније, а то су ћириличке књиге „Илира” Римокатоличке цркве. Њих ће, онако како су му познате, наводити хронолошким поретком. То су:

Наслађење духовно Павла Посиловића (Венеција, 1682), Наук карстјански Матије Дивковића (Венеција, 1698)⁸, Фала от свети Стипана Маргитића (Венеција, 1708), Зарцало истинне мед Царкве источне и западне Крсте Пејкића (Венеција, 1716) (Соларић 1810а: 33–35).⁹

Соларићева мерила су јасна: штокавско наречје (укључујући старословенски језик), заједно са изворно словенским алфабетима глагољцом и ћирилицом (уз заједничку историју од античког доба), истинита су обележја словенства, иначе илирства, тачније – српства, без обзира на веру. Латиница је, по њему, Словенима наметнута од „неродољубивих

⁷ Наравно, као у случају *Псалтира* из 1638, Соларић и овде наводи податке којим у том тренутку располаже. Глагољичко штампање ипак је далеко старије, јер потиче из девете деценије 15. века.

⁸ Описујући ову књигу, с очигледном намером је цитирао аутора који сам каже да је књигу штампао „српским словима”.

⁹ И овде Соларић наводи само издања која је лично нашао у Библиотеци Светог Марка. Ћирилично штампарство Словена Западне цркве, па и протестаната, ипак је подоста старије и са већим бројем наслова и издања – нпр. Дивковићев *Наук карстјански* објављен је у Венецији први пут 1611. Да је имао податке о правој старости римокатоличког глагољског и ћириличног штампарства верујемо да би био још убеђенији у тезе које овде износи.

угодника папиних”, и стога је њена употреба потпуно неприродна, јер не одговара склопу словенског језика (Соларић 1810а: 36). Зато је Јакова Микаљу, који је штампао своје *Блаџо језика словинскога* „дијачким” словима (латиницом), иако му изриче велику похвалу за труд, на крају изгрдио управо због кориштења „римских писмена” (Соларић 1810а: 51-52), а потом и „највећег илиричког пјеснотворца” Андрију Качића Миошића што је своје спевове издавао „гадним скјаветом” (Соларић 1810а: 53).

Језик и писмо као главни етномаркери Словена/Илира/Срба обе вере наћи ће своју конкретну примену и у самом *Кашалоу књиі славеносербских* издавачке куће коју су водили Димитрије и Пано Теодосиу. У њему ће се тако доследно наћи и две књиге римокатоличког порекла штампане глаголицом. То су најпре *Буквар славенски, ѿисмени величајшаџо учишџџа б. Јеронима Стѿригонскога најџчаџан* (Венеција, 1763 (Соларић 1810а: 70)) и *Молиџви ѿреџде и ѿослије мисџџлаџолимија : из Мисала римскога* (у преводу А. Јуранића, Венеција, 1765 (Соларић 1810а: 76-77)); старословенски наслови ових књига Соларићу су могли послужити само као допунски аргументи. На овај начин Соларићев обухват простора српског културног идентитета постаје апсолутан, јер се он не да задржати међама верске раздвојености. Што је нарочито важно, овај његов доживљај није плод спровођења неког унапред задатог политичког програма, нити Соларић покушава стварност угурати у некакву Прокрустову постељу националних интереса. Напротив, то је израз аутохтоних схватања човека који јасно сагледава у чему је словенско јединство, али и која су тачно оруђа његовог разарања путем одрођивања. Рекло би се да је пре више од два века неке ствари видео изузетно бистро. *Поминак књиџески* нуди нам ипак знатно више но што се до сада мислило.¹⁰

¹⁰ Интересовање које се у српској науци, највише у историји књижевности, пробудило последњих година за старије српске ствараоце (тзв. предвуковске) обеђава нам да ћемо о њима сазнати много шта што нам данас може бити од користи у национално-културној самоспознаји, те да ће се у њиховим делима откривати или кроз њих на нови начин сагледавати теме које ће променити схватање и националне и културне

Какви су били одједи Соларићевих погледа? Очекивало би се да су у наредном периоду, који је означен експлозијом филолошких интересовања и преовладавањем такорећи филолошког погледа на свет, Соларићеве идеје добију запажену улогу у формирању модерне националне свести. Заиста, добро је познато колико је Соларићев рад значао нешто млађим савременицима, па тако и Вуку Караџићу, који је имао сличну визију изједначавања штокавског и српског. Но, битно је знати како су се и да ли су се Соларићеве идеје касније игде конкретизовале на сличан начин, рецимо у библиографском и књижевноисторијском светлу. Јер, сва теоретска разлагања могу се показати као празне приче ако не добију свој материјализовани израз, зато што једино он има симболичко-илустративну и делатну вредност.

Павел Јозеф Шафарик добро је познавао Соларићев рад: у својој књизи из 1826. цитира управо *Поминак* кад говори о разним алфабетима код римокатоличких Словена (Шафарик 1826: 249–250), индикативно их називајући „католичким Славеносрбима”, али у том тренутку још не даје јасно уобличену библиографију. Но, у трећем тому *Историје јужнословенске књижевности*, посвећеном Србима, он ће у српски корпус под посебним насловом „Штампарство католичких Срба ћириличким словима” укључити и њихове књиге, пруживши и одговарајући библиографски преглед тих дела, којих је нашао у знатно већем броју од Соларића (при чему му *Поминак* служи и као библиографски извор) – њих седамнаест (Шафарик 1865: 289–296). Иако је то знатна мањина у односу на целокупан српски библиографски корпус, управо је то оно што му својом специфичношћу даје нарочиту боју, не само како какав зачин, него и као садржај који открива читава напоредна подручја стварности. Испо-

историје. Сам *Поминак* је до сада ионако углавном слабо тумачен, највише са библиографског становишта: такви су нпр. пропратни текстови у фототипском издању из 2003, као и Панковићев текст „Прва самостална библиографија” (Панковић 1982: 20–25), али су теме о којима овде говоримо тамо остале нетакнуте. Било је и површних читања, и у оквиру њих олако изречених судова, попут оног да је то само „доситејејевским духом прожет трактат о штампарству” (Пејчић 2015: 78–79).

ставиће се да ће однос према књигама штокавских римокатолика постати индикатор схватања квалитета сопственог националног идентитета и обима његовог садржаја.

Очекивало би се да је Шафарик, као неупитни ауторитет тог доба, дао решење овог питања које би се могло назвати коначним, те да ће и српска национална библиографија сигурно корачати овим путем. Но, неочекивано, негативан одговор доћи ће већ за четири године, и то из српске средине, из круга оних код којих је у младости бујао српски национализам, али су убрзо прихватили идеју српско-хрватског јединства, која је ипак подразумевала оцртавање српске и хрватске границе у неким областима. Једна од њих била је национална библиографија, чије се израде прихватио Стојан Новаковић, због чега га данас, углавном с правом, сматрамо оцем ове дисциплине код Срба. Но, он је Соларићеву перспективу сасвим занемарио, сводећи појам српске књиге на ћирилицу и уско схваћен српски језик, и то само у употреби православних Срба, чиме је увео, у односу на Соларића, невероватну рестрикцију схватања појма српског. И не само да од Шафарика, према чијој је библиографији навео многе књиге које сам није видео, није преузео нити једну књигу „католичких Срба” штампану ћирилицом, него је занемарио и све оно што су Срби до тада штампали на страним језицима, затим и латиницом на српском језику, уз то и преводе српских дела, нарочито у то доба веома популарне народне поезије, која се појавила на неколико европских језика. Била је то права диверзија у односу на Соларићево дело и на библиографску зграду коју је знатним делом на Соларићевом темељу подигао један несрбин, диверзија изведена у име идеологије југословенства, због које је Новаковић, како и сам сведочи у свом предговору, препустио хрватском културном простору (Новаковић 1869: IX, XX), све оно што се није уклапало у уски забран вуковског народног језика у српској употреби и вуковске ћирилице (са разумљивим додатком црквенословенског језика и црквене ћирилице), при чему су и Вукове идеје преформатирани по југословенском кроју. Ова ће редукција имати далекосежне последице по српску библиографију (наравно, и по историју књижевно-

сти), нарочито кад се стекну историјски услови за насилну промену националне парадигме после социјалистичке револуције. Од тада ће се гледати да се српски културни простор сузи на територију Социјалистичке Републике Србије, чак и у дијахронијском смислу, па је српска национална библиографија, која је почела да се израђује педесетих година као део интегралне југословенске библиографије, требало да буде ограничена на тај простор. Парадоксално, ствар српске националне библиографије донекле су спасили Хрвати, који су своју националну библиографију започели у НДХ, и који нису од ње и њених широких критеријума желели одустати ни у новој држави (нити их је ико на то нагонио), па су и српски стручњаци, помало се охрабривши, добили дозволу да опрезно иступе иза зацртаних граница. Ипак, крајњи производ у облику двадесетотомне *Српске библиографије књиџа 1868–1944*, прилично је жалосно сведочанство о утицају непријатељски настројене политике на друштвене науке и на резултате који она у таквим условима може дати. Потпуно изостављање многих у то доба критичних група, као што су Срби католици (типичан је пример Дубровника), Срби муслимани и Срби гркокатолици, који су декларативно избрисани из српског корпуса, и у оквиру тога многих писаца чисто српског порекла (попут Петра Прерадовића), уступање пред новонасталом црногорском нацијом, и на крају само алфабетско устројство те библиографије, дато абecedним редом са латиничним одредницама, сасвим доводе у питање „српскост” те „српске библиографије”.¹¹ Трeбало је да дође до политичких промена, па да се почне размишљати о претресању мерила израде националне библиографије, што се

¹¹ Чудан за то доба инцидент означила је појава *Српске библиографије XVIII века* Георгија Михаиловића (1964), који је у њу, идући за Шафариком, укључио према савету Петра Колендића, Србина католика, и ћириличне римокатоличке књиге које смо овде спомињали. Но, то је изазвало гнев хрватске стране, па се на тако нешто више никад није ни помишљало. Теме као што је „српство Дубровника” и уопште проблематика Срба католика у то време могле су се јавно чути само у емиграцији, а код нас бојажљиво тек по распаду СФРЈ, али се историја књижевности и национална библиографија још увек веома споро ослобађају југословенских концепција.

збивало упоредо са оживљеним занимањем српске науке за редефинисањем појма и граница националног. Српска библиографија почела је тако поново да бива српска у свом изворнијем облику: издат је 21. том *Српске библиографије књиџа 1868–1944*, под називом *Дојуне*, у који је укључено и оно што се раније није смело (наравно, заједно с раније пропуштеним насловима), а потом је довршена и *Српска библиографија књиџа 1801–1867*, где су примену нашли критеријуми који потпору траже и налазе у традиционалним српским становиштима, која гледају да обзор српске културе исцртавају не водећи исувише рачуна о наметаним политичким решењима,¹² а такође ни о интересима суседних националних заједница.¹³

Историја идеја очигледно уме ићи кружним течењем. Српска се наука полако, већ дуже времена, навикава да на своју историју гледа својим очима; но, перспектива зависи искључиво од положаја са ког се гледа, а оно што ће се угледати зависи од спретности и спремности препознавања, па и упознавања са самим собом, за шта још као да се нисмо оспособили. Навика одвлачи често пажњу на утабане путеве који проверено не воде на извор, и зато нам све чешће изгледа да се треба присетити оних зараслих. Није чудно да су зато потребни и путовође са њиховим древним знањима. Рекло би се стога да ваља наново прочитати српску културну мапу коју је пре више од два столећа исцртао Павле Соларић,

¹² Шире и подробније о проблематици српске националне библиографије у предисловијима ових издања: Марија Богдановић, Жарко Војновић, „Предговор”. *Српска библиографија. Књиџе. 1868–1944. Том 21, Дојуне*. Београд: Народна библиотека Србије, 2017; Жарко Војновић, „Предговор”. *Српска библиографија. Књиџе. 1801–1867*. Београд: Народна библиотека Србије, 2019.

¹³ И национална библиографија, и национална историја књиџе, исто као историја књижевности могу лако изазвати прекограничне неспоразуме, што је у нашим историјским околностима сасвим разумљиво, а свакако и неизбежно. Иако не треба превише тражити компромисе, треба се навићи на неке идеје, које ће сваком разумном човеку од науке бити прихватљиве, као што је идеја о двојној припадности: ако се неки писац нашао у оквиру једне националне библиографије или историје књижевности, то не значи да је аутоматски избачен – или отет – из неке друге националне библиографије или историје књижевности.

како бисмо знали шта су о себи, свом народу и својим суседима мислили наши стари, и то не било који, него управо они решени да све своје силе и „ентусијасам” посвете користи народа. Соларићеве идеје, макар је то сад сигурно, наћи ће свакако свој одјек у мерилима нове српске националне библиографије, а она је, као што знамо, поуздан портретиста националног идентитета.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Новаковић 1869: С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност*, Београд: Српско учено друштво.
- Панковић 1982: Д. Панковић, *Српске библиографије 1766–1850*, Београд: Народна библиотека Србије.
- Пејчић 2015: Ј. Пејчић, *Тестаменти без печата*, Бањалука: Art print.
- Поповић 2011: И. Поповић, „Лазаревић, Јован”, у: *Српски биографски речник, 5. Кв-Мао*, Нови Сад: Матица српска, 490-491.
- Соларић 1810: П. Соларић, *Бесџдовникъ иллурическо-иџалианскій*, Венеција: Пано Теодосиу.
- Соларић 1810а: П. Соларић, *Поминакъ книжескій о Славено-Сербскомъ въ Млейкахъ печашанію*, Венеција: Пано Теодосиу.
- Соларић 2019: П. Соларић, *Сабрана гјела*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.
- Шафарик 1826: P. J. Schaffarik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen: Kön. Ung. Universität.
- Шафарик 1865: P. J. Šafařík, *Geschichte der serbischen Literatur*, Prag: Friedrich Tempsky.

ŽARKO D. VOJNOVIĆ

SHAPING OF SERBIAN IDENTITY IN PAVLE SOLARIĆ`S *POMINAK KNJIŽESKI*

SUMMARY

In 1810, Pavle Solarić published the work *Pominak knjižeski*. There he offered an overview of the history of Serbian publishing in Venice and presented a catalog of books of the publishing house of

Pano Theodosiou. The text shows the basic directions of the development of his national identity based on Solarić's educational and scientific work. His use of the terms Illyrian and Serbian is analyzed, and it is concluded that Solarić considered them as synonyms. Based on philological criteria, he includes in the Serbian corpus all speakers of the Shtokavian dialect, and then the books written in that dialect, regardless of the alphabet (Cyrillic, Glagolitic, Latin) or the religious origin of the writer. Solarić's criteria resonate with those of Šafarik's, but Novaković has already largely abandoned them in his Bibliography. In the Serbian national retrospective bibliography in recent years, efforts have been made to reconsider and activate Solarić's views.

Keywords: Serbian book, Illyrian, Serbian, Slavic, identity, language, Venice, history, bibliography.

Александар М. Милановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

СОЛАРИЋЕВИ ПОГЛЕДИ НА СРПСКУ ЋИРИЛИЦУ

У раду се анализира графијско деловање Павла Соларића, које је представљало снажну испирацију за потоње реформаторе – Саву Мркаља и Луку Милованова Георгијевића, па посредно и за самога Вука Караџића. У области реформе ћирилице Соларић је значајнији од Доситеја и револуционарнији од њега. Соларић је био иницијатор дубоког теоријског промишљања о питањима физиономије модерне српске ћирилице. Соларић је у реформи ћирилице остао умерен због увиђања значаја српске духовне културе и црквене ћирилице, у оквиру јасно исказане поставке да се народно јединство може постићи само путем цркве и језика, као и због истицања важности повезаности словенских ћирилица у контексту *Slavia Orthodoxa*. Истовремено, Соларић је схватао и да је за развој српског друштва на смени векова важно обавити два важна посла: додатно уредити, функционализовати грађанску ћирилицу, која је већ почетком XIX века имала апсолутну превагу у световној култури, и напоредо радити на ширењу овог облика писма на западу српског језичког простора.

Кључне речи: српска ћирилица, црквена ћирилица, грађанска ћирилица, графија, графема, диграф, ортографија, просветитељство, пуризам

1. Соларић међу реформаторима ћирилице на смени векова. На значај деловања Павла Соларића (1779/1781–1821) у оквирима развоја српских графијских

и ортографских концепција крајем XVIII и почетком XIX века први је, познато је, пажњу скренуо већ Сава Мркаљ у „Предисловију” дела *Сало дебелоја јера либо азбукојрошрес* 1810. године, смештајући га у контекст својих претходника на пољу реформе ћирилице: Доситеја Обрадовића, Атанасија Стојковића, Саве Текелије, Јована Дошеновића и Луке Милованова Георгијевића.¹ Мркаљева реченица која се односи на Соларића цитирана је у готово сваком раду који се односи на Соларићеву ћирилицу и његове погледе на српско писмо. На срећу, таквих радова има (Бабић 2012, Иванић 2019, Бјелаковић 2019, Бјелаковић 2020) и у њима су већ изнесене суштинске карактеристике Соларићевог теоријског промишљања и практичног деловања: а) опредељеност за реформу ћирилице која неће бити радикална и неће подразумевати увођење нових графема и б) опредељеност за коегзистенцију црквене и грађанске ћирилице, са различитим инвентаром графема.² Соларићеве симпатије за црквену ћирилицу, с правом је примећено у литератури, ускратиле су му даљу помоћ и условиле антипатије Копитаревог круга, а последично и појединих потоњих српских вуковаца све до данас.³ Истовремено, међутим, ваља истаћи да се Соларић у предговору Доситејевом *Мезимицу* (1818) залагао, сасвим просветитељски, да се српске књиге штампају „српском азбуком”: „И право нам е ! а мы стоймо у своемъ характеру, и печатаймо Сербльи Серблѣмъ, сербски, сербскомъ своіомъ Азбукомъ” (стр. 28–29).

¹ Исти аутори не разматрају само питање ћирилице, већ и друга питања књижевног језика. Њима би у овом контексту ваљало пре свих придодати још и име Павла Кенгелца (Поповић 2000: 158).

² О различитом инвентару графема сведочи статус графеме зело, чију будућу егзистенцију Соларић везује само са црквену ћирилицу.

³ Никола Андрић (1902: 110) издваја као битно како је „ипак – за чудо – Solarić svjetovao svojim bačkim prijateljima da se 'najpače u učilištnih sočinjenijih' drže Kirilovog crkvenog pisma! Ovo mu se pismo činilo nekako srpskije, pa je mislio, kad bi se Srbi potpuno odrekli starog svoga pisma i crkvenog jezika, da bi time učinili neko nepatriotsko djelo. Neodlučnost ili dvoličnost ova Solarićeva u *pismu i u jeziku* napokon mu je sasvim odvrtila sklonost Kopitarova kruga, koji je po svoj prilici u njemu gledao čovjeka – koji bi – svojom naučnošću – mogao više škoditi nego li koristiti blagoslovenom radu Karadžićevu”.

Већ је Лукијан Мушички Соларића смештао у иницијалну и повлашћену позицију иноватора српске ћирилице у XIX веку, а измене су биле условљене фонетизмом српског народног језика, односно инвентаром фонема у њему. Зато се ни ћирилица у Соларићевим делима суштински се не разликује од ћирилице у делима његових савременика и на трагу је процеса који су започели његови претходници који су стварали на крају XVIII века.⁴ Прихватајући морфонолошки и историјски ортографски проседе (Суботић 1989: 48), Соларић није одступао ни од утврђених решења у славено-српском правопису: гласовне промене нису регистроване у писању, а још увек су се чувале и графеме јери и јат. То не значи да његови погледи на ћирилицу не заслужују посебну пажњу и барем један рад у којем ће се извршити систематизација постојећих сазнања и указати на неке недовољно истакнуте детаље у постојећим радовима, који ће се потом разрадити и контекстуализовати. Додатан разлог налазимо и у чињеници да је Соларић реформи ћирилице први међу Србима приступио и позивајући се на резултате сопствених истраживања историјских споменика. Тако је поступио анализирајући статус ћерва и кроз увид у његове функције у делима Матије Дивковића, али и у Повељи босанскога краља Стефана Дабише, коју је сâм издао са коментарима 1815. године (Ђорђевић 1990: 200).

2. Коегзистенција књижевних језика и облика ћирилице. Питање физиономије српске ћирилице једно је од централних у Соларићевим филолошким расправама. Покренуо га је штампајући *Бесједовник илиријско-италијански* (1810) и *Буквар славенски триазбучни* (1812), а потом му се враћао у разлитим приликама. У том погледу он је далеко надишао Доситеја Обрадовића, који „није *želio da se zadržava na pitanjima grafije i pravopisa, koja su, s njegovog stanovišta, bila sasvim perifernog značaja*” (Куна 1970: 29). Из тог угла посматрано, може се закључити да је Соларић међу просветитељима покретач изузетно појачаног интересовања за питање српског писма и правописа, интересовања које је

⁴ Исправна је тврдња да је Соларић писао „традиционалном ћирилицом (и црквеном и грађанском)” (Бјелаковић 2019а: 13).

директне следбенике нашло прво у ликовима Саве Мркаља, Луке Милованова Георгијевића и Вука Караџића. Залажући се за коегзистенцију рускословенског и српског језика у српској култури на начин на који су ови језици раздвојени и данас,⁵ Соларић је своје филолошко деловање усредсреддио на одређивање природе језика српске световне културе.⁶ Статус рускословенског језика у цркви није био за Соларића дискутабилан, иако је у литератури било и другачијих тумачења, попут Андрићевог (Младеновић 1991: 371). Дубоку оданост рускословенској писмености и црквеној ћирилици у духовној култури Соларић је морао осећати и као син православног свештеника (Скерлић 1967: 119, Иванић 2019б: 13). О потреби за писањем ван цркве на српском језику, а не на рускословенском, Соларић је мислио исто као и Јован Дошеновић и Лука Милованов Георгијевић (Младеновић 1989: 148). Видећи у *досиџејевском славеносрпском језику* идеално решење за дела световне културе и пишући управо таквим идиомом,⁷ иако се залагао за чист народни језик у поезији

⁵ Исидора Бјелаковић (2020: 19) овај функционални расцеп исправно дефинише као „функционално издиференцирано двојезичје”.

⁶ Павле Ивић (1998: 171) Соларићев поглед на рускословенски језик смешта у просветитељску, доситејевску традицију: „Иначе су писци, у доситејевској традицији, у рускословенском углавном гледали 'оставу' (Соларић) или 'источник' (Видаковић) из којег ће се богатити српски књижевни језик.” Александар Младеновић (1996: 370–371), с друге стране, с правом издваја Соларићеву концепцију диглосије, изнесену у делу *Поминак књијески*, по којој је за „црковне књиге” неопходан славјански тј. рускословенски језик, док је за „ванцрквену употребу” неопходно стварати књиге „које не могу бити на славенском већ на славеносрпском језику”. И Биљана Бабић (2012: 34) истиче исти сегмент Соларићевог решавања српске језичке ситуације на почетку XIX века.

⁷ Уп.: „Мешовитим 'славеносрпским' језиком служили су се многи писци, поред осталих Павле Соларић (*Ново гражданско Земљеойисаније ѡерво на језику Србском 1804, Кључић 1804*)” (Ивић 1998: 161). Пишући о славеносрпским граматикама, П. Ивић (1998: 205) издваја: „Највише рускословенских елемената има код Соларића – чији је рад настао много пре осталих – и код Видаковића”. Александар Младеновић (1991: 371) такође пише о „Соларићевом славеносрпском језику”. Исидора Бјелаковић (2020: 13) констатује, пратећи нове термилошке тенденције и прецизирајући одређење, како „његов језик могао би бити оквалификован као *досиџејевски*”.

(Ивић 1998: 169–170), и он је, попут већине својих савременика, у средиште пажње морао довести и проблем српске ћирилице.

Писао је традиционалном ћирилицом, и црквеном и грађанском, али је традиционализам у његовим погледима укрштен са иновацијом која ће се у пунијој мери остварити у Мркаљевом, Миловановљевом и Вуковом опусу. Својим неодустајањем од црквене ћирилице удаљио се у односу на идеале свог великог учитеља Доситеја, али и на идеје неких других наших просветитеља. Сасвим је тачно запажање Исидоре Бјелаковић (2020: 20) да Соларић „никада није реформисао ћирилицу”, али да је утицао на потоње реформаторе. Овај Соларићев реформаторски филолошки подстицај још шире сагледава Душан Иванић (2019: 19): „На његовим замислима ће носиоци српског филолошког програма рјешити спорове око писма, рјечника, граматике и језичке норме.” Наведене констатације ваља сместити у шири контекст. Почетком XIX века специфична српска диграфија већ је нестајала: у световној култури преовладала је грађанска ћирилица, грађаница, док се црквена ћирилица задржала углавном само у сфери примене рускословенског језика. Отуда се у литератури већ и постављало питање анахроничности Мркаљевог поступка, будући да је он у *Салу дебелога јера* реформисао црквену, а не грађанску ћирилицу. Кључ за разумевање овога Мркаљевог поступка ваља тражити управо у контексту Соларићевог стваралаштва, као што смо једном приликом већ и урадили (Милановић 2012). Видљиво је, наиме, да су и Соларић и Мркаљ – дакле ствараоци из „крајишког круга”, како их одређује Душан Иванић – увиђали да социолингвистичке околности на српском западном језичком простору нису исте као у тадашњој јужној Угарској, односно данашњој Војводини, или у предустаничкој Србији. Срби на западу своје језичке територије очито се, судећи на основу кратког завршног поглавља „Вѣсть” са 85. стране дела *Поминак књижевски*, нису 1810. године још довољно навикли на грађаницу: „Наши адриатически Србљи, у Далмацији, Албанији, Луци Катарској, Черној Гори, Ерцеговини, Босни и проч. нису јоште довољно познати с нашим писмени грађански-

ми: запињу у читању оваки књига, а неки, по недогледању, сматрају их попреко као нешто латинско.” Овај Соларићев исказ сведочи о културној позицији територија које су представљали периферију у односу на Сремске Карловце. Напомена о доживљавању грађанице као фактора „латинске” културе мора се схватити двојачко: да су „јадрански” Срби били упућени у историјат настанка грађанице у Русији Петра Великог у периоду 1708–1710, али и да су добро памтили насилне забране и прогоне ћирилице од стране католичке цркве. Отуда је и сасвим разумљив, а истовремено и парадигматичан за читаво његово стваралаштво, Соларићев поступак у делу, које је штампао грађанском ћирилицом, али понудио и компаративну таблицу: „Сазнавши то мојим укусом, а желећи да Поминак овај читан буде от свију јединородаца наши, стваљам овде азбуку московску или грађанску, према кирилове или церковне, да свакому ласно буде и у овом новијем љепшем писму нашем извјештити се и извјестити се.” Соларић, дакле, 1810. године још увек рачуна на црквену ћирилицу, иако свестан примата грађанске ћирилице у областима световне културе.⁸ У том контексту, разумљив постаје и Мркаљев поступак из исте године, када не само да реформише црквену ћирилицу, рачунајући да се реформа може применити на оба грађијска лика нашег писма (Ивић 1984), већ и само *Сало дебелоја јера* штампа црквеном ћирилицом. На истој линији била је и Соларићева жеља да се Вуков *Срѣски рјечник* штампа црквеном азбуком (Гавриловић 1910: 89). У писму Вуку из Венеције, Соларић 19. јула 1816. године пише:

Откадъ изъ горенаведенны Г. Копитара рѣчій морадохъ домишлятите, да ћете Рѣчникъ Вашъ у Бечу, гдѣ чинимисе не има наши сербски Кврѣлски шисмена, печатати, изгубихъ-толико волю, да кадъ не быхъ други имао смотренія, хтѣхъ попреко свему послу невѣштѣмъ учинитисе. *Сербскій Словарь несербскими ѣисмены* то є маскарада; као и пречестни

⁸ Занимљив коментар даје Исидора Бјелаковић (2020: 21): „На тај начин, он као да балансира између новијих идеја запада и конзервативизма Сремских Карловаца (на челу са С. Стратимировићем, чији је штићеник био”.

родносербскии останцы Пѣсне Ваше. Ово Вамъ говори родо-
любаць и братъ Вашъ, а не какавъ многозналица или наду-
тый критикъ (Карацић 1988: 312).

3. Еволуција Соларићевих граfiјско-ортографских схватања. Док са једне стране Соларић представља само кар-
рику у ланцу српских реформатора ћирилице, као када је на
пример његов однос према јеровима у питању, са друге стра-
не он је иницијатор неких темељених промена у поимању
писма и правопису. Тако нам се чини да је први тек Пав-
ле Ивић (1998: 180), исправљајући превид својих претход-
ника, забалежио како је Аделунгово начело „пиши као што
говориш” увео у српску културу и формулисао на српском
језику управо Соларић. Како је ово начело, на које се пози-
вао и Сава Мркаљ, први у пракси применио Вук Карацић, из
тог угла занимљиво је размотрити и Соларићев однос пре-
ма Вуковим граfiјским схватањима.⁹ Већ је Никола Андрић
(1902: 183–184) утврдио да Соларић није нигде јавно гово-
рио против Вукове ћирилице, а Биљана Бабић (2012: 34) из-
дваја и друго Соларићево писмо Вуку, у којем се подржава
Вуков „рад на реформи језика и правописа”. Истовремено,
забележено је и да се Соларић временом удаљавао од Ву-
кових идеја: „I tako je možda samo smrt spasla ovog učenog
Srbina, da se nije sasvim ispriječio blagoslovenom radu velikoga
Tršićanina, i srušio sve ono dobro, što ga je s pojedinim svojim
prostonarodnim knjigama saznao” (Андрић 1902: 183–184).
На Андрићево мишљење надовезао се и Андра Гавриловић
(1910: 35): „И што је ишао даље, све је више зазирао од но-
вачења која су га у почетку била популарисала, те је умес-
но мишљење како би се временом нашао са свим у табору
Вукових противника да је дуже поживео”. И више од века
касније, исти суд опстао је у српској филологији: „Он ће се

⁹ Пишући о Соларићевом „двојичењу”, двојству око језика и писма, Душан Иванић (2019: 19) констатује да се оно односи „и на идеју 'пиши као што се говори': Соларић је изишао с њом већ у *Кључићу* и понављао је у новим издањима, али је, држећи се црквенословенске азбуке, никада није примјенио.” Остаје отворено питање да ли је непримењивање овог ортографског начела у пракси било условљено типом ћирилице за коју се Соларић определио.

каснџе наћи на супротнџ страни Вуку и реформи српског писма, залажући се за 'Кирилова слова', док ће, с друге стране, подстицати Вука на скупљање народних пјесама, нудити сарадњу и помагати у прикупљању претплатника на *Рјечник*" (Иванић 2019б: 19). Упркос постепеном међусобном удаљавању, Соларић је у писму послатом 25. октобра 1816. године похвалио Вука што је грађанску азбуку за штампање Српског рјечника снабдео и ознакама за акценте, што је сматрао обазним, али је имао и један захтев из домена историјског ортографског проседеа који Вук није испунио јер је рушио правило „један глас – једно слово”: „Не би лоше било, да можете самогласници о, онде, гдѣ намѣстѣ w стои, какво-тѣ видимо различѣ давати” (Карацић 1988: 333). Суштина удаљавања видљива је, међутим, у писму од 30. децембра 1816. године, у којем Соларић поручује Вуку: „Не согласуемсе съ Вашимѣ мнѣниемѣ о нашемѣ старомѣ езѣку: вѣруйте ми, и Вы ѣте га се отрећи” (Карацић 1988: 370). Соларић се, дакле, суштински није удаљио на терену погледа на писмо, ни погледа на детаље у грађанској ћирилици, већ на терену погледа на статус црквенословенског језика, а посредно и црквене ћирилице. Ипак, писао је Вуку и сарађивао са њим од 19. јула 1816. све до 17. децембра 1819. године, а сачувано је 12 писама.

4. Системност Соларићевих решења. Суштински недостатак славеносрпске ортографије, па посредно и ћирилице, Соларић је видео у двофункционалности графема, односно у графемама које ће Мркаљ назвати „звукотремјенљивим”. Соларић је двофункционалност у *Бесједовнику илирическо-и-талијанском* (1810), на страни 19, описао следећим речима: „Велико е злоупотребленѣ или недостатакѣ у писму, кадѣ една иста буква мора выше гласова изражавати”. Са истим проблемом, међутим, борио се не без успеха на једном проблематичном месту тадашње ћирилице. На пример, фонема /đ/ у његом графематском систему обележена је на три начина, најчешће као <дѣ>, а много ређе као <гѣ> и <ћ>. Последње решење било је двофункционално, будући да је графема <ћ> имала у Соларићевим текстовима доминантну вредност /ć/ (Бабић 2012: 43, 45). Битно је, међутим, овде истаћи да су при бележењу <ћ> → /đ/ у делу *Поминак књиже-*

ски сви примери „из туђег текста” (Бабић 2012: 67), тј. цитати аутора који су се угледали на Доситеја.

Тако се показује да проблем Соларићеве ћирилице није била функционална преоптерећеност графема, већ несистемност решења, будући да према диграфу <дѣ> у систему стоји <ћ>, а не <тъ>. Из овога угла, већу је системност показивала Мркаљева ћирилица, која је танко јер у склопу диграфа задржала доследно код обележавања свих меких сугласника, изузев код јоте. Управо је системност, као и намера да не уводи нове графеме у систем, и спречила Мркаља да у систем уведе и графему коју помиње у *Салу дебелоја јера*. са друге стране, Соларића ни Вукова молба да предложи нацрт за одговарајућу графему уз фонему /đ/ није никада навела на размишљање о новој графемини у ћирилици коју је употребљавао. Ипак, ваља истаћи да је, у односу на Доситејево, Соларићева ћирилица и овде еволуирала: док Доситеј за обе африкате употребљава двофункционалну графему <ћ> (Куна 1970: 42), Соларић уноси јасну графичку дистинкцију. Њу је потом спровео и приређујући Доситејевог *Мезимца*, у којем је доследаан Соларићев принцип: /ć/ → <ћ>, /đ/ → <дѣ> (Куна 1970: 42).

5. Функција и дистрибуција јерова. Еволуцију Соларићевих графичко-ортографских схватања најлакше је пратити преко његовог односа према јеровима: у почетку је у *Гражданском земљеописанију* (1804) задржао дебело јер, „а по том је издао друге књиге, у којима је оба два јера (ѣ, њ) изоставио, само њ задржао као умекшатељни знак” (Магарашевић 1890: 21).¹⁰ Функција и дистрибуција јерова у Соларићевим текстовима добро је описана у монографији Биљане Бабић (2012: 59–62), а показује се да се односом према јеровима наш аутор складно уклопио у низ аутора, почев од Доситеја, који је оцртао већ Сава Мркаљ 1810. године у предговору свог револуционарног дела. Иако су се већ били удаљили у погледима на српску ћирилицу, у писму напи-

¹⁰ Иако је декларативно био против системске употребе јерова, Доситеј је ове графеме употребљавао без видљиве норме. Уп.: U pogledu pisanja oba poluglasa Dositej se sasvim jasno deklarirao [...], ali u skladu sa svojim stavom prema jeziku i ortografiji on nastavlja da piše poluglas, mada u tom pogledu ne poštuje nikakvih pravila” (Куна 1970: 38).

саном 25. октобра 1816. године Соларић је саветовао Вуку Караџићу, а у вези са штампањем *Српској рјечника*, „и да извставите скрозь свуда њ” (Караџић 1988: 333).

Много пута у литератури већ је назначено да је статус јерова био више од пуког графијског питања, ове две графеме постале су симболи једног облика елитне српске културе, формиране на тлу јужне Угарске. Иако су јерови представљали баласт наслеђен из претходних епоха књижевног језика, растеређивање графијског система текло је споро, праћено негодовањем и цркве и грађанства.

6. Нова функција јерија. Вођен Мркаљевом напоменом из *Сала дебелота јера*, да Соларић, „будушти наш Аделунг”, „н. п. ныва, пуива, чрез ы (овако: ныва) пише” и Магарашевићевим подсећањем на ову специфичност његовог графијско-ортографског система,¹¹ Павле Ивић (1998: 173) у знаменитом *Преледу историје српској језика*, описујући графијске промене почетком XIX века и издвајајући решења Гаврила Хранислава, Саве Текелије, Викентија Ракића и Стефана Новаковића у обележавању меких сугласника и изостављање дебелог јера код Саве Текелије, Павла Соларића,¹² Јована Дошенивића и Лукијана Мушицког, подвлачи и како „Соларић је покушао да употсссссреби знак ы у новој функцији”. Значајна је напомена Александра Албина (1968: 15) да су исту вредност и функцију графеме јери пре Соларића давали Гаврил Стефановић Венцловић и Стефан Новаковић, те наглашавање Биљане Бабић (2012: 59) да „није Соларић усамљен у овом ортографском покушају”, уз коментар: „Ми пак сматрамо да су сви поменути аутори (наравно, укључујући и Соларића) трагали за новим упрошћенијим ортографским поступцима па су и графему *јери* покушали употријевити тако што су је раздвојили на компоненте. Чињеница да се тога нису досљедно придржавали указује да је овај ортографски поступак остао на нивоу покушаја.”

¹¹ „Павле Соларић је у 'Гражданском Земљеописанију' у Млечима 1804. задржао још њ, ал је ы раздвојио од и, почео га употребљавати само као њи и” (Магарашевић 1890: 21). Уп. и коментаре у Бабић 2012: 58–59.

¹² Соларић је изостављање графеме <љ> саветовао и Вуку Караџићу у писму од 25. октобра 1816 (Бабић 2012: 42).

Иако је остао на нивоу покушаја, ваља данас посебно истаћи да је ова идеја имала и потоње следбенике, о чему сведочи расправа „О писмену ы” Јована Суботића из 1842. године, у којој се графема јери посматра као механички спој графема <ъ> и <и> при префиксацији глагола (Милановић 2008). Остаје нам тако још једна потврда о кружењу и враћању појединих графијско-ортографских предлога у славеносрпској епохи, па чак и пре ње, и то у дугом временском распону који сеже готово до половине XIX века.

Занимљиво је да је у писму од 11. фебруара 1817. године Соларић саветовао Вуку: „Пишите, гдѣ иде, ы; и і, кадѣ є половно или ј латинско, съ едномъ самомъ точкомъ; како: *коіой, моіомъ*. Русске нѣке книге носе попреко све і” (Карацић 1988: 408).

7. Графема јат као интегративни фактор. Један од Соларићевих погледа на графему јат, по којем је треба читати у складу са изговором карактеристичним за конкретног читаоца, своје континуанте нашао је пре свега у деловању Саве Мркаља, а потом и Јована Стејића и Јована Суботића (Милановић 2014). Ова графијско-ортографска идеја снажно би интегрисала и хомогенизовала говорнике српског језика на нивоу правописа, али је, упркос симпатијама коју су за њу имали бројни српски филолози и лингвисти закључно са Павлом Ивићем, остала на нивоу нереализоване добре могућности пре свега због Вуковог инсистирања на доследној примени принципа да једном слову у писању одговара један глас у говору. Упркос оваквим програмским залагањима, утврђивање гласовне вредности јата у Соларићевим текстовима доста је компликовано, иако графема аутор приписује вредност /je/, називајући је *двојегласницом* (Бјелаковић/Милановић/Миливојевић 2020: 35).

8. Решење за /dž/ као тест пуризма. Својеврстан тест степена језичког пуризма представља графематско-ортографски статус фонеме у делима ондашњих српских писаца који су најчешће означени као пуристи: Павла Соларића, Јована Дошеновића, Саве Мркаља и Луке Милованова Георгијевића (Ивић 1998: 169–170), У погледу третмана фонеме /dž/ Соларић је био ближи Сави Мркаљу (Милановић

2012а) него Луки Милованову Георгијевићу (Милановић 2013): „Соларић посебне графеме за фонему /ц/ нема. У нашој језичкој грађи ова је фонема посвједочена у малом броју примјера при њему се биљежи првенствено као <чж>: отъ новаца у чжепу Бу111, бучжакъ К18, хачжійски К52” (Бабић 2012: 43). Како и Соларић, попут Мркаља, задржава морфолошки ортографски проседе, ни њему није потребна посебна графема ни у случајевима у којима је /dž/ добијено једначењем по звучности, о чему сведочи пример: отачбина Псв11 (Бабић 2012: 71). Зато и не чуди што „фонему /ц/ и одговарајућу графему Соларић не спомиње у својим текстовима”, а тачан је и изведени суд да то „још једном потврђује његов став према правописном начелу и позајмљеницама” (Бјелаковић 2020: 22). Више је, дакле, разлога зашто Соларић није размишљао о новој графемци за једну од фонема из српског народног језика. Разлоге несумњиво треба тражити и у домену потребе да се српска азбука у духовном окружењу *Slavia Orthodoxa* не удаљи превише од руске и бугарске ћирилице.¹³ Узор за иновирање Соларић није могао наћи ни код Доситеја, који фонему /dž/ обележава као <ч> или <ж>.¹⁴ Приређујући Доситејевог *Мезимца* за штампу, Соларић је у текст увео диграф <чж> (Куна 1970: 43).

Последицу исувише радикалних Вукових иновација у српској ћирилици, међу које спада и <ц>, Павле Ивић (1984: 511) именује као *изолација* у односу на друге словенске ћирилице, којом је „плаћено савршенство вуковске ћирилице”. Велики лингвиста очито је био приврженији умеренијем приступу у реформи српског писма, односно за приступ који су имали Соларић и Мркаљ.¹⁵ У томе се, уосталом у потпуности слагао и са заменитим тумачем историје српског писма,

¹³ Уп.: „Шест новоуведених словних знакова удаљили су Вукову азбуку од традиционалне ћирилице, односно од оне коју су употребљавали Руси и Бугари” (Ивић 1984: 511).

¹⁴ Решење са <ж> имао је 1817. и Мркаљ, због чега је претрпео Вуков некоректан напад.

¹⁵ Уп.: „У свему овоме Вукова ћирилица, баш зато што је потпуно прилагођена посебностима српскохрватског гласовног система, ствара више невоља него што би стварала Мркаљева” (Ивић 1984: 511).

Митром Пешиканом (1984: 513), који је сматрао да се „сваком коренимом реформом – макар и врло срећно смишљеном – понешто и губи а не само добија”. Попут Павла Ивића, и Митар Пешикан је закључио како за Мркаљев систем мисли „да не можемо рећи да је био гори од Вуковог, него само нешто другачији од њега – у понечему гори а у понечему бољи.”

Не рачунајући примере које је пренео из туђих текстова, Соларић фонему /dž/ доследно бележи диграфом <чж>, што и саветује у *Бесједовнику* (Бабић 2012: 71–72). Иако ово изнуђено решење системски потпуно штрчи у односу на друге диграфе у систему, њиме је Соларић можда директно утицао и на самога Вука Стефановића Карацића, који у *Писменици* (1814), пре увођења нове графеме, исписује облик *бучжацима*. Уосталом, нити једно од диграфских решења за /dž/ није било системске природе.¹⁶

9. Дистрибуција графеме <Ф>. У сличној социолингвистичкој позицији нашла се и графема <ф> будући да је Соларић свестан порекла свих речи са фонемом /f/ у свом саставу, па тако у предговору Ракићевом *Бесједовнику*, на 64. страни, записује: „Нейма ни едне рѣчи славенске, гди бы улазіо гласъ Ф; Славянинъ може га ласно произнести, но, ако нїе къ тому яко привью, любї подлагати му, у чужими реченїями, свое В или П, у некими нарѣчїями Б. Ф служи за таково правописанїе”. Речи са графемом <ф> (Фїлософїе, Фигуре, кафани, географїа, Графъ и др.) из Соларевїћевих дела (Бабић 2012: 107), али и контексти у којима се оне јављају (нпр. аутор сматра бољом лексему *земљеойисаније* него *їеоїрафија*) ипак сведоче о мери ауторовог пуризма, који није

¹⁶ Уз овај проблем Митар Пешикан (1984: 517) примећује да се „кад се већ допуштају диграфи, мсссссогло писати са два знака: ДЖ, ЧЖ или ЧЬ”, уз коментар везан за словенски контекст: „Решења овог типа прошла би са најмање традиционалистичког отпора, и она су примењена у другим словенским земљама”. Проблем системности славеносрпских диграф би, међутим, остао отворен: треће понуђено решење, иако као други елемент има системско танко јер, више одговара фонему /ć/ но фонему /dž/.

био безизузетан. На Соларићево чување графеме <ф> могао је утицати и Доситејев поступак.¹⁷

10. Вредност графеме <щ>. Значајно питање славеносрпске графије и ортографије представља вредност графеме <щ>. Док има научника, попут Радмила Маројевића, који сматрају да је вредност ове лигатуре била у славеносрпском језику искључиво /št/, већина истраживача се слаже да је у славенизмима почетком XIX века и касније вредност могла бити и /šč/. У Соларићевим текстовима вредност је /št/, што потврђују и примери из *Вхога*, у којима се указује како смо „старіє азбучнее гласиће жд и щ по многу промѣнули на мегчєє дѣ и ѣ (рожденіє, родѣенѣ, ношѣ, ноѣ)” (стр. 56). Не само отуда, него и на основу других примера, графема <щ> транскрибована је у *Вхогу* као /št/ (Бјелаковић/Милановић/Миливојевић 2020: 37). Исту вредност ова графема има и у Доситејевим делима (Куна 1970: 44).

У писму Вуку, 11. фебруара 1817. године Соларић саветује народни фонетизам, односно облике са /ć/ и <ћ> уместо са <щ> (а и са <тъ>): „Гдѣгодь пакѣ у ветхомѣ єзыку щ данасѣ умегчено изговарасє, ту треба писати ѣ, а нипошто тѣ” (Карацић 1988: 408)

11. Употреба графеме <s>. Соларићево опредељење за историјски проседе односно „његова тежња ка етимолошком начину писања”, огледа се у употреби графеме <s> „у ограниченом броју примјера: свѣздами Бу44, слобу Бу45, свѣринныхѣ Бу58, сѣлѡ Бу62 и сл. само у *Буквару*” (Бабић 2012: 43). Употреба ове графеме у *Буквару* удаљила је Соларићеву графију од графије његових савременика.

12. Грчка слова. Поштовање графијске традиције код Соларића се огледа и у чувању специфичних грчких слова. У инвентару графема у Соларићевим текстовима штампаним од 1804. до 1826. године налазе се <w>, <џ>, <ѡ>, <ѣ> и <v> (Бабић 2012: 42). Чак и у *Вхогу*, дакле граматички српског језика насталој вероватно 1817. године, у инвентару су <v>, <ѣ> и <w>, са уобичајеним гласовним вредностима у „преддуковској” то јест славеносрпској епохи (Бјелако-

¹⁷ „Конс. ф налази се где му је место; ретко се замењује са в” (Сучевић 1914: 16).

вић/Милановић/Миливојевић 2020: 36–37). Занимљиво је и значајно запажање Херте Куне (1970: 31) да је Соларић у смеру грецизирања и архаизовања графије додатно интервенисао и у Доситејевом рукопису: „Solaricъ је, izgleda, unosio u većoj mjeri u 'Mezimac' њ и ѡ, а обилнија је и употреба ѣ.” То, наравно, не значи да Доситеј није уопште употребљавао <ѡ> и <ѣ>, али их је употребљавао ретко, углавном у грецизмима (уп. Куна 1970: 45–46).

13. Соларић као фонетичар. Говорећи у својој граматици *Вход к' Писменицы и ѣзыкознанію*, написаном вероватно 1817. а објављеном постхумно 1832. године, о узвицима, која назива „међуметија”, Соларић помиње, после примера за она класификована, на самом крају текста још „и многаа другаа, за коя ни писмена сходных не има у азбуцы”, указујући исправно да азбуком нису регистровани сви звукови које производи људски говорни апарат, али и подводећи погрешно такве звукове под гласове и укључујући их у људски говор.

14. Закључне напомене. Графијско деловање Павла Соларића представљало је снажну испирацију за потоње реформаторе – Саву Мркаља и Луку Милованова Георгијевића, па посредно и за самога Вука Караџића. У области реформе ћирилице Соларић је значајнији од свог учитеља Доситеја Обрадовића, а и револуционарнији од њега. То се не уклапа у општу поставку о Доситеју као револуционарнијем и критичнијем мислиоцу у односу на своје следбенике (Деретић 2007: 485). Уосталом, када је кренуо у потрагу за графематским решењем за фонему /đ/, Вук се за помоћ прво обратио управо Соларићу, за кога је сматрао да „којешта ново прави” (Ђорђевић 1990: 201). Док је Доситеј питања српске графије и ортографије сматрао мање значајним, Соларић је био иницијатор дубоког теоријског промишљања о питањима физиономије модерне српске ћирилице. Сматрајући да је и у области лингвистике Соларић „радио као дилетант”, Јован Скерлић (1967: 121) заправо је сасвим промашио. Пишући одмерено и са јасном визијом промишљене језичке и културне политике, у радовима посвећеним питању српске ћирилице Соларић је остао умерен из два разлога, због увиђања: а) зна-

чаја српске духовне културе и црквене ћирилице, у оквиру јасно исказане поставке да се народно јединство може постићи само путем цркве и језика; б) важности повезаности словенских ћирилица у контексту *Slavia Orthodoxa*. На потпуно истом становишту била је и основа Мркаљево реформе, у којој такође није дошло до одбацивања црквене ћирилице нити до увођења нових графема.

Истовремено, Соларић је схватао и да је за развој српског друштва на смени векова у вези са развојем српског писма важно обавити два важна посла: а) додатно уредити, функционализовати грађанску ћирилицу, која је већ почетком XIX века имала апсолутну превагу у световној култури, те б) напоредо радити на ширењу овог облика писма на западу српског језичког простора.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1902: Nikola Andrić, „Život i rad Pavla Solarića”, *Rad JAZU*, 150, Zagreb, 103–194.
- Бабић 2012: Биљана Бабић, *Орфографске и језичке карактеристике у шtamним дјелима Павла Соларића*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет.
- Бјелаковић 2019: Исидора Бјелаковић, „Филолошке поставке Павла Соларића”, у: Павле Соларић, *Сабрана дјела* (приредили Душан Иванић и Исидора Бјелаковић), Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 33–38.
- Бјелаковић 2020: Исидора Бјелаковић, „Филолошки профил Павла Соларића”, у: Павле Соларић, *Вход к писменици и језикознанију (1831)* (приредили Исидора Бјелаковић, Александар Милановић и Јасмина Миливојевић), Нови Сад: Матица српска, 7–31.
- Бјелаковић/Милановић/Миливојевић 2020: Исидора Бјелаковић, Александар Милановић и Јасмина Миливојевић, „Напомене о језику дела, графици и начелима транскрипције”, у: Павле Соларић, *Вход к писменици и језикознанију (1831)* (приредили Исидора Бјелаковић, Александар Милановић и Јасмина Миливојевић), Нови Сад: Матица српска, 33–37.

- Гавриловић 1910: Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности словенско-народнога језика*, Београд: Давидовић.
- Деретић 2007: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.
- Ђорђевић 1990: Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице: иалео-џрафско-филолошки џрилози*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (треће издање).
- Иванић 2019а: Душан Иванић, „Пјесме и огледи Павла Соларића”, у: Павле Соларић, *Сабрана дјела* (приредили Душан Иванић и Исидора Бјелаковић), Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 15–32.
- Иванић 2019б: Душан Иванић, „Просвјетитељ, пјесник, научник”, у: Павле Соларић, *Јован Дошенић, Јован Пачић* (прир. Д. Иванић), Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 13–23.
- Ивић 1984: Павле Ивић, „О месту Саве Мркаља у историји српске културе”, *Књижевност*, 4–5, Београд, 508–512.
- Ивић 1998: Павле Ивић, *Прејлед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Карацић 1988: Вук Стефановић Карацић, *Прејиска I, 1811–1821*, сабрана дела Вука Карацића, књига двадесета, Београд: Просвета
- Куна 1970: Herta Kuna, *Језишке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, *Djela, XXXVI*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 21.
- Магарашевић 1890: Ђорђе Магарашевић, „Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847”, *Летопис Матице српске*, 161, ___ - ___.
- Милановић 2004: Aleksandar Milanović, „Srpska ćirilica Jovana Subotića”, *Исследования по славянским языкам*, 9, Сеул, 57–68.
- Милановић 2008: Александар Милановић, „Графема јери у графематском систему Јована Суботића”, *Српски језик*, XIII/1–2, 343–351.
- Милановић 2011: Александар Милановић, „Инвентар графема у Мркаљевој реформисаној ћирилици”, *Брајство*, XV, Београд, 35–41.
- Милановић 2012а: Александар Милановић, „Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи српске азбуке”, у: *An den Anfängen*

- der serbischen Philologie. На почецима српске филологије. Salo debeloga jera libo azbukoprotres von Sava Mrkalj (1810–2010). Сало гебелоја јера јера либо азбукојпрошрес Саве Мркаља. Philologica Slavica Vindobonensia, Band 1, Peter Lang, 217–233.*
- Милановић 2012б: Александар Милановић, „Графијско-ортографска норма и њена реконструкција у Мркаљевим филолошким радовима (1810–1817), *Научни састјанак славистија у Вукове дане*, 41/1, 2012, 93–102.
- Милановић 2012в: Александар Милановић, „Српска ћирилица и концепције књижевног језика у 19. веку”, у: *Семинар српској језика, књижевносћи и култури. Предавања*, 1, Београд: Међународни славистички центар, 131–141.
- Милановић 2013: Александар Милановић, „Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века”, *Научни састјанак славистија у Вукове дане*, 42/1, 187–197.
- Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Филолошки факултет Универзитета у Београду – Чигоја штампа, Београд.
- Милановић 2020: Александар Милановић, „Просветитељство и српска ћирилица”, у: *Век просветитељства у српској култури* (ур. Душан Иванић, Војислав Јелић и Ненад Ристовић), Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 251–265.
- Милановић 2021: Александар Милановић, „Досадашњи резултати и задаци у истраживањима славеносрпске ћирилице”, *Научни састјанак славистија у Вукове дане*, 50/1, 7–16.
- Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац.
- Младеновић 1991: Александар Младеновић, „Павле Соларић, Јован Дошеновић и Сава мркаљ о српском књижевном језику свога времена”, у: *Зборник о Србима у Хрватској* (ур. Василије Крестић), 2, Београд: Српска академија наука и уметности, 369–377.
- Пешикан 1984: Митар Пешикан, „Мркаљева реформаторска замисао у светлу укупног развоја нашег писма”, *Књижевност*, 4–5, Београд, 513–519.
- Поповић 2000: Павле Поповић, *Милован Видаковић*, Београд: завод за уџбенике и наставна средства.

- Скерлић 1967: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига тринаеста, Београд: Просвета.
- Суботић 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Сучевић 1914: Милован Сучевић, „Језик у делима Доситеја Обрадовића”, *Извештај Српске православне велике гимназије ср. Карловачке за школску годину 1913/14*, књ. 55, Сремски Карловци, 5–60.

ALEKSANDAR M. MILANOVIĆ

SOLARIĆ'S ANSICHTEN VON SERBISCHER KYRILLIZA

ZUSAMMENFASSUNG

In der kyrillischen Reform ist Solaric wichtiger und revolutionärer als Dositej Obradović, großen Einfluss bei späteren Reformern (Sava Mrkalj, Luka Milovanov Georgijević), indirekt und auf Vuk Karadžić. Dositej hielt die Fragen der serbischen Graphie und Orthographie für weniger wichtig, und Solaric ist der Initiator eines tiefen theoretischen Nachdenkens der Physiognomie der modernen serbischen Kyrilliza. In seinen Werken über die serbische Kyrilliza blieb Solaric aus zwei Gründen maßvoll: (a) Anerkennung der Bedeutung der serbischen spirituellen Kultur und des Kirchenkyrilliza für die Volkseinheit, und (b) der Bedeutung der Verbindung der slawischen Kyrilliza im Kontext der Slavia-Orthodoxa. Er hielt es für wichtig, bürgerliche Kyrilliza zu funktionieren, und parallel zu arbeiten, um diese Buchstabenform im westserbischen Sprachraum zu verbreiten.

Schlüsselwörter: Serbische Kyrilliza, Kirchenkyrilliza, bürgerliche Kyrilliza, Graphie, Graphem, Orthographie, Aufklärung, Purismus.

Исидора Г. Бјелаковић*
Филозофски факултет
Нови Сад
Одсек за српски језик и лингвистику

ЈЕЗИК НЕКОЛИКО ПИСАМА ПАВЛА СОЛАРИЋА¹

У раду се анализира језик у неколико одабраних писама Павла Соларића. Поред утврђивања идентитета језика којим се Соларић служи у њима, у фокусу истраживања налази се и зависност употребе књишких језичких наноса од социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста. Посебна пажња посвећена је и утврђивању структурног модела анализираних писама.

Кључне речи: епистографија, славеносрпски језик, Павле Соларић.

1. Увод. Епистографија, као специфичан вид писане комуникације, због своје изражене фреквентности у старијим етапама развоја једног језика, представља драгоцену ризницу за истраживања најразличитијих профила – лингвистичка, социокултурна, историјска и др. (в. Ђирковић – Михаљчић 1999: 529–532; Rhiannon Williams 2001: 3; Del Lungo Camiciotti 2014).

1.1. Ако желимо да сагледамо корене епистоларног жанра европског модела, онда их свакако треба тражити у античкој реторици, чија су начела у потоњим временима,

* isidora.bjelakovic@gmail.com

¹ Овај рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика (178001)* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

иако су се углавном односила на јавну говорну комуникацију, преузета и престилизована за састављање званичне писане преписке према утврђеним обрасцима – најпре у Старом Риму, а потом и у средњовековним европским државама, када бивају додатно измењена и прилагођена потребама писаног вида комуникације (Škiljan 1996: 66; Павловић 2006: 8; 2013: 344–345; Аврамовић 2009: 79–101; Del Lungo Camiciotti 2014: 23–26). Модификације епистоларног жанра у средњем веку настале су као последица друштвено-политичких промена и конституисања нових држава, пониклих након пада Западног римског царства 476. године: владарске канцеларије замениле су сенате и агоре, а основни вид комуникације обављао се писаним путем. Временом долази до формирања тзв. *ars dictaminisa* (вештине састављања писаних докумената различитих профила), а најстарији текстови у којима се наводе експлицитна правила за конципирање епистоларних форми датирају из 11. века и потичу из Италије (Perelman 1991: 97; Павловић 2013: 344). Према њима, формално писмо морало је да садржи следеће елементе: 1. поздрављање и увод (*exordium*), 2. наративни део – разлог за писање са релевантним подацима (*narratio*), 3. молбу/захтев/жељу (*petitio*) и 4. закључак (*conclusio*) (Rhiannon Williams 2001: 25; 34).²

Временом су се наведене средњовековне поставке развијале, доживљавале употребну експанзију, те у раном модерном добу (XV–XVI век) епистоларни вид кореспонденције постаје део и приватне језичке комуникације (чак и међу неписменим становништвом).

1.2. Српско средњовековље, са јачањем државности и оснивањем владарских канцеларија, преузима наведене узорне дипломатичке формуларе као део европских цивилизационих тековина. Утицаји долазе и са истока (из Византије) и са запада (у приморским областима и Босни), при чему је посебан значај у популаризацији западних образаца имао

² Наведени елементи често су варирали и бивали даље разрађивани, како с обзиром на саставне елементе тако и према типу језика у њима (високи, средњи и ниски стил) (Perelman 1991: 100–105; Patterson 1995: 27; Rhiannon Williams 2011: 35).

Дубровник (Станојевић 1933: 4; Соловјев – Мошин 1936: I–III; LXXXVIII–XCIII; Павловић 2013: 346). Наведени процес текао је постепено, у етапама, дијатопијски, дијакхронијски и социјално неуредначено.

Уколико се упореди тематско-структурна организација српских средњовековних пословноправних докумената са савременом европском епистографијом, утемељеном негде у 17. веку, могу се уочити извесне подударности, али и јасне разлике. Српска средњовековна писана кореспонденција доноси нам документе засноване на трокомпонентној структури, која је подразумевала следеће елементе: (1) *прошкол* (инвокацију – призив божијег имена, интитулацију и инскрипцију – именоване адресанта и адресата, девоцију – одраз божанске воље („по милости божијој”), салутацију – поздрав, и аренгу – моралну мотивацију за издавање списка), (2) *шексѿ* (промулгацију – ознаку јавности и легитимности („да је ведомо свакому човеку”); експозицију или нарацију – конкретну мотивацију, тј. догађаје који су изазвали стварање акта и молби, и диспозицију – пропозитивни садржај писма), и (3) *есхашкол* (короборацију – закључну потврдну формулу, аптекацију – призив благослова божијег, санкцију за прекршитеља договора, навођење имена сведока и хронотоп – место и време, потпис и печат) (в. Соловјев – Мошин 1936: LXX–LXXI; Шаркић 1996: 8; Павловић 2006: 8–9; 2013: 346).³

С друге стране, *савремена* се епистографија, у извесном смислу разликује од овог модела. У структурном погледу она подразумева следеће елементе: 1. увод, 2. тело и 3. крај писма. *Увод* се састоји од (1) главе (адресе адресанта и датума), (2) адресе примаоца, (3) поздравне формуле и (4) разлога за писање. *Тело* писма јесте најдужи и централни део у којем се наведени разлог елаборира (уз могућност експлицирања очекиваног исхода, решења, циља и сл.).

³Поједини научници наводе различит распоред компоненти. В. нпр. Шаркић (1996: 8) и Соловјев и Мошин 1936: LXXI). Треба напоменути и то да је структура српских пословноправних средњовековних докумената варијала, па многи елементи нису посведочени у свим документима (в. Станојевић 1933).

Завршна формула зависи од статуса и односа међу учесницима у преписци и подразумева (1) потпис (са факултативном идентификацијом локације) и (2) опроштајну формулу (Patterson 1995; Sviatiuk 2015). Наведени елементи варирали су у зависности од односа адресанта и адресата, друштвено-политичког контекста, тематике, моде и др., те су разлике најучљивије на релацији приватна : пословна писма, при чему се и у њиховим оквирима могу пратити структурна, стилска и језичка раслојавања (Patterson 1995: 256–258; Mason 2011: 114).

2. Предмет, корпус и задаци истраживања. У овом раду анализиран је језик неколико писама Павла Соларића с обзиром на степен присуства књишких елемената у њима. Поред утврђивања идентитета језика, посебна пажња посвећена је зависности употребе књишких језичких наноса од социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста, те утврђивању структурног модела Соларићевих писама.

Корпус за анализу представљало је седам писама насталих у периоду од 28. 10. 1812. до 7. 3. 1819. године:

1. 1812а: *Писмо Гаврилу Бајчевићу*, Венеција, 28. 10. 1812. Лѣтописъ за годину 1826. Часть трећа. Година II. Часть 6. 193–194;
2. 1816а: *Писмо Сѣфану Сорковичу*, Венеција, 1. 4. 1816. Народна библиотека. Сигнатура: Р 680/2;
3. 1816б: *Писмо Сѣфану Сорковичу*, Венеција, 27. 9. 1816. Народна библиотека. Сигнатура: Р 680/4;
4. 1816в: *Писмо Сѣфану Сорковичу*, Венеција, 5. 10. 1816. Народна библиотека. Сигнатура: Р 680/3;
5. 1817: *Писмо Сѣфану Сорковичу*, Венеција, 8/20. 1. 1817. Народна библиотека. Сигнатура: Р 680/5;
6. 1819а: *Писмо Сѣвану Сѣраџимировићу*, Млеци, 13. 1. 1819. Рукописно одељење Матице српске. Сигнатура: 18745;
7. 1819б: *Писмо Сѣвану Сѣраџимировићу*, Млеци, 7. 3. 1819. Рукописно одељење Матице српске. Сигнатура: 18746.

Иако је Соларићева преписка изузетно богата, овом приликом узети су у обзир само поједини доступни аутографи јер се прецизна филолошка анализа може реализовати искључиво на основу оригинала или савременог издања оригиналне грађе, објављеног уз исцрпне податке о начелима приређивања. Већина Соларићевих писама објављена је у гласилима током 19. и 20. века, при чему не постоје факсимили или подаци о месту чувања аутографа и начелима издавања рукописа.⁴ Изузетак од наведеног принципа приликом одабира корпуса чини писмо Гаврилу Бајчевићу. Оно је узето у обзир због специфичног статуса адресата – Соларићевог школског друга – јер смо у корпус желели да укључимо текстове упућене представницима различитих друштвених статуса, чији је степен блискости са Соларићем варирао.

Адресати анализираних писаца представници су, дакле, различитих социјалних група:

- (1) Стефан Сорковић (1760–1817) био је добротвор сењске цркве; у анализираним писмима Соларић му набавља иконе за цркву;
- (2) Стефан Стратимировић (1757–1836), митрополит Српске православне цркве од 1790. до 1836. г.; Соларић је био његов стипендиста;
- (3) Гаврило Бајчевић (1781–1849), Соларићев школски друг из Загреба који је 1812. г. постао директор православних основних школа у Бачкој, а потом и директор новосадских основних школа.⁵

Имајући наведено у виду, одабрана писма омогућавају језичку анализу с обзиром на следеће параметре:

- (1) различит социјални статус адресата;
- (2) варијабилност односа адресант : адресат;
- (3) заступљеност и формалног и неформалног стила.

⁴ Исцрпан преглед Соларићеве преписке, са подацима о адресатима и месту чувања оригинала или издања дат је у Сабраним дјелима Павла Соларића (Иванић – Бјелаковић 2019: 680–694).

⁵ Подаци о тројници адресата преузети су из Иванић – Бјелаковић 2019: 681–684.

Анализиране су искључиво књишке форме како би се указало на њихову повезаност са наведеним текстуалним, тематским и социјалним факторима.

3. АНАЛИЗА

3.1. Анализа морфолошке и синтаксичке структуре писама указује на готово доследну употребу српског народног језика. Књишки наноси односе се пре свега на лексикон и присуство лексичких славенизама⁶, те на употребу извесних устаљених фраза и синтаксичких црта типичних за ову епоху, што недвосмислено указује на то да анализирана Соларићева писма одговарају доситејевском књижевнојезичком типу. Наведени резултати у великој мери одговарају оним добијеним након анализе језика Соларићевих штампаних дела (в. Бабић 2012).

3.2. Структурна организација анализираних писама припада новијем типу епистоларног жанра, што је и очекивано с обзиром на Соларићеву позицију у друштву, вокацију, те миље у којем је живео и стварао.⁷ Анализирана Соларићева писма указују, дакле, на следећу структуру (која је вари-

⁶ Под лексичким славенизмима подразумева се онај слој ненародне лексике који је славеносрпском језику (у најширем смислу) обезбеђивао „ноту интелектуалног, европејског и узвишеног, а који је могао да буде и део наслеђа (из српскословенске писмености) и иновација (активирањем или принављањем преко рускословенског / руског језика у 18. и 19. веку, односно независним креирањем неологизама хибридног типа), чиме је створен јединствен систем наслеђене и иновативне лексике” (Бјелаковић–Зорић 2021: 391).

⁷ Прихватање новог модела епистоларног жанра на српском језичком простору текло је, по свему судећи, неуједначеним темпом: нпр. на територији Јужне Угарске, у пословноправној преписци, овај је модел посведочен почетком 18. века (в. Бјелаковић–Нинковић 2020), у Црној Гори (у државној и црквеној администрацији) – од 19. века и појаве Петра II Петровића Његоша (Бјелаковић 2020). Да би се утврдиле јасне тачке на хронолошкој оси у погледу замене средњовековних епистоларних модела новијим, западноевропским, неопходно је реализовати још низ додатних истраживања.

рала у погледу распореда компонената у оквиру већих целина): 1. увод, 2. тело и 3. крај писма.

3.2.1. Увод писама

Уводни део Соларићевих писама указује на следећу структуру: у глави се најпре (ређе) наводи адреса адресата, а потом адресанта да би након поздравне формуле био наведен разлог за писање.

3.2.1.1. Глава писма (уколико постоји) подразумева место и име адресата и место и датум састављања писма.⁸ У њима се редовно употребљава народни језик за податке о месту и времену, а књишке црте регистроване су само у квалификатору уз титулу и име адресата:

У Сень, Почтеннџишемъ Господаръ Стефанъ Сорковичъ.
У Млѣткама 1-га Априлліа р. 1816. (1861а).

3.2.1.2. У писмима Стефану Сорковићу, на самом почетку, приликом етикетирања, Соларић се служи формалним тоном, при чему уз лексему /господар/, употребљену у њеној примарној семантичкој вредности – 'господин', употребљава лексичке славенизме у функцији атрибута (Любезный, Любопочитаемый). Ефекат дистанцираности и поштовања, постигнут формалним тоном приликом етикетирања адресата понекад је праћен етичким дативом (Здравствуйте ми! (1816б)), чиме се постиже одређена нота присности у комуникационом чину:

Любезный господаръ Стефане! Здравствуйте! (1816а);
Любопочитаемый Господаръ Стефане Сорковићу! Здравствуйте ми! (1816б; 1816в⁹); Любопочитаемый Господаръ Стефане Сорковичу! (1817).

Формални тон присутан је и у писмима Стефану Стратимировићу, али етикетирање у њима подразумева искљу-

⁸ Често су наведени подаци наведени на полеђини писма, на латинском или италијанском језику.

⁹ Разлика у односу на писмо 1816б подразумева употребу узвичника, којег након презимена нема у писму 1816в.

чиво употребу титуле, без навођења имена, што је и очекивано јер је форма *ваше високопревосходителство* (којом се Соларић служи) информативно довољна будући да се њоме реферише искључиво о једној особи:

ваше високопревосходителство! (1819а); ваше високопревосходителство! Милостивый Господине Благодарю мой! (1819б).

С друге стране, писма Гаврилу Бајчевићу, Соларићевом школском другу из Загреба, неформално су интонирана, писана у 2. лицу једнине, уз епитете који сведоче о њиховом крајње блиском односу (*милый, сердечный*), а – сасвим је сигурно – представљају и маркере ондашњег манира у кореспонденцији:

Милый сердечный друже! Здравствуй ми! (1812а).

3.2.1.3. Уводни део, у којем је често наведен разлог за писање, дат је у виду једне до две реченице, писане доминантно народним језиком, при чему се бројнији лексички наноси из високог стила (славенизми) односе на следеће домене:

- (а) религиозна тематика: Успенско Изображеніе (1816а);
- (б) апстрактно значење: отсутствию (1812а), обџцаніе (1812а), извѣстіемъ (1819а);
- (в) устаљени изрази: узимамамъ себи честь (1819а).

Поред наведеног, у жељи за постизањем веће експресивности (узвишености) у тексту, у оним сегментима који реферишу о адресату или о односу адресанта (Соларића) и адресата, чиме се жели нагласити дубоко поштовање које адресант осећа према адресату, те важност њиховог познанства, Соларић активира велики број лексичких славенизама: нашемъ совершенномъ познанствѣ (1816а); дражайшее ваше писмо (1816б); польчивши [...] копию любезнога вашего (писма; прим. аут) (1817); у исполненію налога вашего высокопревосходительства (1819а) и сл.

3.2.2. Тело писама

Језик централног дела (тзв. тела) свих анализираних писама уједначен је, а број књишких наноса у њима (лексичких славенизама пре свега), који је мањи од оних у уводним формулама, не зависи од статуса адресата и његовог односа са Соларићем. С друге стране, уочава се разлика у погледу доследне употребе формалног стила (у писмима С. Сорковићу и С. Стратимировићу) и неформалног (у писмима Г. Бајчевићу).

Слично уводном делу, лексички славенизми везују се, пре свега, за следећа тематска поља:

- (а) религија: црквѣ (1816а; 1816б); воскресеніе (1819б), црквама (1819б), воскресенію (1819б) и сл.;
- (б) представници високе световне и духовне хијерархије: Њихова величества нашега Цара и Царицѣ (1819а); Г-нѣ Графѣ ѡ Гілфордѣ Кланясе съ високопочитаніемѣ вашемѣ високопревосходителствѣ (1819б);
- (в) апстрактно значење: споразумѣніе (1812а); изображеніе (1816а); описанію (1816а); соизволите (1816а); свершенія (1816б); расположеніе (1817); исходатайствованія (1819а) и др.;
- (г) изоловани лексички наноси и фразе: учини любовѣ (1812); здѣ (1812а); слѣдователно (1816а); отѣ (1816б), втора (1816в); найпаче (1816в); хотѣлабысе (1816в); членови (1819а); Хорватске (1819б); ѡдержао (1819б), сербскѣ (1819б); грекѣ (1819б); вторыи кратѣ (1819б) и др.

Аналогно уводним деловима писама, већа концентрација лексичких славенизама уочљива је и у оним деловима тела писама у којима се реферише о адресату и Соларићевом крајњем поштовању према њему: по свемѣ желанію вашемѣ (1816б); ...докле не бѣдемѣ имао чести полѣчити ѡдобреніе и наредѣ отѣ вашега високопревосходителства (1819а); Г-нѣ Графѣ ѡ Гілфордѣ Кланясе съ високопочитаніемѣ вашемѣ високопревосходителствѣ (1819б); ...надасе, честь имати, да вамѣ се лично поклони у Карловцѣ (1819б).

У телу писама, у ретким случајевима, посведочена је и употреба партиципа (често у србизираној форми), чиме се незнатно одступа од готово доследне народне морфосинтаксичке структуре анализираних писама:

...изручи [...] писмо учителю Ефр. Лазаровичу, бывшемъ до ове есени у Карлштадту, а сада находеhemъ се чаятелно или у Твоемъ или у Г. Герчича Директоратъ (1812а).

3.2.3. Завршна формула

Опроштајне формуле (са потписом и факултативном идентификацијом локације) у писмима С. Сорковићу и С. Стратимировићу формално су интониране, синтаксички сложене, са честим опкорачењима и финалном позицијом предиката, типичним карактеристикама узвишеног стила барокне реченичне структуре 18. и 19. века (в. Суботић 2007). Број лексичких славенизама у завршној формули видно је већи у односу на тело писма, при чему се они везују или за домен *ајсѣракѣној* (почитанія (1816б), чувствованіемъ (1816б), признателянъ (1816б); усердствованнъ (1816б); любви (1816в); рѣшенія (1816в); общества (1817); продолженіе (1819а), чувствителнога (1819а), благоволенія (1819а), возможнымъ (1819б) и др.), за домен *релиѣозној* (Братіе (1816в); Братіи (1817)) или за *устѣљене закључне фразе у ѿѣиису* (вашъ къ услѣгамъ готовѣйшій Пав: Соларичъ (1816в); свесердечно желећи многолѣтно здравіе, миръ и свако благоползчіе (1817); пребивамъ съ честію цѣлованія деснице [...] высокопревосходительства вашего (1819а); съ цѣлованіемъ прешвешченне деснице (1819б)); покорнѣйшій слѣга и благодарнѣйшій питамаць Пав:Соларићъ (1819б) и др.

Како би се добила јаснија представа о структури опроштајних формула у писмима упућеним Сорковићу и Стратимировићу, оне се дају у целини:

Здравствуйте и съ Г. Ристивоевичемъ. Ја остаемъ съ почитаніемъ вашъ къ услугамъ готовый Павелъ Соларичъ (1816а);

Признателянъ остаюћи за усердствованнъ ми ябукъ и любовь Г. Г. Братѣ Общества вашего, молимъ Васъ, да ихъ

изволите све и свакога о моимъ чвствованиямъ нелицемврности и почитанія увѣрити, и мени самъ вѣровати, да есамъ
У Млѣткама 27-га Септембра рим: 1816.

и вашъ истинный прїятель и слѣга Пав: Соларичъ (1816б);

Приврѣчаваюћи се любви вашой и све Г.Г. Братіе поздравляюћи особито Г.Г. Ристивоевића и Милевснића, и чекаюћи в свемъ реченомъ рѣшенія вашего, есамъ съ истиннымъ почитаніемъ

У Млѣткама 5-га Октобра р. 1816.

вашъ къ услугамаъ готовѣйшій Пав: Соларичъ (1816б);

При томъ, о настѣпаню 1817. года, вами и Г. Г. Братіи вашего Общества свесердечнѡ желећи многолѣтно здравіе, миръ, и свако благополѣчїе, есамъ съ почитаніемъ

У Млѣтками 8/20-га Іанварїа 1817.

вашъ нижайшій слѣга Павелъ Соларичъ (1817);

Највећа концентрација књишких елемената, уз изражену синтаксичку комплексност барокног типа, присутна је, очекивано, у опростајним формулацијама у писмима упућеним Стефану Стратимировићу:

Продолженіе милости и чвствителнога ми благоволенія высокопревосходительства вашего умилнѡ себи просећи, и къ свимъ возможнымъ услугама себе готовимъ представляюћи, пребывамъ съ честїю цѣлованія деснице

У Млѣткама 13-га Іануарїа наш: 1819.

высокопревосходительства вашего покорнѣйшій слуга и благодарнѣйшій питомецъ Пав:Соларићъ (1819а)

Состаюћи къ свимъ возможнымъ услугамаъ готовѣйшій, приврѣчавамъ себе и отселѣ милости и благоволенїю, и съ цѣлованіемъ прешвещенне деснице есамъ

У Млѣткама 7/19-га Марта 1819.

высокопревосходительства вашего покорнѣйшій слѣга и благодарнѣйшій питомецъ Пав:Соларићъ (1819б)

Интересантно је да Соларић у оба анализирана писма и графички истиче титулу митрополита (адресата), испишујући је већим словима:

Продолженіи милости и уважителнога и благоволенія Высокопревосходнѣйша
 ства Вашета умилно себи просятъ, и къ свѣтлѣ возможнѣмъ услугама себе говѣннѣ
 представляють, пребывая въ кестію цѣлованія деснице
 У Мѣстѣна 13-го Января наш: 1819.

Высокопревосходнѣйша Вашета

покорнѣйшій слуга и благо-
 дербнѣйшій питомецъ
 Павло Селарѣвъ .

Писмо митрополиту Стратимировићу (1819а)

Као и у уводном делу, изразита разлика у односу на наведена писма уочава се у текстовима упућеним Соларићевом школском другу Гаврилу Бајчевићу. Завршни делови и поздравне формуле у њима су далеко сведенији, неформално интонирани, синтаксички једноставнији, без великог броја украса, а књишки наноси односе се искључиво на домен лексике:

А ты ми дражайшій мой друже особито Здравствуй и люби Твоега истиннога друга.

Въ Млѣткахъ 28. Окт. римск. 1812.

Павла Соларића (1812)

4. Закључак. У структурном погледу, Соларићева писма у потпуности одговарају модерним карактеристикама овог жанра, конституисаним у европским центрима током 17. века.

Сви анализирани текстови писани су доситејевским типом језика, а појава књишких елемената, пре свега лексичких славенизама, устаљених формула и клишеа, присутнија је у уводним и завршним формулацијама, што одговара резултатима ранијих истраживања (Бјелаковић 2020; Бјелаковић – Нинковић 2020). Наративни сегменти писама (тело писма) јесу они у којима је број лексичких славенизама најмањи.¹⁰

Њихова употреба налази се у директној зависности од социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста, а њихово активирање у оним сегментима писама у којима се реферише о адресату има посебну стилску димензију – узроковану тежњом ка постизању узвишеног тона као израза поштовања према датој особи, али и епистоларним маниром Соларићевог времена.

¹⁰ Кореспондентна ситуација уочена је и у употреби славенизама у књижевноуметничким делима наративног профила (в. Бјелаковић – Зорић 2021: 392).

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2009: Сара Аврамовић, *Rhetorike Techne. Вештина беседништва и јавни настуи*, Београд: Службени гласник.
- Бабић 2012: Биљана Бабић, *Орџографске и језичке карактеристике у шџамџаним дјелима Павла Соларића*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци. Филолошки факултет.
- Бјелаковић – Нинковић 2020: Исидора Г. Бјелаковић, Ненад Ђ. Нинковић. Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Сегедину, 1727–1746). *Зборник Маџице српске за књижевности и језик* 68/2: 455–482.
- Бјелаковић 2020: Исидора Г. Бјелаковић, Елементи славеносрпског у језику Његошевих писама, *Њеџошев зборник Маџице српске*. 4, Нови Сад: Матица српска, 103–126.
- Бјелаковић – Зорић 2021: Исидора Бјелаковић, Милена Зорић, Лексички славенизми и питање жанра у славеносрпском језику, *Зборник Маџице српске за књижевности и језик* LXIX/2: 389–404.
- Дел Лунго 2014: Gabriella Del Lungo Camiciotti, Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction. *Journal of Early Modern Studies* 3 (2014): 17–35. <<http://www.fupress.com/bsfm-jems>> 30. 10. 2019.
- Иванић – Бјелаковић 2019: Душан Иванић, Исидора Бјелаковић, *Сабрана дјела Павла Соларића*, Београд: Задужбина „Досиџеј Обрадовић”.
- Мејсон 2011: Marianne Mason, Examining the rhetorical structure and discursive features of letters of leniency as a genre, *Pragmatics* 21, 111–125. <<https://journals.linguisticsociety.org/elanguage/pragmatics/article/download/3485/3485-6648-1-PB.pdf>> 30. 10. 2019.
- Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни џагежи у старосрпској џословнојравној џисмености*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић 2013: Слободан Павловић. *Узроци и механизми синџаксичких џромена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Перелман 1991: Les Perelman, The Medieval Art of Letter Writing: Rhetoric as Institutional Expression. *Textual Dynamics of the Professions: Historical and Contemporary Studies of Writing in Academic and Other Professional Communities*. Charles Bazer-

- man and James Paradis. Madison (ed.). WI: University of Wisconsin Press, 1991, 97–119.
- Петерсон 1995: Katharine Bassett Patterson, *A communicative approach to the epistolary form in letters of victorian women writers*, Doctoral thesis. University in Toronto, Department of English, National Library of Canada (Bibliothèque nationale du Canada). <<https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10605/1/NQ28147.pdf>> 30. 10. 2019. Соловјев – Мошин 1936: Александар Соловјев, Владимир Мошин, *Грчке новеље српских влагара*, Издање текстова, превод и коментар, Београд: Српска краљевска академија.
- Рианон 2001: Sarah Rhiannon Williams, *English vernacular letters. C. 1400 – c. 1600: language, literacy and culture*, PhD thesis, University of York. Centre for Medieval Studies.
- Свјатиук 2015: Yulia Viktorovna Sviatiuk, Business correspondence style and format, *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* 9/29: 83–88.
- Станојевић 1933: Станоје Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, XX, Састављање повеља, Београд: Српска краљевска академија, Други разред, Филозофско-филолошке, друштвене и историјске науке, 80, 3–67.
- Суботић 2007: Љиљана Суботић, Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман Дејан и Дамјанка), *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхронни план)*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Ђирковић – Михаљчић 1999: Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge.
- Шаркић 1996: Срђан Шаркић, *Средњовековно српско право*, Свезнање Матице српске, Нови Сад: Матица српска.
- Шкиљан 1996: Dubravko Škiljan, *Javni jezik. Pristup lingvistici javne komunikacije*, Beograd: Biblioteka XX vek.

ISIDORA G. BJELAKOVIĆ

THE LANGUAGE OF SEVERAL LETTERS
BY PAVLE SOLARIĆ

SUMMARY

The paper analyzes the language of several selected letters written by Pavle Solarić. In addition to establishing the identity of the language Solarić uses in these letters, the research focus is also placed on the dependence of literal language use on sociolinguistic factors (social stratification of participants in correspondence) and thematic and structural organization of the text.

In terms of structure, Solarić's letters completely match modern characteristics of this genre, constituted in European centres during the 17th century. All the analyzed texts were written in the Dositeyan type of language, and the appearance of literal elements, primarily lexical slavisms, fixed formulas and clichés, is more frequent in introductory and concluding formulations. Narrative segments of letters (the body of a letter) are the parts where the number of lexical slavisms is the smallest.

The use of lexical slavisms directly depends on sociolinguistic factors (social stratification of participants in correspondence) and thematic and structural organization of the text, and their activation in the segments of letters which refer to the addressee has a special stylistic dimension – caused by the tendency to creating an elevated tone as an expression of respect for the given person and epistolar manners of Solarić's time.

Станиша Војиновић*
Београд

ПРЕТПЛАТНИЦИ ПАВЛА СОЛАРИЋА

После осврта на историју пренумерације у српском издаваштву на размеђу XVIII XIX века, аутор описује учешће Павла Соларића у прикупљању претплатника за више значајних издања током првих деценија 19. века (*Новине сербске, Прикљученија Телемака, Српски рјечник* и др.). Главни део рада посвећује прикупљању претплате на *Мезимца* Д. Обрадовића (1818) и истакнутијим личностима међу претплатницима.

Кључне речи: Претплатници, издања, Павле Соларић, *Мезимац*.

У време када је стварао Павле Соларић је, по месту пребивања био најзападнији српски списатељ. Он је стварао у туђој средини, коју су реметили само повремени доласци Срба, некада списатеља, писма која је добијао, његови боравци у Трсту и петомесечно крстарење Средоземљем са грофом Гилфордом.

Колективно меценатство, пренумерација, била је значајна појава за издавање књига код Срба. Започела је националним пројектом *Историјом* Јована Рајића 1794, а спорадично траје и данас. За *Историју* имена претплатника објављивао је уредник Стефан Новаковић (?–1823) у наставцима у листу *Славено-српске вједомости* (1792–1794), и ти спискови се разликују од оних штампаних у књизи. Имена тих првих претплатника, међу којима су били трговци и интелегенција и данас чине незаобилазну и драгоцену грађу за историју наше културе.

* stanisavojinovic@eunet.rs

Објављивању књига обично је претходио оглас (објављење) у којема су наведени: садржај књиге, цена, рок до кога се може претплатити и имена сакупљача претплате.

Соларић је своја дела издавао уз помоћ мецена, али је објавио помоћу „сдруженија” читалаца књигу *Мезимац* Доситеја Обрадовића и на крају објавио њихова имена. У предговору о пренумерацији („сдруженију”) писао је овако:

„И тако, по правичним наново од више страна навалам, ево нам га већ једном на свјет, *Мезимац Доситијејева* – но путем, од којег ја три године га чувах *ууштем сдруженија*, што према овому Списатељу мними се свакојако *ууштем милоштиње ремене!* Зато највише изражујем ово, јербо, како ми однекуд повторително, би на знање дано, да, ако не појдете дјело тим путем, многи, који би га сдруживши се купили, само да им је и њихово име у њем, неће га иначе ни купити, ни на поклон узети; веома би ми било жао, да таквога кроја књигољубаца и *Доситијејеви* почитатеља уљезе новац у иждиваније на ову књигу, како и њихово име у њезину хартију: живо се спомињајући свагдашњег наставникова ми изволенија, да, *Кад се на што честитио и оштитеполезно има шрошиши, ваља шакође ледати, чији се на то шроши, и да нису недостијни, новци*” (стр. 17–18).

И поред ових мисли, Павла Соларића је помагао пренумерацију и његово име налази се у огласима (објављењима) као сакупљача претплате за Фенелоново дело *Прикљученија Телемака сина краља Услиса од Ишаке*, које је издао преводилац Стефан Живковић („У Бечу 28га декемврија 1813”). У огласу је Живковић написао:

„Што се тиче превода и језика, ја сам се особито о том старао, да ју тако Србским језиком преведем, да ју могу, као што говори покојни наш славни Доситеј разумјети сви Србски Синови и ћери од Црне Горе до Смедерева и до Баната; зато сам и имена богова, богиња, царева, хероја, градова и рјека која се у овој књизи наводе на концу књиге у азбучном поредку поставио и истолковао, со читањем *Телемака* присоедињена је и та полза, што ће читатељи познати древност и древности Грека баснословије – митологију... Предчислити се

може: у Венецији код Високоуч.[еног] Павла Соларића” (*Добрашиновић Голуб*, Објављенија, 28).

Соларић је сакупао претплату на бечке *Новине српске* 1814; 1816. Павле Соларић, Венеција (Новине српске, 1816, 46–47); 1817. „Венеција (Млетке) Павел Соларић”. (Новине српске, 1817, 424) и на књиге: Лазара Бојића *Памјатник мужем*. Прва част 1815 (Млетке, Venetia: Високоуч. Г. Павел Соларић; Г. Петар Обиловић, морски купически капетан); *Забавника за јодину 1816*. Уредио Димитрије Давидовић. Беч [1816]. (Млетке: Г. Павел Соларић); Георгије Поповића, *Објављеније „Пуш у Рај”*. У *Сенши* 16. фебруарија 1816. „Венеција Павле Соларић (Новине српске, 1816, 199 (27. XII. Књига је штампана али списак претплатника није објављен).

Његово име налазимо и у Вуковом Објавленију о *Србскоме Рјечнику* као сакупљач претплате у Венецији (Новине српске, 1816, число 88, 18. IV, прилог, и 112, 6. V и 172, 23. IX 1816; 1818, число 20, 8. III, 160). У књизи: *Српски рјечник* Вука Карцића, Беч, 1818, налази се претплаћен у Венецији као Павле Соларић „из Велике Писанице близу Бјеловара у Рватској”.

Најзначајније је Соларићево сакупљање претплате на *Српски рјечник* Вука Караџића. Уз писмо из Венеције од 4. VII 1817. по новом календару, послао је следећи списак:

„Млетке

Високоплеменити Лорд *Фредерик Норџ*, из Лондона; *Г. Герасим Кајшурић*, Ц. К. пензионаниј подполковник, и жељезне круне кавалер, из Рисна, у Луци Которској; *Г. Божо Кнежевић Цикановић*, компанија градско-Млетачких стража капетан командант, грађанин Которскиј, урођенац Черно-Горскиј из Грађана; *Г. Георгиј Живковић*, Ц. К. пензионј мајор, урођенац Новог Ерцега у Луци Которској; *Г. Андреј* [додао Вук:] *Иванишевић Рагонић*, Ц. К. морскога пјехотнога батаљона у Млеткама капетан [*ирецрџано, ња друом руком са стране најписано*: мајор], урођенац Черно-Горској из Цетиње; *Г. Сџиргон Шушовић*, адвокат Которски, и урођенац; *Г. Карло Сејалла Корнфелд* [С десне стране на маргини:] Овај Бечанин, полицејскиј овде чиновник, пренумериратће се ту

чрез брата си; *Г. Анџониј Михановић оџ Пеџројоља*, Ц. К. Делегациалнога военнога судишта у Падуи актуар, плементаш Хорватски из Загреба; *Г. Јосиф Завешниј*, при Ц. К. Мљет. повелителству морском капетан-аудитор, урођенац Рјечкиј у Илирији; *Г. Микаил Полић*, при Ц. К. Мљет. главном финанџа управителству чиновник, из *Пичеџа* више Рјеке у Илирији; *Г. Пеџар Куџировић*, при Ц. К. Мљет. главном деманиалном управителству чиновник, урођенац Себенички у Далмацији; *Г. Христџофор Цвјетџовић*, великокупац и грађанин Мљет: урођенац Ново-Ерџежски; *Г. Маџиџа Лиџовац*, великокупац и грађ. Мљет. урођенац Черно-Горски из Цуџа; *Г. Пеџар Обиловић*, морскиј капетан, великокуп. и грађ. Мљет. урођенац Ново-Ерџешки; *Г. Пеџар Пеџровић*, великокупац и грађанин Мљет. урођенац Сараевски у Босни; *Г. Јован Маџишоровић*, морски капетан, урођенац Ново-Ерџешки; *Г. Васиљ Лубарџић*, великокупац и грађ. Мљетачки, урођенац Ново-Ерџешки; *Г. Павел Соларић*, книжевник, из Велике Писанице близу Бјеловара у Хорватској.

Пренумеранти Черно-Горски на Рјечник Сербско-Њемецко-Италијански:

Его Високопреосвештенство Черне Горе благоуправителъ и митрополит *Г. Петар Петровић Његош*, Русскога императорскога ордена Св. Великога Кнеза Александра Невскога Кавалер (2 књиге); Его Високопреосв. *Г. Митрополита племјанник Г. Георгиј Петровић Његош*; В вједомоствје гсударственној Россијско-Императорској колегиј иностраних дјел колежски асесор *Г. Симеон Орловић*; Его високопреосв. *Г. митрополита вјерни тјелохранителъ Г. Бјело-Станишић*; Обштежител: Обители Острога архимандрит *Г. Јосиф Павићевић*, у Бердској Нахији; Протопресвутер Ријечке Нахије, из племена и мјеста Цеклина, *Г. Иван Пејовић*; Војвода Катунске нахије, из племена и мјеста Кчева, *Г. Михаило Вукотић*; Сердар Ријечке Нахије, из племена и мјеста Цеклина, *Г. Никола Ђурашковић*; Војвода Ријечке нахије, из племена и мјеста Цеклина, *Г. Маркиша Ђурашковић*; Парох Цеклински *Г. Петар Јанковић*; Кнез Ријечке нахије, из Цеклина, *Г. Груица Лопичић*; Дворјанин Ријечке Нахије из мјеста Доброга, *Г. Саво Пејановић*;

[Дописано другом руком:]

Никола Георгијевић Радонић, дворјанин Черногорски из Његуша; *Трифон Мариновић*, Бококоторскога окружија канцелист.

Претплатници који нису унапред платили прецртани су Вуковом руком: „Ови пренумеранти нијесу послали новце” (Караџић Вук, Преписка, 484–486) и њихова имена није објавио у *Рјечнику*.

Вук је о овим претплатницима обавестио из Беча, 2/14. X 1817, Лукијана Мушичког „Соларић ми је своје наплатио по 20 f. (има и 17 из Венеције)”. (Караџић Вук, *Писма*, 513).

Претплатнике из Црне Горе послао је Соларићу Симеон Орловић, што се види из његовог писма Вуку са Цетиња од 18. VI 1818 (Караџић Вук, Преписка, 593–594).

Доситејеву класицистичко-просветитељску естетику, која попут народне мудрости спаја истинито, добро и лепо, наставља и Павле Соларић. Истицао је примарност естетског над научним сазнањем и неопходност да се у народном просвећивању не пође само од природних наука (математике, физике и др.) којима „ниједан народ на свету није из варварства истргнут”, већ од књижевности и уметности. Он се борио за афирмацију добронамерне књижевне критике, којом се истиче објективни општефилософски принцип критичности.

Мукотрпан је био пут објављивања ове књиге, који је трајао скоро четири године. Као сарадник бечких *Новина српских* огласио је књигу први пут 1814. године: „*Вјегомошвореније* на Втору Част Собранија Разних Нравоучителних Вешчеј Доситеја Обрадовића (В Мљетках 16/28га дне Номевр. 1814)”. Засебно штампани оглас разаслат је уз *Новине српске* за 1814, и налази се у комплету Матице српске.

У њему Соларић наводи како су многи по сазнању да се код њега налази „последњи” Доситејев рукопис и тражили су „од Мљетака до Мађарске, и од Беча до Луке Которске, не числећи суштих у Турској”, да га објави.

Он се прихватио издавања овог дела, али „док му ономадне запе – неожиданиј једнога из Д..... Господина поступак, о којем би било колико жално, толико и негодователно, расказивати, и кој до данас потврђава – поне оној страни – нашега г. Максимовић у Будиму. Од сербске литературе живити то је толико, колико од Капуцина чорбу носити.” Доситејевац Михаило Максимовић (1760–1819) је у књизи: *Мали буквар за велику децу* (Беч, 1792, 20–21) за појам „лите-

ратура” написао: „Произходи од литере (слова) зато код нас човек већ литератан јест, кад само читати, и писати зна. Од сербске литературе, живити, јест толико, колико од Капуци-на чорбу носити”.

Због проблема у издавању књига намеравао је „на пролеће прећи у бившу Илирију и тако удаљити се од књигопечатње, гди на упоменути Рукопис хотјаше, како се рече, во удоволствије свих ове зиме на свјет изићи; а овако ненапечатан остае до другога улученија сипјатеља и Наставника својега сочиненије, цјелокупно и чисто у своима рукама, за какву сербску сохранили библиотеку, тако и за неподобно вмјењава дати му пут на свјет чрез *ипренумерацију*, чим кром тога, и ДОСИТЕОВИМ богатим пријатељем, и сербских му меценатом, учинило би се очевидно криво.” Није прешао у „бившу Илирију” због рата.

Соларић је тада сматрао да се због значаја треба сакупити све што се може наћи Доситејево „собственоручно” написано, било то на ком другом језику, писма његова, песме, беседе и објавити у књизи „Собраније Смесица Доситеових”. Зато је позивао оне који имају рукописе, да у верној копији, сваки посебно, пошаљу: у Нови Сад браћи (Јевтимију и Теодору) Захарић (Доситеј Обрадовић, упутио је два писма Јевтимију), у Карлштат (Карловац) Јовану Димићу, и у Трст Драги Теодоровићу. У „Бјеседи издатељевој” пред овом књигом, намеравао је да помене све оне који су му послали нешто од Доситеја Обрадовића, али то није учинио.

У писму В. Карацићу, Венеција, 25. X 1816, пише:

„Надам се да ћу ове зиме издати на свјет втору част Собранија вешти г. Доситеја: међутим собирајући вештества к изданију његови Смјесица. К овима, лепо ћете ме обдари-ти, ако ми пошљете 9 оглашених ми његових писама, и што год јошт друго от њега можете откуда снискати. Љубави Вам! свесилно се попеците, да добијемо његов Тестамент, но вјерно. Требао би и Зрак илити Проспект Београда, какав је био (ради које с крстом цркве) кад владаху у њем Сербљи. Имам један, но под импер. Јосифом II начертан.” (Соларић Павле, *Сабрана дјела*, 555)

Друго објављеније на исто дело Соларић је разаслао уз *Новинама српским* (Новине српске, 1817, 272) са напоменом уредника: „С данашњим бројем шаљемо сваком прекупитељу новина по два објављенија П. Соларића за *Мезимца* Д. Обрадовића.” Исто објављеније је послато и уз следећи број, са истом напоменом (Новине српске, 1817, 288).

Трећи пут је *Објављеније*, било нешто дуже и конкретније, и у њему је нагласио:

„Не неохота Србаља к *списанијам Досишејевим*, из кои ће се они на које же – бити недовољно обнародоване о *Мезимцу*, причинила су овлико досадашње... Публично, за љубав свиу своји Снародника! прошение Господе к собира нију Пренумеранта, нису дозволила издатељу његова дјела и приватно просити. Сада како су у Протопресвитератима Вел.-Бечкеречком, и Вел.-Кикиндском, и у Новом Саду показали се, сравнително с другими странама и мјести, изобилно почитатеља Сократа нашега, да би тако и прочима другдје, дало се времена да с именима своими могу приспјети у ову свеобштепожељну пренумерацију, за то једно продужава се она до реченог рока. Таково је општемудрено внушеније ревнитела једног, кој ће (сабрало се тим што више, или не) сав приждити недостатак; и тому внушенију његову указуе овим оглашенијем достојеће послушаније *Мезимца* издатељ, сведушно. У Тријесту 15/27. Октоврија 1817. Снародником своим добру ради Павел Соларић” (Новине Србске, 1817, Число 94, 750).

Димитрије Давидовић из Пеште, крај октобра 1817, пише Вук: „*Соларић* ми данас пише да Вас љубезно поздравим, да му изволите таки по пошти, под повратним рецетсом (:Erga Gegenresepisse:) послати у Мљетке обећанним му давно неколико Г. Доситеја писама, што сте Ви сабрали” (*Караџић Вук*, Преписка, 518).

После вишемесечног путовања са грофом намеравао је да дође у Беч о чему је Вук (Беч, 12. I 1818) обавестио Лукијана Мушицког: „Соларић је отишао у Рим с некаквим Енглеским лордом, и писао ми је да ће на пролеће доћи овђе у Беч”. (*Караџић Вук*, *Прејиска*, 551), а из Беч 11/23. VI 1818. пише Мушицком: „Овђе нам је био Соларић, и оти-

шао је тамо доље, мислим да ће и вас полазити (Караџић Вук, *Прејиска*, 596). А месец дана касније из Беча 9/21. VII 1818, пише: „Соларић мислим да је још у Будиму; печата *Мезимца* и *Римљане Славенстивовше*. Доћи ће тамо и Вама јамачно (Караџић Вук, *Прејиска*, 603). Вук се распитивао код Мушицког и 3/15. IX 1818: „Јели вам дошао већ тамо доље Г. Соларић? Јесте ли му читали *Римљане Славенстивовавше?* (Караџић Вук, *Прејиска*, 623). И Соларићев пријатељ Миљко Радонић пише из Трста, 15/27. V 1818. Вуку у Беч: „Добри наш Г. Драга [Теодоровић] враћа Вам пријатељски свој поздрав за поздрав; Ви пак поздравите ми посебно мога Г^{на} Калиновића, Давидовића и драгога нам Соларића (Караџић Вук, *Прејиска*, 581).

У књизи се налази литографија лика Доситеја. О правом Доситејевом лику записао је Соларић, да је приликом посете Теодоровићу, на зиду, међу црквеним сликама и међу ликовима неколико наших митрополита, епископа и других портрета, видео и лик Доситејев и то тако верно погођен, што но веле да проговори „беседе токмо лишен”. Доситеј је био на тој слици мало млађи, него што га је Соларић познавао, а живописан је у Бечу г. 1794. кад је Доситеју било 55 година. Соларић је замолио Арсу Теодоровића да му допусти да по том лику даде израдити снимак за „Мезимца”, и сликар је то драговољно допустио, и новчано потпомогао издавање те књиге. На основу Теодоровићеве слике из 1794. литографију је резао Антун Зулгани у Венецији 1817. године. На насловном листу књиге налази се и литографија „Белград у Србији”, на којој је приказан Калимегдан и делови вароши поред реке Саве.

У књизи је објављен списак из више места са именима 450 претплатника. По занимању предњаче трговци, а међу њима „велики” (веле) из Трста, који неретко претплаћују целе своје породице, супругу и децу: Ана Теодоровић, рођена Паликућа, Драга и Петар Теодоровић, иначе и велики добротвори. (Војиновић Станиша, *Писци, мецене...*, 334). Затим следују свештеници, трговци (купец), учитељи (дјетовоспитатељи, дјетоучитељи), чиновници, благајници, нотари, ученици гимназије, учитељске (препаранди) и основне

школе, доктори медицине, живописци и молери, економисти, сапунџије, солари, кројачи, дрвари, гостионичари, винопродавци, пекари (лебцелтери), капетани (Bauhauptmann), подофицири (гефрајтери), каплари.

Соларићева жеља да се у списак неувуче нико који није желео књигу већ само објављивање свога имена, вероватно се није остварила, али највећи број су били поштоваоци Доситеја и његовог дела. Тако се међу претплатницима налазе: из Беча: Димитриј Давидовић уредник Новина Србских, Михаил Бојација греческија јуности учитељ, високоучени Вук Караџић, госпођа Марија Тирка; из Новог Сада: Арса Теодоровић, аутор најбољег Доситејевог портрета, живописац Димитрије Димшић, браћа Јефтимије и Теодор Захарић, Вук Маринковић, ученик а доције истканути професор и философ; из Србије: Агатангел, митрополит београдски 1816–1825, оборкнез Милосав Здравковић Ресавац (1787–1854), кнез Стефан Добрњац (1778–?); из Пеште: песник Михаило Витковић (1778–1829), трговац па издавач Јосиф Миловук (1787–1850); из Будима: парох Јевта Витковић, директор школа у угарској и педагошки писац Урош Несторовић (1765–1825), писац и добротвор Петар Аси-Марковић (1770–1844), живописац Михаило Живковић; из Трста: значајни трговци и добротвори Филип Лучић (?–1840), Јован Ризнић (1793–1861) и Михаило Вучетић, ученици, а доцније значајни трговци, браћа Александар и Лазар Бајовић; из Земуне: протојереј и писац Јефтимије Ивановић (1773–1849), песник и књиговецац Гаврило Ковачевић (1765–1832) и др.

У овом списку је посебно занимљив претплатник из Пеште, Козма (Козма) Јосић за кога се наводи: „Педагогијских Народа Србскога училишт Сомборских, славенскија граматике и стила, заслужени професор, и настојашчија књиге Мезимца, печатних погрјешностјее исправитељ”, што ће рећи да је водио коректуру и исправио погрешке у књизи.

Козма Јосић (1765–1835) је рођен у Сомбору, где је учио славено-српску основну, а после и латинску школу, а 1780, завршио је педагошки течај при Мразовићевој Норми, чиме је међу првима у нашем народу, стекао диплому квалификованог учитеља српске основне школе. Радио је као учитељ у

Сомбору (1788, 1791), Суботици (1790), Пешти (1791–1812, 1816–1835). Када је 1812. у Сентандреји основан Краљевски Педагогијум Народа илирског тј. Српска учитељска школа, изабран је међу првим наставницима, поред Павла (Платона) Атанацковић и Василија Булића. У овој школи је предавао славеносербску граматику и стилистику, и био старешина школе (сениор). Године 1813. разболео се и вратио у Пешту. Дописивао се са Јованом Рајићем, Глигоријем Трлајићем, Димитријем Давидовићем, Вуком Караџићем. За своје ученике написао је књигу под насловом *Симфонија или соџласије на боџодуновенију књиу Псалмов цара и ѓророка Давида* у којој је по азбучном реду поређао сентенце из псалма. Штампана је црквеном ћирилицом, и објављена у Будиму после смрти у корист Будимске црквене општине по тестаменту који је оставио. Поред тога написао је и неколико песама.

Занимљив је и гроф Фредерик Нортон, ерл од Гилфорда, претплаћен у Венецији, кога је подучавао у руском и словенском језику (1816). Соларића је гроф узео у службу не само као учитеља словенских језика него и као и водича на путовањима. Од средине јануара до маја 1818. посетили су Рим и крстарили по Медитерану. Посетили су Напуљ, Бари, Венецију и Грчку. Краће време су боравили у Трсту, Ријечи, Будиму и растали су се у Бечу. Норт је на Крфу примљен у православну веру и у Грчкој основао „Јонски универзитет” са четири факултета.

У Венецији, код Соларића, претплатио се и Антун Михановић од Петропоља (1796–1861), „Ц. К. Делегациални военнога судишта у Падуи актуар, племениташ Хорватски из Загреба”. То је познати хрватски правник и књижевник, аутор хрватске химне, који је прешао у дипломатску службу и био први аустријски конзул код кнеза Милоша у Београду.

Јован Миоковић (1775–1831) народни секретар, претплаћен у Београду. Био је под утицајем Доситеја и превео је са руског језика књигу С. Волчков, *Жиџије Езојово с ѓридишком неколиких баснеј* (Будим 1814).

Аврам Максимовић (1772–1845), парох и законоучитељ у школама (Сомбор) је исто тако занимљива личност.

Завршио је богословију у Сремским Карловцима 1790, и постао учитељ у селу Сивац. После тога је био парох у Риђици (1794–1803) и Сомбору (1803–1845). Његовим залагањем учитељска школа је из Сентандреје враћена у Симбор, у којој је био катихета (1829–1845). Користећи своја практична искуства као пчелар и знања Митерпахера, Ј. Рима, Панкла и Реумира саставио је и објавио књигу *Нови пчелар* (1810). У рукопису му је остао лексикон биља под насловом „Мала економија школска”.

Међу претплатницима се налазе и супрузи Сава и Евстахија Арсић (Стари Арад). Евстахија (1776–1843) је била велики добротвор Матице српске, поштовалац Доситеја. Објавила је две књиге *Совјети мајтерњи* (1814) и *Полезнаја размишленија о четирех тодишњих временах* (Будим 1816). Њена песма „Слово надгроное” уврстио је Младен Лесковац у *Антологију старије српске поезије* (Нови Сад 1953).

Јован Берић (1786–1845), педагошки радник, писац и песник чије је стихове објавио Вук у *Малој просјонародној славно-србској пјесанрици* (Беч 1814).

Ђорђе (Георгије) Чокрљан, је био доктор у Темишвару. Дописивао се са Вуком Караџићем (1831–1833).

Димитрије Владисављевић (1788–1858), учитељ у Трсту био је прсталица новог правописа Вука Караџића, са италијанског језика је превео књигу *Ошац или мисли чедољубивој ошца* (Карлштадт 1832) а са немачког књигу А. Л. Шлецер, *Приправа за историју свега свијета ради дјете*, коју је прегледао и на свет издао В. С. Караџић (Бечу, у наклади Ане удове В. С. Караџића 1864).

Венедикт Краљевић (1765–1862) епископ далматински, пријатељ Павла Соларић, дописивао се и са Вуком Караџићем.

Герасим Зелић (1752–1828), архимандрим манастира Крупе, епископски викар у Даламцији и Боки Которској. Угледајући се на Доситеја написао је своје *Жишње*.

Спиридон Алексијевић (1769–1841). Превео је с руског *Мали Кашихизис* (Венеција 1811) и италијанског Енглеза лорда Честрфилда *Руководство чјеловеческој живоша* (Будим 1830). Дописивао се са Доситејем Обрадовићем.

Кирил Цвјетковић (1791–1857) је ступио у манастир Савина као искушеник (1805) где се замонашио (1808). За ђакона је рукоположен у Врлици (1812), за архиђакона у Шибенику (1814). Био је писар у епископској канцеларији у Шибенику (1812–1817). Старао се да се епископ Краљевић због заговарања Уније удаљи са свога места. Написао је своју *Аутиобиографију* коју је издао Димитрије Руварац (Београд 1898).

Василије Василијевић (1792–1879) трговац, који је 1820. објавио преводе две приче са немачког језика, Вуковим правописом (Новине српске, 1820), са којим се и дописивао. На позив Одбора за издавање Вукових дела 1865. купио је прилоге и сам приложио 20 форинти.

Петар I Петровић Његош (1747–1830), митрополит Црногорски и аутор више десетерачких песама и посланица. Написао је *Крашку историју Црне Горе* која је објављена после његове смрти у годишњаку *Грлица* (1835).

Никола Николајевић (?–1822) секретар кнеза Милоша претплаћен је у Београду. Убијен је неправедно због тобошње завере против кнеза Милоша.

Јаков Јакшић (1774–1848) секретар митрополита београдског, а доције благајник кнеза Милоша и управник штампарије у Београду, песник. (Војиновић Станиша, *Устаник и песник Јаков Јакшић*, 276)

Симеон Орловић, претплатник и сакупљач претплате у Црној Гори на *Српски рјечник* Вука Караџића са којим се и дописивао, био је секретар владике Петра и покушавао 1811. да се због глади у Црној Гори неке породице преселе у Србију.

Ове личности као претплатници речито показују значај Доситеја Обрадовића, а највећи део су писци, поштоваоци и следбеници његових идеја.

ЛИТЕРАТУРА

Војиновић Станиша, Писци, мецене, књиге и претплатници у Трсту у 19. веку [У књизи:] *Култура Срба у Трсту 1751–1914*. Београд, Архив Србије – Српска православна црквена општина у Трсту, 2016, 311–337.

- Војиновић Станиша, Устаник и песник Јаков Јакшић, *Даница* за 2019. Двадесет шеста година. Београд, 2019, 276–283.
- Добрашиновић Голуб, Објављенија 1791–1871. Избор, предговор, библиографија, др Голуб Добрашиновић. Београд, 1974.
- Карацић Вук, Преписка I. Београд, 1987.
- Новине српске (Беч), Имена прекупитеља Србски новина за 1816, 6 (17. јануар), 46–47; Димитрије Давидовић, *Пренумеранџи Србски новина од 1. јануара до последњеј 30. јунија*, Новине српске, 1817, 53 (30. VI), 424.
- Соларић Павле, Сабрана дјела. Приредили Душан Иванић и Исидора Бјелаковић. Београд, 2019.

STANIŠA VOJINović

ABONNENTEN VON PAVLE SOLARIĆ

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einem Blick auf die Geschichte der Vorauszahlung im serbischen Verlagswesen zwischen dem 18. und 19. Jahrhundert, beschreibt der Autor die Beteiligung von Pavle Solarić an der Sammlung von Abonnenten für mehrere wichtige Publikationen in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. (*Novine serbske, Srpski Wörterbuch* etc.). Der Hauptteil der Arbeit ist dem Sammeln von Abonnements für *Mezamac* (Liebling) D. Obradović (1818) und prominente Persönlichkeiten unter den Abonnenten gewidmet.

Schlüsselwörter: Abonnenten, Solarić, Vorauszahlung, *Mezamac*.

РИЗНИЦА
Прилози

Исидора Г. Бјелаковић*
Ненад Ђ. Нинковић**
Филозофски факултет
Нови Сад
Одсек за историју
Одсек за српски језик и лингвистику

Оригинални научни рад
Примљен: 20.03.2021.
Прихваћен: 15.04.2021.

ПИСМА НАРОДНИХ КАПЕТАНА ИЗ ПОТИСКЕ
И ПОМОРИШКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ
(НАЦИОНАЛНИ АРХИВ У СЕГЕДИНУ,
1734–1746, други део)***

У раду су приређена писма капетана Војне границе (Лазара Вујића, Стефана Закића, Јована Николетића, Михајла Соринке, Гаврила Новаковића), која се чувају у Националном архиву у Сегедину (*Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged*). Писана су у периоду 1734–1746. г. на српском језику (уз ретке књишке наносе) и представљају праву драгоценост будући да је број познатих и сачуваних писама ових капетана релативно мали. Поред приређених текстова, у раду се наводе и подаци о животу и професионалној каријери ова четири капетана.

Кључне речи: Лазара Вујића, Стефана Закића, Јована Николетића, Михајла Соринке, Гаврила Новаковића.

* isidora.bjelakovic@gmail.com

** nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs

*** Овај рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001) и *Војвођански просјор у контексту европске историје* (177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод. Упркос чињеници да су језици штампане продукције Срба у 18. веку у високом степену истражени, рукописна грађа овог столећа не само да није довољно лингвистички испитана него је понекад и недовољно доступна савременим истраживачима будући да углавном није дигитализована или објављена. Тек након исцрпне анализе језикâ посведочених у обиљу рукописне документације овог столећа, похрањене у низу библиотека и архива у земљи и иностранству, можемо добити јаснију слику о књижевнојезичким превирањима у 18. веку: о смени српкословенског рускословенским језиком на читавом штокавском подручју, о хронолошким оквирима овог дијатопијски неуједначеног процеса, о генези славеносрпског језика, о односу жанра и језика, о текстолошким утицајима западноевропске цивилизације, и сл.

Имајући наведено у виду, издавање српске рукописне документације из 18. века представља изузетно важан задатак дијахронијске србистике. Овом приликом објављујемо један интересантан сегмент сачуване документације на српском/славеносрпском језику из *Националној архива у Сегедину (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged)*. Поред тога што представљају интересантан извор за језичку анализу, њихов садржај може допринети и у истраживањима других дисциплина. Реч је о 13 докумената, пре свега писама српских капетана (народних официра) из периода 1727–1746. године, састављених у Мартоношу, Кањижи, Сегедину, Семлеку и Жабљу:¹

(1) Писма капетана Лазара Вујића:

- *Писмо каџеџана Лазара Вујића бирову*. Мартонош. 1738. К: IV б 1406. 2 стр.
- *Писмо каџеџана Лазара Вујића великом бирову*. Мартонош. 1739. К: IV а 1003е. 2 стр.

¹ Фотографисање грађе реализовано је октобра 2016. г. у Сегедину и овом приликом најискреније захваљујемо љубазном особљу Националног архива.

(2) Писма капетана Стефана Закића:

- *Молба кайеџана Стефана Закића сегединском бирову.* Кањижа. 1734. .К: IV а 1003е. 1 стр.
- *Пошврда кайеџана Стефана Закића о извршеној казни.* Кањижа. 1736. К: IV а 1003. 2 стр.
- *Уговор о стиујању у војну службу.* Кањижа. 1736. К: IV а 1003. 1 стр.
- *Писмо кайеџана Стефана Закића бирову.* Кањижа. 1737. К: IV а 1003е. 2 стр.
- *Писмо кайеџана Стефана Закића бирову.* Кањижа. 1737. К: IV б 1406. 2 стр.
- *Извештај кайеџана Стефана Зако (Закића).* Кањижа. 1746. К: IV а 1003. 4 стр.

(3) Писма капетана Петра Закића:

- *Писмо кайеџана Петра Закића сегединском бирову.* Кањижа. 1742. К: IV а 1003е. 3 стр.
- *Писмо кайеџана Петра Закића сегединском бирову.* Кањижа. 1742. К: IV а 1003е. 1 стр.

(4) Потврда капетана Јована Николетића:

- *Пошврда о слободном крешању, издаша од стиране кайеџана Јована Николеџића.* Сентомаш. 1740. К: IV а 1003е. 2 стр.

(5) Писма капетана Михајла Соринке:

- *Ашестација кайеџана Михаила Соринке.* Сегедин. 1742. К: IV а 1003. 1 стр.
- *Ашестациј кайеџана Михаила Соринке.* Жабаљ. 1746. К: IV а 1003. 1 стр.

(6) Потврда капетана Гаврила Новаковића:

- *Пошврда кайеџана Гаврила Новаковића.* Семлек. 1744. К: IV а 1003. 1 стр.

2. Ко су били капетани (или народни официри) Војне границе и шта знамо о њиховим животима? Организовање Војне границе на подручју Славоније и Хрватске у 16. веку омогућиле су српске миграције из Османског царства и потреба Хабзбурговаца да заштите своје аустријске територије. Нови

прилив српског становништва у Хабзбуршку монархију током Великог бечког рата олакшао је проширење граничарске територије, пратећи токове Саве, Дунава, Тисе и Мориша. У Војној граници је током 18. века живело нешто више од половине читаве српске популације Хабзбуршке монархије. У Потиској и Поморишкој граници је 1701/1702. пописано 3.854 граничара са њиховим породицама, смештеним у 26 насеља (Kaser 1997: 223–224). У сваком од њих за команданта је постављен српски капетан, официр који се истакао у току Великог бечког рата. Поред њих, на чело поменуто три Границе постављена су тројица српских оберкапетана, изнад којих су били царски официри. Чин оберкапетана добили су хаџи Мојсије Рашковић у Подунавској граници, Вулин Илић у Потиској и Јован Поповић Текелија у Поморишкој. Свега две године по потписивању Карловачког мира (1699), почео је Рат за шпанско наслеђе (1701–1714), две године касније Ракоцијев устанак у Угарској (1703–1711), а потом нови Аустро-османски рат (1716–1718). У овим ратним сукобима граничари су постали изузетно значајни борећи се на страни Беча (Микавица – Лемајић – Васин – Нинковић 2016: 218–219; 246).

Већина капетана досељена је у Потисје и Поморишје (1) током Великог бечког рата, бежећи из Османског царства у Хабзбуршку монархију или (2) током миграција унутар Угарске услед Ракоцијевог устанка. Чести ратови Хабзбуршке монархије крајем 17. и почетком 18. века омогућили су старијим капетанима да прошире свој утицај, а потом да командна места задрже у својим породицама. Путем бракова повезивали су се са другим капетанским породицама и тако стварали српску војну елиту, којој су припадали Вујићи, Закићи, Поповићи-Текелије, Хорвати, Витковићи, Прерадовићи, Николетићи, итд. (Поповић 1990: 322–323). У време када је дошло до укидања Потиске, Поморишке и Подунавске војне границе – у првој деценији владавине Марије Терезије (1740–1780) пред све њих постављен је нов изазов. Остављена им је могућност (1) да се преселе у Банат, где су формирана нова граничарска подручја, што су и учинили Јован Николетић, Михајло Соринка и Гаврило Новаковић, или (2)

да пређу у цивилни статус, што учинише чланови породице Зако (капетан Стефан и његови синови – капетан Ђорђе и заставник Петар) (Илић Мандић 2020: 41–46, 102–108). Део официрских породица није прихватио ниједну од ове две опције него се одселио у Русију, где су махом наставили војну каријеру, временом се асимиловавши (нпр. синови Арсенија Вујића) (Гавриловић 2012: 19, 59, 88).

Међу ауторима писама које доносимо у наставку, нешто је боље позната прошлост породица Вујић, Зако и Новаковић. За све три почетак је био исти. Њихови родоначелници – Арсеније Вујић, Рада Новаковић и Јован Добрић Зако – борили су се на хаџбуршкој страни у Великом бечком рату и Ракоцијевом устанку. Као капетани, командовали су у Војној граници (Арсеније Вујић у Мартоношу, Јован Зако у Надлаку, а Рада Новаковић у Семлаку). Вујић је касније био оберкапетан прво у Поморишкој, а затим у Потиској граници. Синови су наставили његовим стопама. Лазар Вујић се борио у Баварској (1733–1735) и био у заробљеништву, после којег је добио капетански чин у Мошорину. Учествовао је и у Аустро-турском рату 1737–1739. и поново у Баварској (1741–1742). Повремено је током 1743. г. замењивао оца као потиски оберкапетан. Његова браћа Петар, Павле и Василије такође су били активни у Војној граници, а 1751. г. одселили су се у Русију (Јакшић 1900: 39; Нинковић 2017: 44–45; Бјелаковић – Нинковић 2020: 461).

Стефан Закић, син Јована Закића, био је капетан у Кањижи. Заједно са сином Петром учествовао је у Рату за аустријско наслеђе, на основу чега је Сабор из 1744. г. тражио за њега чин потиског оберкапетана. Марија Терезија је тај предлог одбила, али је дозволила да Петар Закић као капетан пређе у Бечеј из Сегедина, у којем су распуштене граничарске трупе. Током укидања Потиске војне границе Стефан је са синовима Петром и Ђорђем, до тада заставником у Кањижи, прешао у цивилни статус. За то су награђени племством, кућом у Бечеју, земљом у Кањижи и поседом Бајша, по којем је породица понела племићки додатак Бајшански (Ulmer 1986: 19–47; Гавриловић 2005: 52; Костић 2011: 188–189).

Гаврило Новаковић је имао другачију судбину од Вујића и Закића. Он је потомак, вероватно син, Семлачког капетана Раде Новаковића. Рођен је око 1708. г. тако да се могао истаћи тек у Аустро-турском рату 1737–1739. а потом у Рату за аустријско наслеђе. У овом другом борио се у Баварској (1742) и Шлезији (1745), а између ових ратишта, марта 1744, постао је капетан Семлека. За разлику од Вујића и Закића, он се после развојачења Поморишке границе определио да остане у војном статусу и то у Хабзбуршкој монархији. По наредби двора прешао је у Банат, где је између 1751. и 1753. г. био једна од најутицајнијих особа за формирање новог граничарског подручја. Радио је на организовању сеобе Срба из Поморишја ка банатском Потисју, где су формиране тзв. Горње компаније земаљске милиције, у којима је управо њему, као оберкапетану, препуштена команда над петнаест граничарских насеља дуж Тисе, од Идвора до Српског Крстура. На почетку Седмогодишњег рата (1756–1763) стекао је чин мајора, али је већ у марту 1758. погинуо (Гавриловић 2000: 124; Илић Мандић 2020: 476).

О осталим официрима, чија писма доносимо, зна се знатно мање. Јован де/фон Николетић (Николић) био је капетан у Србобрану, где је дошао са родитељима током Ракоцијевог устанка. Уживао је завидан углед, тако да је 1731. г. пратио београдско-карловачког митрополита Вићентија Јовановића у Беч, а 1735. г. добио је племство. По укидању Потиске границе прешао је у Банат и остао у војној служби. Ту је прешао и Михајло Соринка, који је захваљујући ангажовању у Аустро-турском рату 1737–1739. и Рату за аустријско наслеђе стекао капетански чин (1744). У време његовог добијања борио се у Баварској против Француза, а потом против Пруске. Пре пресељења у Банат официрску дужност обављао је у Жабљу (Гавриловић 2000: 119, 122; 2012: 57).

2.1. Грађа која је приређена у овом раду открива важан део њиховог живота, њихове социјалне и професионалне контакте. Она сведочи и о писмености капетана. Како су се налазили на одговорним позицијама, било је важно да могу разумети или писати писма – доминантан начин комуникације у то време. Ипак, о њиховом школовању, сем у случају

Петра Закића, не зна се ништа из историјских извора. Тек индиректно, након анализе писама, језика и ортографије могу се извести извесни закључци о степену њиховог образовања и писмености.

Са друге стране, за Петра Закића се зна да се школовао у Сремским Карловцима, а пре тога вероватно у Араду. Постоје претпоставке и да је школовање наставио на Лицеју током наредне две године (Гавриловић 2000: 116; 2011: 267). Судајући по годинама, Јован Николетић (рођен 1696) и Стефан Закић (1700) описменили су се у време Ракоцијевог устанка, а како у то време код Срба није било развијено школство, могли су то постићи уз неког свештеника или монаха. Нешто млађи Михајло Соринка и Лазар Вујић могли су ићи у неку од основних школа које су постојале у богатијим српским заједницама, а где су учитељи већином били свештеници. Описменили су се на тзв. србуљски начин, учећи да читају и пишу на основу богослужбених књига, користећи пре свега Псалтир, Часослов и Минеје. Како је речено, тек се Петар Зако школовао и код световних учитеља, вероватно код руских наставника у Сремским Карловцима (Бјелаковић – Нинковић 2020: 462–463).

3. О НАЧЕЛИМА ПРИРЕЂИВАЊА ГРАБЕ. Будући да приређена грађа представља део примарног корпуса за израду *Речника српског језика 12–18. века*, основна начела њеног приређивања преузета су из установљених образаца у оквиру истоименог пројекта у Матици српској,² а подразумевају следеће:

- Грађа је приређена транслитерацијом.
- Скраћенице нису рашчитаване и означаване су титлом (уколико је она постојала и у оригиналу): г^сне.
- Надредно слово је на одговарајућем месту наведено у експоненту, на посебном словном месту: г^сне.
- Интерпункција је уношена према оригиналу.
- Писарске грешке означаване су помоћу узвичника у загради иза речи: (!).

² Пројекат се реализује под руководством академика Јасмине Грковић-Мејдор.

- Акценатске целине су раздвајане према узусума савременог правописа српског стандардног језика.
- Привученом цртицом означавано је тзв. утапање слова: *сопроцене^м > с-о-процене^м*.
- Почетак реда обележаван је усправном цртом, поред које је у експоненту наведен број реда: велми |² почтеномъ. Први ред није обележаван. Почетак/крај листа маркиран је двоструком усправном цртом, поред које је у експоненту број листа/странице, при чему се користе ознаке 1а, 1б: нпр. ||^{2а} Племенито...

4. ПИСМА И ОСТАЛИ ДОКУМЕНТИ

(1) Писма капетана Лазара Вујића:

- *Писмо кайџана Лазара Вујића бирову*. Мартонош. 1738. К: IV б 1406. 2 стр. ||^{1а} Племенито и бл̂го родни гн̂е г̂е |² бировъ, мне любезни

Прими ваше писание | раззеване |³ що ми пишете заради она два |⁴ немца право да сѣ били код мене |⁵ | са мноме се погаћали за она^с | нисмо |⁶ се могли того погодити | еса ме запита |⁷ ли можемо ли у сентѣ отићи на са |⁸ м имъ рекаш када не имате па |⁹ ксоша не зна^м оће ли васъ пвстити или |¹⁰ неће и со тим сѣ рекли идемо |¹¹ у сегеди^н да взмемо пасошъ па ћемо |¹² доћи опет и оде | ю сенту и дале |¹³ и со тим смо се растали, за вола |⁴ що смо продали њанкѣ касапинѣ. |⁵ за вола се немоите сѣмнивати |¹⁶ во е на^ш, с ти^м остае^м на слѣжбѣ

|¹⁷ гн̂ѣ бировъ готовъ слѣжити

|¹⁸ Ла^зар Вѣић |¹ капетан

|¹⁹ ѣ мартонош^ш

|²⁰ ѿ^к: 30го

|²¹ 738

- *Писмо кайџана Лазара Вујића великом бирову*. Мартонош. 1739. К: IV а 1003е. 2 стр.
||¹⁶ Племенито родно^м гн̂ѣ г̂с: ан |² драшъ темишвара слоб |³ дне кр̂л^в. вароши С: вели |⁴ комъ бировъ Мне лю |⁵ бе³но^м и почтено^м ѣ

|⁶ ѣ сегеди^н

||^{2а} Племенито роћени г̂с: бировъ

|² Мне любезни и почтени

³ Заради овога вашегъ члѣка ⁴ кои е у кона упо³нао кона овога ⁵ истога есте купио на^ш ма^жи^м ⁶ лане на тандръ маркв када се ⁷ било продавало верговиѣа кое ⁸ кони кое марва; и тако и прода⁹о Капета^н лаитнантъ овомъ ¹⁰ събаша пре светогъ арханѣла ¹¹ двое кона нестало ^{му}, пакъ овога ¹² кона по³нао одавде члѣкъ имене^м ¹³ Сава ъ маѣарски катана намаѣи ¹⁴ пакъ е рекао Сава да е конъ ¹⁵ неговъ и ѿ маѣара кона искао ²⁶ маѣарске катане искали ѿ саве ² 1f на вино и о^н ние имао него и^м ³ дао по сомъзна леба и тако га довео ⁴ и дао събоши ерь е събоши^н. ⁵ а що пишете да е виоленца ѡчи⁶нена на ва^{ше}м атаръ или гди за ⁷ овога кона ние истина нити ⁸ е оваи вашъ члѣкъ знао ни био ⁹ онде како и са^м каже. инди ка¹⁰ко би сила била ѡчинена

¹¹ Сти^м остаю на слъжби ва: че:

¹² ла³ар взиѣь

¹³ капетан

¹⁴ у мартоно^ш

¹⁵ деце^м; 21го 739

(2) Писма капетана Стефана Закиѣа:

- *Молба каиешана Стефана Закиѣа сеѣединском бир-ву. Каѣижа. 1734. К: IV а 1003е. 1 стр.*

^{2а} добро родни и племенити г^сдне ² бировъ на^к прелюбазни

³ оѡбъзнанъемъ ваше^к го^спо^дствъ ⁴ како ономадне нашъ чико^к ⁵ са своимъ братомъ одавѡда ⁶ есте отишао: по именъ⁷ санъкаи палко има оца ⁸ и матеръ тѡ по именъ ⁹ оца име оноди маѣашъ ¹⁰ и метери мѡ име санкаи ¹¹ илушъ Седе ѡ еднога мунара ¹² кодъ теметова близъ ѡ долнои ¹³ вароши и како смо чъли ¹⁴ да сѡ се писали ѡ катане ²⁶ и одавѡли ономадне двое ² кони едно мое а дръго ³ тога човека моего и ѡ ти^к ⁴ не знамъ или сѡ коне оста⁵вили тѡ или продали. ⁶ тога ради молимъ да бисте ⁷ били рѡкв помоѣи тимъ ⁸ нашимъ люда да се потра^же ⁹ вала да зна мати и отаць ¹⁰ нинъ къда сѡ дели коне ¹¹ и где сѡ оставили | ако биле сѡ: ¹² с-о-процѡне^к: обадѡе | и оsobито преѣе ¹³ иоше еднога коня ¹⁴ есте стопио тога нашего ¹⁵ човека кое одавъ ста ^{3а} боле хоѣе ти наши люди ваше^м ² го^спо^дству изъказати зато ³ препоръчѡе^к: и моли^к: г^дна ⁴ бирова да бисте дали изъпитати

⁵ С тимъ се препоръчѡемъ ⁶ ѡ любо^с и остаемъ ⁷ на слъжби.

⁸ Стефа^н Закиѣь

|⁹ капета^н

|¹⁰ в канижи

|¹¹ фе^р: по наши^м 26 днь 1734:

- *Пошврда кайешана Стефана Закића о извршеној казни.* Кањижа. 1736. К: IV а 1003. 2 стр.

|^{2а} добро родни и достопочтени гдње |² бировъ намъ любазни

|³ ваше писание изъ сегедина писато |⁴ по^д датъмо^м 28.го Јуниа прими |⁵ 3.го јулиа и разме поради |⁶ тотъ кате да есте в аречи |⁷ ко^д васъ. на завалземъ гдњх биро^вх |⁸ и пощено^м маистратъ кои на^м |⁹ чините любовь. Есте, та |¹⁰ тотъ ката била ѿде в служби |¹¹ в баръактара николе и крала |¹² кое пиће кое що и тако каде смо |¹³ вели. тада смо е били и ми |¹⁴ арестирали и са цигани шибали |¹⁵ и протерали изъ шанца. ѿдъв^вх |¹⁶ и нень е качигъ примила ѿ^н насъ |² и дале не имамо на нои ница |² претендирати с тимъ остае^м.

|² гдњх бировъ и добро^м коншии

гото^в на слъжби

Стефа^н закићъ капетанъ

в канижи по наши^м

јулиа 4.го 1736

- *Уговор о стиуиану у војну службу,* Кањижа, 1736. К: IV а 1003. 2 стр.

||^{1а} Контрактъ

|² Како Ја долъ Подписани даемъ |³ на знание васакомъ го^д подаръ и свдии |⁴ Цисар^скомъ где би се Предъ казало да и^{ма} |⁵ веровати како се на по именъ веса |⁶ Сонбораць наими за ѿва^нна пеина на ци⁷сарк^в слъжб^в да идемъ вместо ѿва^на |⁸ Под компанию го^спбдна капетана Стефа^на |⁹ Закића На ѿви исти начи^н да ме |¹⁰ има и ѿправити на неговоме конъ |¹¹ и с неговимъ ѿрако^м и к томъ ѿпунце |¹² да ми има дати какво има |¹³ и к томъ готови новаца 50 ф^о и паръ |¹⁴ жизама и тако ѿговоримо на ѿви |¹⁵ еда^н п^тъ за колико б^вду в воски |¹⁶ да слъжи^н в компании вместо више |¹⁷ имено^ватога ѿва^н за ѿв^в како ти |¹⁸ више речень Плаћ^н или биѿ Ме^сц |¹⁹ да^н илити годинъ или и више го^дина |²⁰ ако и колико година да сам га д^вжа^н |²¹ и ѿпслъжити.. више ница савише |²² того ако мене не даѿ го^сдинъ б^втъ |²³ смртъ наћ^н в ѿвоме п^тв да би |²⁴ до после мо^я мати

илити жена |²⁵ илити саро^дство не имали на томе |²⁶ моме газ-ди ниша тражити ни пре|²⁷тендирати до последка само ||¹⁶ ако би цо не било издато ѿд ѿве |² сѣме да то есте ми дѣжанъ дати |³ и ако се повратимо здраво са шерего^к |⁴ дома ѿпеть да му имамъ дати |⁵ неговогъ кона са седломъ и ѱарак^к |⁶ како сам и ѿдѣшиѿ и каде поћемъ |⁷ да ми дахъ 30 fo и 20 fo после |⁸ да изда мохои матери или къда наре|⁹дим ѱа С ти^к свршвѣюћи |¹⁰ такоћеръ иѿште више именовате |¹¹ ѱзо 14 f 75 новаца и стога еса^м |¹² дѣжа^к за тѣ сѣмѣ ићи ако са^д |¹³ ако к гредѣщоме пролећъ – кадъ |¹⁴ годъ поћъ.

|¹⁵ веса сонбораць

|¹⁶ ѱ канижи 1736 до конас мѣа окто |¹⁷ По наше^м 15 да^{нъ}

Преда мно^м Стефано^м Закиће^м Капетано^м |¹⁸ и хаднаћемъ моимъ станко^м Ёвановиће^м |¹⁹ есте та иста погодба била тога времена

- *Писмо кайѣшана Сѣефана Закића бирову. Кањижа. 1737. К: IV а 1003е. 2 стр.*

||^{2а} Блѣго Родни гдѣне бировъ намъ |² велми щимати

|³ изъ пасоша вашѣга Есамъ разъ|⁴мѣѿ да есте вашемъ Сенаторъ |⁵ г^дрѣ палфи иѿжепъ два конѣ |⁶ нестало. Еданъ вранъ и дрѣги зеле^н |⁷ кои кони ѿномадне Есѣ |⁸ сами дошли ѱ нашъ шанац |⁹ сапети ѱ штранкъ. заедно. и ѱ ѿнога |¹⁰ истога човека салашъ есѣ дошли |¹¹ чии е ѿнаи врани конъ на 735. |¹² лето Маиѣ по наши^м ѿваи врани |¹³ конъ са иѿцъ Еднимъ врани^м заедно Есте |¹⁴ зкраденъ изъ наше вароши |¹⁵ кои е саде дошао самъ са иѿще |¹⁶ Еднимъ зеленимъ конемъ своме |¹⁷ газди ||²⁶ тога ради знано вамъ твори^м |² да ѿве коне, не можемо издати |³ изъ наше рѣке, него ѱ гредѣщи |⁴ петакъ хоћъ послати тамо |⁵ ѿвога моего човека славной |⁶ команди на правицѣ да се пре|⁷каже того ради. препорѣчѣемъ |⁸ ваше^м госпо^дствѣ да бисте запове|⁹дили да се наиће ѿнаи човекъ ѿ^д |¹⁰ кога сѣ ѿви кони взети |¹¹ и дошли рѣке гдѣрѣ палфи иѿжепѣ |¹² зацо е нами и више конѣ ѿдѣвѣ^д |¹³ покрадено ѿсимъ ѿва два |¹⁴ конѣ. с тимъ остаемъ

|¹⁵ гдѣнѣ бировъ готовъ на слѣжби

|¹⁶ Стефа^н Закићъ

|¹⁷ капетан

|¹⁸ ѱ канижи понаше^м Ма^п 22го 737

- *Писмо кайеѝана Стефана Закића бирову*. Кањижа. 1737. К: IV б 1406. 2 стр.

||^{1а} Блго Родни гдѝне Бировъ Мѝне |² любазни

|³ Развмеш Есамъ ѿ мое го^споће Матере |⁴ да таи дамланъ и та непошена |⁵ Езична жена Мара Есѝ нѝи чинили |⁶ досадѝ, како моѝи матери тако |⁷ и моѝи снаи дмитровои: жени |⁸ кою ја сиротѝ ранимъ и ѡдева^м. |⁹ а ѿ дмитра ние ѡи ѡстало нищо |¹⁰ що вреди .З. х: защо док е ние ѡнъ |¹¹ сасвимъ ѝправиѡ наипосле і ѡно |¹² мало длина нени ние даѡ ѝ залогѝ |¹³ дотле ние ѡтишаѡ ѿ не кое Ја |¹⁴ Есамъ после нищо ѿкъпиѡ за мое |¹⁵ новце кое и саде сто-і-ѡи сироти |¹⁶ ѝ залоги. каде нищо ние іѡи ѡставиѡ |¹⁷ како море дѝгъ неговь платити |¹⁸ і ѡда ца ||¹⁶ знате ваше го^сп: да смо се ми сви |² сѝдомъ поделили и сваки свои |³ дѝкъ мораѡ платити ѿ своѝега |⁴ тала. како Ја мое що са^м дамланъ |⁵ платиѡ тако моѝа мати и млаћи |⁶ братъ изъплаћиваѡ кое ѿ дѝћана |⁷ кое ѿ ѡни ниѡви новаца що сѝ |⁸ ваши рѝкѝ били тако на сѝдѝ |⁹ и процесѝ дамлановѝ. Есте намъ |¹⁰ доконато да ми свое изъплатимо |¹¹ а дамланъ дмитра где ѝфати |¹² нека се ш ние наплаћѝе ѡкромъ. |¹³ ако би се що ѿ тога дѝга могло |¹⁴ наплатити що е нами дѝжно то на |¹⁵ дмитровѝ странѝ пада пети талъ |¹⁶ ѿ тога би се могли негови дѝжници |¹⁷ себе контентирати зато молимъ |¹⁸ гдѝна бирова да бисте дали запове|¹⁹ дити ||^{2а} како дамланъ тако и тои злои |² жени да своѝа ѝста заграде да би |³ дали мира моѝи го^споћи матери |⁴ и снаи да имъ не досаћѝю. ако |⁵ що имаѝ тражити некаме |⁶ тѝже на гдѝну ћенера^п авдиторъ |⁷ лаитантѝ на ћѝ доићи и ѿговарати |⁸ акѡ би и саде дошаѡ али ѿ ѡви |¹ тѝрхѝмарша не могѝ док не проићѝ |¹⁰ дрѝго позаради ваше Скеле или рећи|¹¹конт есте код мене и имамо на нѝ |¹² позоръ док не проићѝ тѝрхѝмарши |¹³ море се горе ѿ нети. с тимъ ѡстаемъ

|¹⁴ гднѝ бировѝ

|¹⁵ готовъ на слѝжби

|¹⁶ Стефа^н Закићъ

|¹⁷ капетан

|¹⁸ ѝ Канижи по наши^м 11 Мај |¹ 737:

- *Извешѝај кайеѝана Стефана Зако (Закића)*. Кањижа. 1746. К: IV а 1003. 4 стр.

Копіа

||^{1а} Шпециес факти

² На 1746 ѿѿт. по рѣм 19го у Канѣжи сачѣнена, противъ ³ влах-ніколе, кои есте 9го октѣм по рѣм у Сегединъ у виртс|⁴хавъзъ ишоковъ ко^д нѣгова крчмара ѡефана влаха нашао се ⁵ и уфаѣень естъ са стражомъ и ѡнешень у гра^д у Арещи, нао ис⁶тѣи ѡефанъ вирцлиа кога естъ пощенѣи Магѣстратъ Сегединс⁷ки узели га к себи у Арещь.

⁸ реченѣи вла^х ѡеванъ коега пощенѣи магѣстрат сг^дки именъет ⁹ За пѣргера узрокъ прежде 26. дана из нашега шанца Есъ едно¹⁰мъ сиромаз – милѣтаръ 2^{ва} конѣа украдена, и тако ѡвде у Ка¹¹нижи Еднога вла^х Есамъ арестѣраѡ по свѣдочби некога ишока ¹² мачара да Есте ѡваи ишокоъ са ѡвимъ влахомъ пиѡ, и ка^д сѣ се ¹³ подобро напили виномъ даѡ апробѣрати ѡвога влаха на та¹⁴кови начинъ како по^д таинномъ говорио ишокоъ речени: имам ¹⁵ Іа добра два Конѣа у виногради али не знамъ кѣда би и могаѡ ¹⁶ дати.

ѡговорио на томъ ѡваи влах Іѡванъ: ишоко ти се не старай, ¹⁷ Іа знамъ двоицъ кои са такови конѣи ходе, еданъе ѡвде у Ка¹⁸нижи, а дрѣги у Сегединъ, и ѡваи Есте ѡтѣшаѡ по конѣе, и ¹⁹ до 2 до 3. дна довѣще конѣе, и ѡнда ѣемо гледати.

²⁰ И запитао га речени ишокоъ ѡо може бити добѣтка ѡ такови ²¹ конѣа: и влах ѡваи у то ѡговорио по 5. или по 6 ^ф море до²²ѣи ер се на много страна дели, и пакъ сѣ пили и Іаче се под²³напили.

²⁴ ѡнда почеше ѡваи влах ѡвде говорити, Еи ишокоъ іа би теби ²⁵ иѡще ниѡо казаѡ како ѣеш ти живити, али се боимъ ка^д се ²⁶ ти опиеш хоѣеш казати, И тако намъ дошао речени ишокоъ ²⁷ и казао, и на те речи ишокове есамъ дао ѡвога влаха арестѣрати ²⁸ и сѣтра данъ моих ѡфѣцирѣи потомъ Экзаминирати есѣ ли то не²⁹гове речи, ѡо е ишокоъ говорио, наипре пред нами почеш та---³⁰ти, да онъ ние говорио.

³¹ И тада смо презвали ишока на Конфронтаѣю, пре^днѣга и ¹⁶ показао и пофторѣио исте речи пре^д нимъ и потомъ влах почеш ² показивати да есте говорио са иштокомъ, али не све, како ишокоъ ³ есте казаѡ, а ишокоъ говори да свои юраментъ мора положѣти, ⁴ да сѣ све то ѡ речи до речи – како му е влах говориѡ: и тадаръ влах ⁵ прид нами есте почеш плашити се, и дрѣкати, и почеш пре^д нами ⁶ казивати, Іа не знамъ за та 2^{ва} Конѣа украдена, али знамъ дво⁷ицъ кои с такви конѣи ходе, еданъ есте ѡвде пословао лѣтос, име ⁸ мѣ Никола, данѣла влах – брат, а дрѣги есте у Сегединъ име мѣ Лѣ⁹пѣль и седи у ишоковъ бирѣхавъзъ ко^д ѡевана влах и ишокова ¹⁰ Крчмара у истога бирѣа кои Затворень есте у варошкои арещи.

|¹¹ Ја самъ га питао коимъ узрокомъ мореш ти то показати, и знати |¹² да више-речена два влах никола и лѣпль со таковимъ Зана|¹³ томъ живе? На то показве: ѿнаи Лѣпль у Сеге^аинъ що е |¹⁴ у ицоковъ бирцхавъ знамъ га да е у нашемъ селъ тако злим |¹⁵ занатомъ живио, и побегао пак и ѿвде Знамъ да тако ходи.

|¹⁶ А ѿнаи даниловъ брат никола що е у Канижи отишао каде самъ |¹⁷ ја био у гварнизонъ прегашниегъ мѣа са оно 50: хайдъка: |¹⁸ Есте таи исти влах никола мене Звао, и говорио, да обавим |¹⁹ ја хайдъчинъ и да идемъ ш ниме он ће ме научити како ћемо |²⁰ боліма живити, и казао ми да извадімо Заедно Пасош ѿ ко|²¹ манде пакъ да идемо доброценъ Коніа има доста, те ћемо едне |²² доводити овамо, а дрѣге ћемо ѿводити онамо.

|²³ И ѿваи влах Іованъ есте мѣ ѿговорио: Ја имамъ женъ и децъ |²⁴ своју Ја за тимъ не могъ ходити, и тако у томъ есте ѿтишао |²⁵ ѿ нѣга, и ѿваи овде не зна е ли после извадио пасош ѿ славне |²⁶ Команде, или ние, и у томъ отишао.

|²⁷ Тако по овога речи есмо вребали тога влах никола где би га |²⁸ могли уфатити, тога раді мислили есмо, да е онъ речени Ни|²⁹ кола, и овомъ нашемъ милитаръ негова иста 2^{ва} коніа украо, |³⁰ и ѿдвео, кое и до данасъ те коніе не знамо где сѣ. И тако |³¹ есмо га утрефили, и уфатили са^а у Сегединскомъ вашаръ, у бирц|³² хавъ тога истога крчмара штевана кои у арещи варошкой |³³ био у неговъ истомъ подрѣмъ. речени влах Никола лежао, и спавао ||^{2а} где онъ своје вино точи, и мени момакъ дошао кои |² га познавао и казао, и ја таки Есамъ послао моего Ординаца |³ Са онимъ момкомъ и узели сѣ Са варадинске Капие стражъ и наш|⁴ ли га у бірцлие щевана кзини, и он се сакрио за огнище, и ѿ|⁵ нзд ѿднели га у град у арещ.

|⁶ И како смо разъмели у Сегединъ да есте таи исти щеванъ-бѣрт |⁷ или речени пѣргеръ ишао с отимъ николомъ влахомъ у Добро|⁸ ценъ и сад о вашаръ Сегединскомъ дошли натрагъ и есте имао |⁹ Еднога Коніа кѣлашастогъ коега е продавао у својои авлии |¹⁰ едномъ гркъ, а ние га пѣблично на вашаръ извео, да про^аіе |¹¹ понеже они данъ барънъ вашаръ есте біо.

|¹² И мои Ординацъ есте тога бірцлие жени рекао, Защо такове |¹³ бітанге ко^а себе држи твои мѣж: а она мѣ ѿговорила: Мои |¹⁴ мѣж есте пощень чловекъ и есте узео пасошъ и ишао у До|¹⁵ броценъ, и тога Николъ вла^х с огомъ(!) водио, да не иде Самъ. |¹⁶ И како ја есамъ те више-речени речи разъмео, и онога влах есмо |¹⁷ арестирали, есамъ дао пощеномъ Магістратъ поручити, по ніхо|¹⁸ вомъ хайдъкѣ – да смо ми ко^а щеванъ крч-

мара ишокова Ед¹⁹нога вла^x нашли и дали у град арештирати, и да онде има ²⁰еданъ Квлашаст конъ у нѣговои щали, кога онъ продавао ²¹онъ едномъ гркъ, не зна се или е нѣговъ или онога арестанта ²²коега смо ми арештиралаи у градъ, да би пощени Магистрат ²³прегледао, како За Коніа тако и за бирта. Или е пощень ²⁴пъргеръ – или е ѿрь газда хрсвзни, и тако га е дао самъ пощ¹ени магистрат арештирати.

²⁵А за нѣговъ пѣт доброценени и за Коніа, и за Пасош ѿ ²⁶кога е узетъ не знамъ зато е ли питат или ние. а Іа и самъ со²⁷бомъ есамъ преказао пощеномъ Магистратъ ка^a пошлемъ шпе²⁸циесь факти Зарад Ніколе влаха Славной Команди, из оне шпе²⁹цие-факти хоѣе пощени Магистрат развмети на про- стране Е ли ³⁰щеванъ у чимъ узрокъ – или ние, а када е таи щеванъ код варо³¹ши арештират: онаи дрѣги влах Лѣпвль кои е ко^a реченога щевана ³²бирта, неко време стаіао, Естъ таки побѣгао, како после Есамъ ³³овде развмео. Потомъ заради рече- ногъ Арешанца ²⁵штевана, пре моме из Сегедіна Са вашара по шавію дома, ест ²пощени Магистратъ послао Киш-бірова К мени, и нашао ме Са 2^{ва} ³пощена трговца у Карапавловои кѣѣи, и дали ме поздравити, да ⁴би іа даѡ мало цедѣле заради щевана Арешанта да га ѿпѣсте. ⁵потомъ іа есамъ даѡ ⁶ѿгово- рити и ѿпорѣчити пощеномъ Магистратъ ⁷преко Кіш-бірова: Да мени щеванъ ние на пѣтѣ ниті га іа држимъ ⁸него да самъ ко^a ніега едногъ влах нашао и уфатио, кои есте арес⁹тират у градъ, и то есте вароши дато на знаніе, некъ изволи слѣ¹⁰ магистрат и безъ моіе цедѣле нега ѿпустити. а каде се ѡнаи ¹¹влах щое у арещи у градъ чрезъ сѣда временаго экзаминарат бѣде, ¹²ако бѣде таи Стеванъ пощень человекъ, море се и после наѣи, а не ¹³бѣде у кривіци, и тако самъ отішао дома, и мис- лио самъ да сѣ га ¹⁴ѿпѣстили, понеже варошки человекъ и они сѣ господари ѿ нега.

¹⁵Дано у Каніжи дна, мѣа и Года како Горе.

¹⁶*** Стефанъ Зако

¹⁷Капетанъ

Daß Vorstehende Rätische-Copia mit Ihrem Originali Vom Wort-zum Wortt gleich. lauthend sayn, bezeuget es eine eigenhändige unterschrift, und Pettschaft Szegedin den 22. 8bris 1746te

Josef Alexander Kullasinovich

Kay: König: gerichtts dollmatsch

³ Ознака за место печата јер је реч о копији.

(3) Писма капетана Петра Закића:

- *Писмо кайеѣшана Пеѣира Закића сеѣединском бирову.* Кањижа. 1742. К: IV а 1003е. 3 стр.

||^{2а} Племенито ро^дни г^сп: г^сдне: биро^б |² и пошени маги-
стратъ

|³ Разуме из вашѣга писма |⁴ що нам пишеть поради мар-
ве |⁵ Аврамове, есамъ него^в: ро^д: |⁶ именемъ гаию, влаовића,
|⁷ призвао и испитао по неговои |⁸ дѣши да каже, на очи пре
ови^м |⁹ Јовано^м, кокићемъ, и да толи¹⁰ ко на свою дѣшѣ ѡзимле
оваи |¹¹ гаиа: да ѿ толико^г давногъ |¹² времена не зна ѡ свомъ
знаню |¹³ колико е, глава говеда про^да¹⁴то ѿ 2: године и 9: ме-
сеци, ||²⁶ токмо толико зна дае мар^ва |² маچارска а не банатска
и ка^де |³ та марва продата толико е |⁴ само река да се истави
:4: |⁵ марве то естъ говеда кое е у |⁶ 3: а и двоѣ телаца. Младѣ
мар^вѣ |⁷ а за дрѣго не море на свою юраеме^л |⁸ нтъ узети, а на
тои погодби |⁹ есте писао попъ Јован контра^л |¹⁰ ктъ, кои и са^д ѡ
сегедину естъ |¹¹ тако и павао дичковъ сапунчиа |¹² естъ на тои
погодби био, морете |¹³ ини и епитати; тамо, ако ли |¹⁴ ово^т:
тамо зактевате хоћѣ га |¹⁵ до вас послати; Сти^м остае^м |¹⁶ г^пнѣ
бировѣ |¹⁷ и почтенѣ магистратѣ

понижни слѣга

Петаръ Закићъ

К: Лаић:

|¹⁸ ѡ канижи 29 мар: посер^т

|¹⁹ 742

16. *Писмо кайеѣшана Пеѣира Закића сеѣединском бирову.*
Кањижа. 1742. К: IV а 1003е. 1 стр.

||^{2а} Блго Р^од^ни Г^сп: бировъ и почтени маги^с |² тратъ

|³ ѡбъзнанюемъ вашои милости како |⁴ естъ намъ 4: вола
украдена: ючеръ |⁵ башъ неделіа дана естъ како е нестало: на
2: вола жи^т |⁶ има а на два не има жига и к томѣ |⁷ еда^н конъ на-
ше^г милитара и моѣ една |⁸ кобила ѿ волара мо^г не^тало они
часть |⁹ заедно. зато походи мои милитаръ |¹⁰ тамо до ваше ми-
ло^сти и³питати да несѣ где фертали ваши вѣдили |¹¹ по пусти-
ни ходећи: а хоће момакъ |¹² таи наш жигъ показати каковъ |¹³
естъ на конма и на волови. зато пре^л |¹⁴ варѣчуемъ вашои ми-
лости ако сте |¹⁵ тамо ѿ фертали ваши разумели |¹⁶ за такове
марве: молимъ покорно |¹⁷ овомъ наше^м милитарѣ ѿказати |¹⁸

С коимъ препоручью в: мл^{сти} и остаю |¹⁹ гнѣ бировѣ и почтенѣ
|²⁰ магистратѣ:

понижни На служби

Пета^р Закиѣ

К: л:

|²¹ у канижи 4^{ти} октом

|²² по наше^м 742:

(4) Писмо капетана Јована Николетића:

- *Пошврда о слободном крѣшану, издана од сиране кайѣшана Јована Николетића*. Сентомаш. 1740. К: IV а 1003е. 2 стр.

||^{1а} указетель овога писма по именѣ Баѣи Пе|² теръ кои
есть бѣо из вароши наполю у |³ едномъ здоровомъ домѣ того
ради и атес|⁴тирвемо да може пасирати

дато кодъ |⁵ Сентомаша 17 Септем: 1740

|⁶ Јованосъ ѿ николети^ч

|⁷ капита^н

(5) Писма капетана Михајла Соринке:

- *Атѣстација кайѣшана Михаила Соринке*. Сегедин. 1742. К: IV а 1003. 1 стр.

||^{1а} Атѣстација

|² Ја ниже именовати Свидѣтелствемъ и С тимъ, |³ Мо-
имъ ѿфицирскимъ пощенемъ, а по правои |⁴ дѣши, Како есть
преда мною десило се, Еще |⁵ ѿ неколико лѣта прошадвши;
Бивши азъ |⁶ кодъ Борбиръ ѱѣѱѣвице, в бирцазѣ, чашѣ вина
|⁷ пили, и тамо десило се г^цдръ Кара палъ |⁸ Са мною Сполѣ,
и тако реграцие ради |⁹ почесмо се играти, и потомъ мене |¹⁰
г^цдн бѣгъ польчио среѣнъ те самъ добио |¹¹ ѿ г^цдра Карапала 50
f, коено мени |¹² положио герегъ Адамъ за г^цдра Карапала |¹³
и то Есте ми герегъ адамъ говориѿ, да |¹⁴ хоѣе положити за
г^цдра Карапала 150 f |¹⁵ понѣже онъ има Карапалови новаца
|¹⁶ в каси ортачкой, 150 f, то исти из герег |¹⁷ адаамови уста
чуо самъ, того ради Ате^цт|¹⁸ирамъ и печато^м потверждавамъ,
|¹⁹ в сегединѣ, Ме^цъ Авгѣста 8. да^н 1742 |²⁰ и то горе именовати
50 f |²¹ дао найпре герегъ адамъ г^цдрѣ |²² карапалѣ в рѣке и тако
мени г^цдрѣ |²³ Кара палъ, платио, Ате^цтира^м

|²⁴ Михаило Соринка

|²⁵ бивши онда капралъ

|²⁶ а сада капенанъ лаитман

- *Аџесџаџи кайџџана Михаила Соринке. Жабаљ.*
1746. К: IV а 1003. 1 стр.

||^{1а} Атестатомъ

|² С овимъ Атестира^м овомъ члкъ местномъ почтене |³ ва-
роши Сегедин^{ске}, именемъ Герекъ Адамъ / ... |⁴ бџдџџи, Слџча-
ино было, и Слџчило се, у летџ 1734^м |⁵ у Сегединџ; у бирџаузџ
гомбара Мартина, да ја Еса^м |⁶ С^н покоини^м карапаломъ у ре-
ченомъ бирџџ, По чашџ |⁷ вина пили, и почели ^смо у разго-
ворџ играти карте. |⁸ На новџе: у томъ у именоватого карапала
више |⁹ Новаџа утревило се Ние како 3 f кое и проигра^о |¹⁰
Е^сте и џ-т-ого часа, На кредитъ Са мно^м играџ се |¹¹ и до 100
марџша добио мџ Еса^м џ кредитного; |¹² у коемъ више Спо-
менџти герекъ Адамъ и џ^н Слџчио е |¹³ у истомъ бирџџ, С нџки^м
Андреемъ Сабово^м, пиюџи |¹⁴ вино/: и тако џ^н, покоини кара-
палъ, Са мно^м заедно |¹⁵ Е^смо отишли К домъ герекъ адама и с
ни^м заедно |¹⁶ и џнда вечерали и џнъ герекъ Адамъ, узаимио
|¹⁷ карапалџ 30 f: и мени Плате у кое^м пакъ опетъ |¹⁸ карапалъ
почео говорити да се игра А на кредитъ; |¹⁹ А џ хотео нисам
на кредитъ играти, Но на новџе |²⁰ тако почели ^смо се игра-
ти/ и доисто показати |²¹ цџло; Не могџ колико е пџта карапа^н
унапредакъ |²² узимао и по колико е; Но толико Зна^м да самъ
|²³ џа онда добио џ карапала 63 f у Свемъ /: |²⁴ и џ оно време-
на Не зна^м Есџ ли се они двоиџа |²⁵ измеџџ себе Наплатили и
намирили/ Но толико |²⁶ колико знамъ онолико по своџи дџџи
Атестира^м |²⁷ С кои^м Атестираюџи остаџо |²⁸ Михаило Соринка
|²⁹ Капетан

|³⁰ Дато в `жабле

|³¹ Маџа 13^г 1746

- (6) Потврда капетана Гаврила Новаковиџа. Семлек.
1744. К: IV а 1003. 1 стр.

Attestation

Daß Wier Endes unterschřebene der ganzen Schanz Szem-
leck von unsere obern: biß untern der gerechten Wahrheith zu
früer, und guthen wüss. und selbsten Juramntlich untersucht
word(en), mit bey seyn unterschriebenen unseren Geistlichen;
das wir Vermögh Contract, mit /:tit:/ Herrn Capitaine oder Wahd-

schafer zu Csanad Georg Sebastian von Mayern ein tausend drey hund(er)t achzig Vier gulden 43 ½ Xr Empfang sage 1384 F 43 ½ Xr auf gersten und auf Erste Schüf Vermög abrechnung mit unseren Notarius 762 ½ Küebel abgeführt word, denen drey and. Schüfen Joseph und Michael aber wir oben gemelt mit Jurament untersucht, also befund. richtig abgeführt 1056 Kü(e)bel in Summa unser orth Szemlek abgeführt 1818 ½ Küebel; daß aber dermahlen Flach Stephan, Mihajlo, Bontann, Peter Vlach, Jovan Peter, und Nicola Ihro Dobisch weillen ihre gersten abgeführt, waß gelddt darauf gehabt, und auf die arbeith gangen die Dobisch mitgebracht und weggeworfen oder verlohren gangen: weillen Ihnen nichts gesaget word. hin zu brang wo die abrechnung geschehen soll ist Klar; das aber dass Mann Ihrer gelüfeter gersten außtraget 40 ½ Küebel so gewiß meine, Ein solches wir hirit in bey seyn der gesambten Schanz, und mit bey gezogenen geistlichen mit unseren Pettschaffen und unter Schüfften Attestieren wollen Sig. Semlek des 6te May 1744

||¹ Вашемъ братъ го^сдаря михалъ иосивъ. |² С оти^м даемъ заветъ нашъ на капета^нъ |³ гаврило и попъ михаило га^вранъ бай^нъ |⁴ перо да есмо нашъ дузно^стъ издали |⁵ томе михалу ма^чару и то смо дали |⁶ 39 шиника да нисмо мъ дѣжни |⁷ гаврило новаковичъ Капетанъ Семлечки

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић – Нинковић 2020: И. Бјелаковић, Н. Нинковић, „Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Срегедину, 1727–1746)“, Нови Сад: *Зборник Маџице српске за књижевност и језик* 68/2, 455–481.
- Гавриловић 2011: В. Гавриловић, „Попис Потиске војне границе из 1748“, *Мешовића грађа* 32, 225–280.
- Гавриловић 2012: В. Гавриловић, *Племство код Срба у Јужној Угарској у XVII и XVIII веку*, Сремска Митровица: Историјски архив Срем.
- Гавриловић 2000: С. Гавриловић, „Грађа за биографије официра Потиско-поморишке војне границе (Прва половина XVIII века)“, *Зборник Маџице српске за историју* 61–62, 109–128.

- Гавриловић 2005: С. Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској по-четином XVIII века*, књ. V. Београд: САНУ.
- Илић Мандић 2020: Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина (1764–1800)*, Београд: Историјски институт.
- Јакшић 1900: М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти: лекције из историје карловачке митрополије*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Костић 2011: М. Костић, *Гроф Колер. Српска насеља у Русији. Српске привилегије*, Загреб: СКД Просвијета.
- Микавица – Лемајић – Васин – Нинковић 2016: Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918. го*, књ. 1, Нови Сад: Прометеј – Филозофски факултет.
- Нинковић 2017: Н. Нинковић, *Митрополији Павле Ненадовић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2017.
- Поповић 1990: Д. Поповић, *Срби у Војводини*, II. Нови Сад: Матица српска.
- Kaser 1997: К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545–1745)*. I. Zagreb: Naprijed.
- Ulmer 1986: G. Ulmer, *Posed Bajša: spahije i kmetovi: 1751–1849*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Јелена С. Андоновски*
Никола М. Крсмановић**
Ивана Р. Гавриловић

Оригинални научни рад
Примљен: 25.05.2021.
Прихваћен: 19.06.2021.

КРИТИЧКА МИСАО О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ КРОЗ ПРИЗМУ САВРЕМЕНИХ ДИГИТАЛНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

У раду је приказан текстуални корпус критичке мисли о Доситеју Обрадовићу који је настао као резултат рада на заједничком пројекту Фондације „Задужбина „Доситеј Обрадовић” и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”, а који је финансијски подржало Министарство културе и информисања Републике Србије. Припремљени корпус текстова представља наставак рада на порталу о Доситеју Обрадовићу који је формиран 2018. године са циљем да се направи претражива дигитална колекција дела Доситеја Обрадовића и дела о Доситеју Обрадовићу као значајан истраживачки апарат намењен широком круг корисника чији је предмет истраживања живот и дело Доситеја Обрадовића (првенствено ученицима, студентима, истраживачима).

Кључне речи: Доситеј Обрадовић, критика, дигитализација, метаподаци, именовани ентитети, кодирање текста

* Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд

** Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд

*** Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд

Увод

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” годинама уназад остварује успешну сарадњу са Фондацијом „Задужбина Доситеј Обрадовић” у Београду са идејом да се направи претражива дигитална колекција дела Доситеја Обрадовића и дела о Доситеју Обрадовићу. Сарадња ове две институције реализована је кроз пројекте које је финансијски подржало Министарство културе и информисања Републике Србије. Први пројекат, *Претражива сабрана дела Доситеја Обрадовића кроз мултимедијалну призму дигитализованих материјала Задужбине „Доситеј Обрадовић”* реализован је 2018. године, док је 2019. године реализован пројекат *Сабрана дела Доситеја Обрадовића за 21. век: мултимедијално оилемењени материјали Задужбине „Доситеј Обрадовић”*. За реализацију поменутих пројеката коришћено је научно издање *Сабрана дела Доситеја Обрадовића у шест књига* које је издала Задужбина 2007/2008. године поводом обележавања 200 година од Доситејевог доласка у Србију (1807/2007). *Сабрана дела Доситеја Обрадовића* обрађена су у складу са савременим технологијама за обраду текста и креирана је дигитална колекција доступна на порталу дигиталне Универзитетске библиотеке.¹

Године 2020. Библиотека и Фондација реализовале су и трећи пројекат *Критичка мисао о Доситеју Обрадовићу (анотација библиографских метаподатака и њихово увезивање са значајним библиотечки-информационим системима у мрежи повезаних отворених података)s*, који је, такође, финансијски подржало Министарство културе и информисања Републике Србије. Овом приликом припремљен је корпус критичких текстова о Доситеју и његовом раду те је тако настављен рад на развоју постојећег портала како у садржинском тако и у техничком смислу. У раду ће бити приказан поступак реализације пројекта, материјал одабран за садржај корпуса, дигиталне технологије које су примењене у обради материјала, као и постигнути резултати.

¹ Доступно на dositej.unilib.rs.

КРИТИЧКА МИСАО О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ –
ОДАБИР ГРАЂЕ

Критика о Доситеју Обрадовићу, његовом животу и стваралаштву, богата је библиографска забелешка која датира још из периода његовог живота. Доситеј Обрадовић био је „најзначајнији лик нашег новијег културног живота и најкрупнија појава у нашој новијој културној историји. Његово многострано животно дело је било од пресудног утицаја у ходу српског народа из византиско-оријенталног у западно-европски културни круг” (Сланкаменац 1940: 5). Припрема корпуса критичке литературе о Доситеју Обрадовићу и његовим делима представља значајн истраживачки апарат за широк круг корисника чији је предмет истраживања његов живот и дело.

Презентабилност библиографског материјала о Доситеју Обрадовићу и његовим делима и њихово стварно коришћење у дигиталном окружењу савременог света готово искључиво је дефинисано постојањем одговарајућих функционалности дигиталних репрезентата физичких артефаката културног наслеђа. Тако је одлучено да се 2020. године Министарству предложи пројекат који ће кроз примену савремених дигиталних технологија да обради и на савремен начин учини доступним дела о животу и раду Доситеја.

Први и основни задатак био је одабир материјала који ће бити предмет реализације постављених циљева пројекта и утврђивање ауторско-правних оквира за презентацију изабране библиографске грађе. Одабир материјала за реализацију пројекта помогао је стручни тим састављен од: проф. др Душана Иванића, проф. др Драгане Вукићевић, др Драгане Грбић и проф. др Александара Јеркова. Чланови стручног тима сложили су се око поступака реализације и припремили листу материјала која одговара предлогу пројекта. Увидом у предложени материјал утврђено је да се велики део налази у фонду Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” од чега се већина се чува у Одељењу реткости као грађа од изузетне вредности за нашу културну и научну баштину. С обзиром на ситуацију изазвану пандемијом вируса COVID-19

која је у 2020. години захватила цео свет и знатно отежала услове живота и рада у сваком смислу, могућност да се материјал одабере из фонда Универзитетске библиотеке доста је олакшао почетни део реализације пројекта. За ову фазу пројекта одабран је материјал који не подлеже ауторским правима односно материјал који је настао крајм 19. и почетком 20. века:

1. Мушицкџи, Лукџанъ. Сџни Досџеа Обрадовџа. У Будиму: Тџпом Кралџвског' Унџверситета, 1811.
2. Šević, Milan. Dositheus Obradovic – ein serbischer Aufklärer des XVIII Jahrhunderts. Neusatz: A. Pajević, 1889
3. Гавриловић, Андра. Доситије у Србији: 1807–1811: прилози књижевној и народној историји српској. Београд : Доситије Обрадовић – Штампарџа Аце М. Станојевића, 1902.
4. Ostojić, Tihomir. „Dositheus Obradović's Klosterjahre”. Archiv für slavische Philologie, Bd. XXX (1909), 89–133
5. Споменица о прослави великог књижевника народног, просветиоца и родољуба Доситеја Обрадовића у Новом Саду 27. марта 1911. Приликом стогодишњице од смрти му. Нови Сад: Штампарџа Учитељског деоничарског друштва „Натошевић”, 1911.
6. Петрановић, Данило. Доситије Обрадовић: споменица о посмртној му стогодишњици. Дубровник: Матица српска, 1911.
7. Споменица Доситеја Обрадовића. Београд: Српска књижевна задруга, 1911.
8. Магарашевић, Ђорђе. Духъ списанџа Досџеаевы отъ Г. М. [Георгија Магарашевића]. У Будиму: Писменџи Крал. всеучилища пештанскогъ, 1830.
9. Schmaus, Alois. „Lessings Fabeln bei Dositěj Obradović”. Zeitschrift für Slavische Philologie, Bd. VIII (1931): 1–47.
10. Поповић, Павле. О „Собранију” Доситија Обрадовића. Београд : СКА, 1938.

11. Сланкаменац, Првош. Доситеј учитељ. Нови Сад: Матица српска, 1940

Обрада одабраног материјала прошла је кроз неколика фаза у току реализације пројекта: дигитализација, кодирање текста у складу са прописаним смерницама Иницијативе за кодирање текста (Text Encoding initiative – TEI)², анотација именованих ентитета³ у тексту, анотација метаподатака за сваку одабрану библиографску јединицу и увезивање аотираних ентитета и метаподатака са референтним ресурсима из мреже отворени повезани податаци (Linked Open Data)⁴: нормативне датотеке⁵ (VIAF, LCN, GND, GeoNames), базе знања Википодаци (WikiData) и Википедије.

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА МАТЕРИЈАЛА

Први корак у реализацији пројекта, након одабира грађе, био је дигитализација материјала. Како би се од одабраног текстуалног материјала који је био у штампаном облику направила претражива дигитална збирка доступна ширем кругу корисника, што је овде био случај, неопходно је да се материјал припреми у одговарајућем електронском формату, а затим и обради применом савремених технологија и алата за обраду текста како би та колекција била претражива преко различитих параметара. Да би се то остварило ради се

² Text Encoding Initiative, <https://tei-c.org/>

³ Именовани ентитети су дефинисани као властита имена, или називи уопште, и одређени изрази за износе, а као задатак препознавања именованих ентитета дефинисано је препознавање имена (имена особа, имена организација и локација), израза којима се описују датуми и време на часовнику и бројчаних израза (процентуалних и новчаних израза) у тексту.

⁴ Linked Open Data, <https://lod-cloud.net/>

⁵ Нормативна датотека је списак усвојених облика одредница које се користе у каталогу библиотеке или датотеке библиографских записа, а одржавање датотеке омогућава да се одредница доследно примењује и да се нови облици додају колекцији. Посебне нормативне датотеке се воде за имена аутора, јединствене наслове, наслове колекција и предметне одреднице.

дигитализација која прво подразумева скенирање материјала, а затим и примену софтвера за оптичко препознавање карактера (Optical Character Recognition – OCR). Једноставним скенирањем материјала као производ добијају се дигиталне „слике” која се могу листати, прегледати и читати са било ког удаљеног места (Икомонов, Добрева 2008), али не и проналасити жељене информације у њима. Да би се направио систем за претрагу који корисницима омогућава проналажење информација по више параметара неопходно је материјал додатно обрадити. Зато се након скенирања материјала примењује метода оптичког препознавања карактера која подразумева конверзију, односно превођење дигиталне слике у машински читљив текст (Тртовац 2017: 61–62). Ово омогућава да се кроз успостављен систем за претрагу проналазе жељене информације у целокупном садржају текста колекције.

Метода оптичког препознавања карактера на одабраном материјалу дала је разноврсне резултате у зависности од квалитета „слике” која је добијена процесом скенирања, а која је пак зависила од квалитета и очуваности самог издања. Такође, разноврсност фонтова који су коришћени у куцању па и језика на којима је материјал доста су добрине ли добијеним резултатима после оптичког препознавања карактера. Ни код једног текста препознавање није било 100% успешно, чак је код већине текстова поступак OCR-а дао доста лоше резултате те је било потребно уложити додатни напор приликом корекције. Са обзиром на стопу грешке корекције су углавном рађене ручно како би се текст што боље исправио. На слици 1 приказан је један пример текста након скенирања, док је на слици 2 приказан исти пример после примене технологије OCR.

ПРЕЂАШЊИ И САДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ.

У животу Доситија Обрадовића, као мало у кога важнијега књижевника, могу се јасно оделити поједине периоде од којих свака за себе чини целину и у стању је дати полета за читав људски век друге, духом мање, личности. Прво доба занесењачке младости престаје с изласком његовим из Хопова: друго доба учења у правцу побожно-моралном траје до одласка му у Беч; време спреме за живот и рад књижевнички свршује се настањем у Немачкој, када настаје јек књижевне радње, који траје до познога селаска његова у Трст, а мало по том отпочиње се последња периода, од свих различита, у животу Доситијеу. Из многих поступака његових тога доба види се и воља и одлука Доситијева да последње године проведе у своме народу као културни радник. Тога ради обраћао се Црној Гори, а чим се у Србији показао комадић суве земље после страшне поплаве турске, Доситије с маслиновом гранчицом одлеће тамо и ту остаје до краја свога живота. Ако једном периодом живота припада Доситије цркви, другом философији здравога разума и тако даље — последњим одсеком Доситије постаје *народни, српски* великан, и то у првом реду пионир боље будућности младе Србије. То је први велики књижевник српски који

Слика 1. Пример скенираног текста за дело Доситије у Србији: 1807–1811

ПРЕБАШЊИ И САДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ

У животу Доситија Обрадовића, као мало у кога важнијега књижевника, могу се јасно оделити поједине периоде од којих свака за себе чини целину и у етапу је дати полета за читав /вудски век друге, духом мање, личности. Прво доба занесењачке младости престаје с изласком његовим из Хопова; друго доба учења у правцу игобожно-мирадном траје до одласка му у Беч: време спреме за живот и рад књижевнички свршује се настањењем у Немачкој, када настаје јек књижевне радње, који траје до познога силаска његова у Трст, а мало по том опочиње се последња периода, од свих различита, у животу Доситијеу. Из многих поступака његових тога доба види се и воља и одлука Доситијева да последње године проведе у своме народу као културни радник. Тога ради обраћао се Прној Гори, а чим се у Србији показао комадић суве земље после страшне поплаве турске, Доситије с маслиновци гранчишом одлеће тамо и ту остаје до краја свога живота. Ако једном периодом живота припада Доситије црквџ, другом философији здравога разума и тако даље — последњим одсеком Доситије постаје *народџи, српски* велпкан, и то у првом реду пионир боље будућности младе Србије. То је први велики књижевник српски који

Слика 2. Резултат примене технологије OCR за дело *Доситије у Србији: 1807–1811* (пример са слике 1)

ПРИПРЕМА ДОКУМЕНАТА У ЕЛЕКТРОНСКОМ ФОРМАТУ

Након исправке текстова после оптичког препознавања карактера приступило се припреми текстова у одговарајућем електронском формату. Сви текстови конверто-

вани су у формат XML⁶ (Extensible Markup Language 2020) у складу са прописаним смерницама Иницијативе за кодирање текста (Text Encoding initiative – TEI)⁷. Поступак припреме XML докумената подразумевао је анотацију формалних и структурних карактеристика материјала и индексирање делова садржаја текста како би се касније омогућило њихово претраживање по различитим критеријумима као и увезивање са референтним ресурсима на интернету. Креирање XML докумената је урађено аутоматски у програму за уређивање XML датотека, Oxygen XML Editor⁸. Овај поступак већ је примењен за крирање XML докумената у претходним пројектима које су Фондација и Универзитетска библиотека реализовале (Андоновски, Гавриловић 2020: 62–63).

Структурна анотација подразумева обележавање логичких структура текста (поглавља, наслова, пасуса, реченица, речи) одговарајућим ознакама у XML формату. Она може бити урађена аутоматски или ручно. Структурна анотација за одабрани корпус материјала критичке мисли о Доситеју Обрадовиће је највећим делом урађена аутоматски. Означен је цео текст, затим поглавља, наслови поглавља и пасуси, као и пагинација када је то било могуће. Поред ових карактеристика означени су и елементи текста на страном језику, али и елементи текста који су на одређени начин истакнути: подебљани, искошени, подвучени и слично. Пример 1 приказује део XML записа за дело *Досиџије у Србији: 1807–1811*,

⁶ Extensible Markup Language, прошириви језик за обележавање. Представља најраспрострањенији формат за размену података између различитих рачунара, оперативних система и апликативних програма. Настао је 1996. године са циљем да се олакша аутоматска обрада докумената и података. Доступно на: https://www.w3schools.com/xml/xml_whatIs.asp

⁷ Иницијатива за кодирање текста (Text Encoding Initiative) је међународни пројекат започет 1987. године са циљем развијања, одржавања и објављивања хардверски и софтверски независних правила за обележавања електронских текстова. Као резултат рада на пројекту објављене су Смернице за кодирање и размену електронских текстова које су изашле у пет верзија. Дефинисана TEI правила су модуларно конципирана тако да корисници могу да одаберу делове који су им потребни за кодирање одређеног документа. Данас је то познато као TEI стандард који се широко користи у свету. Доступно на: <https://tei-c.org/>

⁸ Oxygen XML Editor, <https://www.oxygenxml.com/>

пример 2 приказује пример анотације елемената текста на страном језику, док пример 3 приказује пример анотације оних делова текста који су на одређени начин истакнути.

Пример 1: Део XML записа за дело *Доситије у Србији: 1807–1811* са примерима анотације логичких структура текста. У примеру се виде ознаке за поглавље – `<div>`, наслов поглавља – `<head>` и пасус – `<p>`. Такође, у примеру се види и ознака `<lb/>` која означава крај једног и почетак другог реда, а која је коришћена како би кодирани текст остао што верији оригиналном.

```

<div type="chapter">
<head style="text-align:center;">
<rs type="person">ДОСИТИЈЕ</rs>
У <rs type="place">СРБИЈИ</rs>
</head>
<head style="text-align:center;">ПРЕЂАШЊИ И СА-
ДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ.</head>
<p>У животу
<rs type="person">Доситија Обрадовића</rs>, као мало
у<lb/>
кога важнијега књижевника, могу се јасно оде-<lb/>
лити поједине периоде од којих свака за себе<lb/>
чини целину и у стању је дати полета за читав<lb/>
људски век друге, духом мање, личности. Прво<lb/>
доба занесењачке младости престаје с изласком<lb/>
његовим из
<rs type="place">Хопова</rs>
; друго доба учења у правцу<lb/>
побожно-моралном траје до одласка му у
<rs type="place">Беч</rs>;

```

Пример 2: Анотација елемента текста на страном језику, у примеру дела текста на грчком језику у делу *Lessing Fabeln bei Dositej Obradović* (`<foreign xml:lang="el">αλληγορία</foreign>`)

```

<rs type="person">Dositej</rs>
mit einer Worterklärung, die<lb/>
eigentlich nur die Allegorie erklärt. In der Vorrede zu
den<lb/>

```

Fabeln heißt es in Anknüpfung an die biblischen Gleichnisse,<lb/>

Die <rs type="person">Dositej</rs>

mit der Fabel zusammenstellt; ... priča nije ništa<lb/>

drugo nego (<foreign xml:lang="el">αλληγορία</foreign>
) inoznačastaja i inoskazajema nauka, a<lb/>

to je i sama basna. Das ist, nur in slavischer Form, die alte<lb/>

klassische Definition der Allegorie, etwa des Quintilian:
„aliud<lb/>

verbis (inoskazajema), aliud sensu (inoznačastaja)
ostendit” <hi rend="superscript">4</hi>.

Пример 3: Анотације дела текста који је искошен у делу *Dositheus Obradović: ein serbischer Aufklärer des XVIII. Jahrhunderts* (<hi rend="italic">Lafontaine</hi> и <hi rend="italic">Lessing</hi>)

<p>In der Vorrede erwähnt Obradović

<hi rend="italic">Lafontaine</hi> und

<hi rend="italic">Lessing</hi>

— doch benützt er vorzüglich von den neueren den
letzteren und spricht über die hohe Be

</p>

Поред структурне анотације урађена је и садржинска анотација, односно анотација одређених ентитета у тексту. У текстовима су означени именовани ентитети, лична имена и геополитички појмови. Препознавање именованих ентитета (Named Entity Recognition – NER) једна је од технологија за проналажење информација у самим документима (Чинчор, Робинсон 1997) и водећа тема у области обраде природних језика више од петнаест година (Витас и др. 2007: 115–116; Крстев и др.. 2011). Технологија подразумева лоцирање специфичних појмова у тексту и њихово класификовање у одређене категорије (Андоновски 2019: 124). Проблем препознавања и класификације именованих ентитета је битан за многе научне дисциплине и области (проналажење информација, рачунарска лингвистика – обрада природних језика и аутоматско превођење) (Утвић 2008).

У примеру 1 се поред ознака структурне анотације виде и означени следећи именовани ентитети: `<rs type=»person»>-ДОСИТИЈЕ</rs>` (лично име), `<rs type=»place»>СРБИЈИ</rs>` (место – име државе), `<rs type=»person»>Доситија Обрадовића</rs>` (лично име), `<rs type=»place»>Хопова</rs>` (место) и `<rs type=»place»>Беч</rs>` (место – име града). Означавањем именованих ентитета створени су предуслови за прецизније проналажење ових информација у тексту, али и за њихово увезивање са сродним ентитетима у релевантним ресурсима на мрежи као што су нормативне датотеке личних имена, нормативне датотеке географских имена, различите врсте онтологија и слично, а које су данас део шире семантичке мреже *ошворени шовезани шодаци* (Linked Open Data – LOD).

АНОТАЦИЈА БИБЛИОГРАФСКИХ МЕТАПОДАТАКА

Посебан акценат у току реализације овог пројекта био је на анотацији формалних карактеристика материјала. Анотација формалних карактеристика материјала подразумева доделу метаподатака који описују, објашњавају, лоцирају или на други начин чине лакшим проналажење, коришћење или управљање неким извором информација (Хоџ 2004: 157) са јасно дефинисаном семантиком и структуром (Berners-Lee 2021). Метаподаци за сваку одабрану библиографску јединицу за овај пројекат анотирани су коришћењем заглавља Иницијативе за кодирање текста (TEI Header)⁹. Заглавље, TEI Header, саставни је део TEI/XML записа који се припрема за цео текст (TEI Consortium 2021). Налази се на почетку сваког записа и има одређену структуру дефинисану према важећим Смерницама TEI P5¹⁰ (Андоновски 2019: 115–116).

Израда метаподатака за корпус критичке мисли о Доситеју Обрадовићу урађена је ручно пошто још увек не постоји адекватан алат који би омогућио аутоматско крирање TEI заглавља на основу постојећих записа, на пример, у елек-

⁹ TEI Header, <https://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/HD.html>

¹⁰ TEI P5 Guidelines, <https://tei-c.org/guidelines/p5/>

тронским каталозима библиотека. За свако одабрано дело ТЕI заглавље садржи основне податке о електронској верзији текста као што су: наслов, име аутора, датум креирања електронске верзије текста, податак о формату текста, податак о креатору записа и податак о лиценци којом се регулишу права приступа и коришћења садржаја. Поред ових метаподатака, представљено ТЕI заглавље садржи и метаподатке о физичком извору дела на основу кога је и настао електронски. Ту су дати следећи библиографски подаци: наслов, податак о аутору, подаци о месту издавања, издавачу и години издавања, податак о едицији којој дело припада, као и неке кључне речи које ближе одређују садржај дела. На крају записа налази се податак о поступку кодирања текста и језику дела. Уз неке од ентитета као што су име аутора и место издавања додељени су и идентификатори који су, затим, омогућили да се ови метаподаци увек са релевантним записима у референтним базама података о чему ће бити речи у наредном одељку. Пример 4 приказује пример заглавља за дело *Досиџије у Србији: 1807–1811*, док је на слици 3 приказан изглед метаподатака на порталу Доситеј Обрадовић.

Пример 4. Изглед ТЕI заглавља за дело *Досиџије у Србији: 1807–1811*. Подаци о електронској верзији текста: `<title>` и `<author>` у оквиру ознаке `<titleStmt>`, `<resp>` и `<name><rs type=»organization»>` у оквиру ознаке `<respStmt>`, `<date>` у оквиру ознаке `<editionStmt>`, `<p><ref target=»http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/»>` у оквиру ознаке `<publicationStmt>`. Подаци о физичком извору дела налазе се у блоку `<sourceDesc>`

`<bibl type=»copyText»>`. Податак о кодирању текста `<application version=»2.15.0» ident=»TEI fromDOCX» xml:id=»docxtotei»><label>`. Податак о податак о језику дела `<langUsage><language ident=»sr»>`.

```
<teiHeader>
<fileDesc>
<titleStmt>
```

```

<title>Доситеје у Србији 1807–1811: прилози књижев-
ној и народној историји српској</title>
<author>Андра Гавриловић</author>
<respStmt>
<resp>Израда електронског издања</resp>
<name>
<rs type=»organization»>Универзитетска библиотека
«Светозар Марковић»</rs>
</name>
</respStmt>
</titleStmt>
<editionStmt>
<edition>
<date>2020-11-06</date>
</edition>
</editionStmt>
<publicationStmt>
<p><ref target=»http://creativecommons.org/licenses/
by-nc-sa/4.0/»>Creative Commons Attribution-NonCommer-
cial-ShareAlike 4.0 International</ref></p>
</publicationStmt>
<sourceDesc>
<bibl type=»copyText»>
<title>Доситеје у Србији 1807-1811: прилози књижевној
и народној историји српској</title>
<author ref=»conor.SR-ID:11809639»>Андра Гаврило-
вић</author>
<pubPlace ref=»geonames:792680»>Београд</pubPlace>
<publisher>Штампарија Аце М. Станојевића</publisher>
<date>1902</date>
<series n=»8»>Критичка мисао о Доситеју Обрадовићу:
19. и прва половина 20. века</series>
<subject ref=»viaf:76370256»>Dositej Obradović</subject>
<subject ref=»conor.SR-ID:67687»>Dositej Obradović</
subject>
<subject ref=»dnb:118735845»>Dositej Obradović</su-
bject>
<subject ref=»wiki:Q347659»>Dositej Obradović</subject>
<subject ref=»isni:0000000109172704»>Dositej Obrado-
vić</subject>
<idno type=»CONOR.SR-ID»>https://plus.sr.cobiss.net/
opac7/conor/67687</idno>

```

```

<idno type="CONOR.SR-ID">https://plus.sr.cobiss.net/
opac7/conor/2810215</idno>
<idno type="dnb">http://d-nb.info/gnd/118735845</idno>
<idno type="viaf">https://viaf.org/viaf/76370256/#Obra-
dović,_Dositej,_1739-1811</idno>
<idno type="wikidata">https://www.wikidata.org/wiki/
Q347659</idno>
<idno type="isni">https://isni.org/isni/0000000109172704</
idno>
<idno type="wikipedia">https://sr.wikipedia.org/wiki/Доситеј_
Обрадовић</idno>
<idno type="COBISS-SR.ID">https://plus.sr.cobiss.net/
opac7/bib/ubsm/128699399</idno>
<idno type="geonames">https://www.geonames.org/792680/
belgrade.html</idno>
</bibl>
</sourceDesc>
</fileDesc>
<encodingDesc>
<appInfo>
<application version="2.15.0" ident="TEI fromDOCX"
xml:id="docxtotei">
<label>DOCX to TEI</label>
</application>
</appInfo>
</encodingDesc>
<profileDesc>
<langUsage><language ident="sr">srpski</language></
langUsage>
</profileDesc>
</teiHeader>

```

МЕТАПОДАЦИ

7 / 7 - Доситије у Србији 1807-1811: прилози књижевној и народној историји српској / Критичка мисао о Доситеју Обрадовићу: 19. и прва половина 20. века

Андра Гавриловић

Израда електронског издања: Универзитетска библиотека "Светозар Марковић"

Штампариа Аце М. Станојевића Универзитетска библиотека "Светозар Марковић" - 1902 - Београд

Објављено под лиценцом Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International

Слика 4. Изглед метаподатака за дело *Доситије у Србији: 1807–1811* на порталу Доситеј Обрадовић

УВЕЗИВАЊА БИБЛИОГРАФСКИХ МЕТАПОДАТАКА

У примеру 4 уз неке од наведених метаподатака (име аутора, место издавања и неке кључне речи) стоје и додатни подаци у виду идентификатора. Ови идентификатори представљају ознаку наведених ентитета у неким референтним базама података. Навођењем идентификатора омогућено је увезивање ентитета са одговарајућим записима у тим базама од којих је већина део мреже *ошворени њовезани њодаци* (Блени 2021; Linked Data 2021). Мрежа *ошворени њовезани њодаци* представља кључну парадигму семантичког веба (Радловић и др. 2015) која је омогућила да његови принципи и технологије постану приступачни и изводљиви за различите апликације, а са друге стране, подразумева увезивање великог броја скупова података (datasets) из статичних докумената на вебу у глобалну базу знања (Којл 2012: 10). Темељна начела иницијативе објаснио је Тим Бернерс Ли још 2006. године (Бернерс-Ли 2006), дефинишући га као природни развој семантичког веба који тежиште ставља на податке и на глобално повезивање скупова података (Бизер и др. 2011). Према приказаном заглављу у примеру 4 види се да су за повезивање из мреже *ошворени њовезани њодаци* искоришћене нормативне датотеке VIAF¹¹, GND (део DNB)¹², ISNI¹³ и

¹¹ Међународна виртуелна нормативна датотека (The Virtual International Authority File – VIAF) је нормативна датотека имена (имена аутора, колективних тела, наслова дела) коју развија и одржава Рачунарски библиотечки центар на мрежи (Online Computer Library Center – OCLC) у сарадњи са националним библиотекама и институцијама културе увезујући нормативне датотеке имена из националних библиотечких, музејских и архивских датотека у јединствену базу података.

¹² Нормативна датотека Националне библиотеке Немачке (Gemeinsame Normdatei – GND) је интегрисана датотека личних имена, имена корпоративних тела, конференција и догађаја, географских имена, предметних одредница и назива дела. GND развијају и одржавају Немачка национална библиотека, мрежа библиотека немачког говорног подручја, узајамни каталог Немачке за серијске публикације и бројне друге институције.

¹³ Међународни стандардни број имена (Интернационал Стандард Наме Идентифиер – ИСНИ) је врста међународне нормативне датотеке креирана ради нормативне и универзалне библиографске контроле име-

GeoNames¹⁴, као и база знања Википодаци (Wikidata)¹⁵ и Википедија.

Пример:

`<pubPlace ref=»geonames:792680»>Београд</pubPlace>`
– место издавања „Београд” увезано је са записом о Београду у међународној бази GeoNames, а идентификатор ентитета у бази је „2810512”. У оквиру ознаке „idno” наведена је и адреса приступа до самог записа у оквиру које се уз помоћ ознаке *type* дефинише која је база у питању.

`<subject ref=»viaf:76370256»>Dositej Obradović</subject>`
– лично име „Доситеј Обрадовић” као кључна реч увезано је са записом о Доситеју Обрадовићу у међународној бази VIAF, а идентификатор ентитета у бази је „76370256”. У оквиру ознаке „idno” наведена је и адреса приступа до самог записа у оквиру које се уз помоћ ознаке *type* дефинише која је база у питању.

`<subject ref=»wiki:Q347659»>Dositej Obradović</subject>`
– лично име „Доситеј Обрадовић” као кључна реч увезано је са записом о Доситеју Обрадовићу у бази знања Википодаци VIAF, а идентификатор ентитета у бази је „Q347659”. У оквиру ознаке „idno” наведена је и адреса приступа до самог записа у оквиру које се уз помоћ ознаке *type* дефинише која је база у питању.

на аутора различитих извора. ИСНИ је развила Међународна организација за стандардизацију (Интернационал Организацион фор Стандардизацион – ИСО) као Нацрт међународног стандарда 27729.

¹⁴ GeoNames је међународна нормативна датотека геополитичких појмова.

¹⁵ Википодаци (Wikidata) вишејезична база база знања општег типа. коју је развила Викимедија фондација (Wikimedia Foundation) са циљем да омогући преузимање и чување структурираних података на више језика са Википедије у интероперабилном машински читљивом формату.

Поред ресурса из ове мреже за увезивање искоришћени су и неки домаћи ресурси, COBISS¹⁶ и CONOR база¹⁷.

ЗАКЉУЧАК

Због пандемије вируса COVID-19 година 2020. била је јако тешка и неизвесна у сваком погледу и свим аспектима живота. Процеси рада били су отежани и пред великим изазовима као никада до сада. Рад од куће који је постао подразумеван захтевао је много веће ангажовање сарадника, а отежане околности доласка на радно место и приступ неопходним ресурсима за рад успорили су реализацију циљева који су предложени приказаним пројектом, посебно у домену дигитализације грађе који захтева приступ скенерима и алатима који код куће нису доступни. Међутим, и поред тешких околности пројекат је јако успешно приведен крају у предвиђеном року.

У 2021. години Министарству културе и инфромисања предложен је пројекат *Доситејеј у нашем добу: криптичка мисао о Доситејеју Обрадовићу од њрвих до најновијих издања кроз љризму савремених технолојија* чије је финансирање и одобрено. Циљ пројекат је наставак рада на припремљеном корпусу критичке мисли започет 2020. године, али и да се постојећи корпус допуни новим корпусним материјалом Доситејејевих дела који обухвата паралелни приказ његових

¹⁶ Кооперативни онлајн библиографски систем и сервиси (Cooperative Online Bibliographic System and Services – COBISS) је систем који представља платформу националних библиотечно-информационих система Србије, Словеније, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније, Бугарске и Албаније повезаних у регионалну мрежу COBISS.Net. На принципима COBISS система изграђен је систем COBISS.SR као интегрисани библиотечки систем Србије.

¹⁷ Нормативна датотека личних имена CONOR (Савић 2017) имплементирана је у рад система COBISS у априлу 2019. године. CONOR омогућава унифицирану контролу имена аутора у систему COBISS па се на овај начин постављају темељи за будуће увезивање ентитета личних имена са неким од међународних нормативних датотека овог типа које су већ поменуте и налазе у систему отворених повезаних података.

првих издања и издања из 2007/2008. године. Такође, идеја овог пројекта је и да се започне припрема електронског регистра личних имена и геополитичких појмова који су у корпусу већ означени како би се у неком каснијем кораку припремили у форми коју прописују смернице и препоруке семантичког веба и постали ресурс доступан у оквиру мреже *отворени повезани подаци*.

ЛИТЕРАТУРА

- Андоновски 2019: Ј. Андоновски. Мрежа повезаних отворених података и језички ресурси у процесу изградње српско немачког литерарног корпуса. Докт. Дисертација. Београд
- Андоновски, Гавриловић 2020: Ј. Андоновски и И. Гавриловић, Просветитељски дух у 21. веку: хипертекстуално оплемењени материјал Сабраних дела Доситеја Обрадовића, Београд: *Инфошека*, 20, 1–2, Београд, 60–74.
- Бизер 2011: Bizer, Christian, Tom Heath, and Tim Berners-Lee. "Linked data: The story so far". In *Semantic services, interoperability and web applications: emerging concepts*, 205–227. IGI Global, 2011, преузето 23.2.2019, <http://tomheath.com/papers/bizer-heath-berners-lee-ijswis-linked-data.pdf>
- Блени 2021: J. Blaney, Introduction to the principles of Linked Data, *The programing Historian*, <https://programminghistorian.org/en/lessons/intro-to-linked-data>. 4.5.2021.
- Витас и др. 2007: D. Vitas, C. Krstev, D. Maurel, A note on the Semantic and Morphological Properties of Proper Names in the Prolex Project, In S. Sekine and E. Ranchhod (eds.) *Linguisticae Investigationes, Special issue on Named Entities: Recognition, Classification and Use*, Vol. 30, No. 1, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 115–134.
- Икомонов, Добрева 2008: N. Ikonomov and M. Dobreva, The making of... digital book, *NCD Review* 13, Belgrade, 1–8. <http://elib.mi.sanu.ac.rs/files/journals/ncd/13/ncd13001.pdf>. 4.5.2021.
- Крстев и др. 2011: C. Krstev, D. Vitas, I. Obradović, M. Utvić, E-Dictionaries and Finite-State Automata for the Recognition of Named Entities, In A. Maletti and M. Constant (eds.) *Proceedings of the 9th International Workshop on Finite State Methods and Natural Language Processing, FSMNLP 2011, Blois, France*,

- July 12–15, 2011, Association for Computational Linguistics, 48–56.
- Радловић и др. 2015: F. Radulovic, M. Poveda-Villalón, D. Vila-Suero, V. Rodríguez Doncel, R. García-Castro and A. Gómez-Pérez, Guidelines for Linked Data generation and publication: An example inbuilding energy consumption, *Automation in Construction*, 57, 178–187.
- Сланкаменац 1940: П. Сланкаменац, *Досиџеј учиишељ*, Нови Сад: Матица српска
- Тртовац 2017: А. Тртовац, *Проналажење информација у дигиталним библиотекама*, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”
- Утвић 2008: М. Utvić, Коначни automati u regularnoj imenskoj derivaciji. Mag. teza, Matematički fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Хоц 2004: G. Hodž. Metapodaci na lak način. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije*, 1 (2004). https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=860. 4.5.2021
- Чинчор, Робинсон 1997: N. Chinchor, and P. Robinson, MUC-7 named entity task definition, In *Proceedings of the 7th Conference on Message Understanding*, vol. 29.
- Berners-Lee, Tim. Metadata Architecture. <http://www.w3.org/DesignIssues/Metadata.html>. 4.5.2021.
- Linked Data*. <https://www.w3.org/standards/semanticweb/data>. 4.5.2021.
- Extensible Markup Language*. <https://www.w3.org/XML/>. 4.5.2021
- TEI Consortium. TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/Guidelines.pdf>. 4.5.2021

JELENA S. ANDONOVSKI
 NIKOLA M. KRSMANOVIĆ
 IVANA R. GAVRILOVIĆ

CRITICAL THOUGHT OF DOSITEJ OBRADOVIC THROUGH THE PRISM OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES

SUMMARY

Paper presents textual corpus of critical thought about Dositej Obradović's life and work. Corpus was created as a result of a joint

project of Foundation "Dositej Obradović" and University Library "Svetozar Marković" in Belgrade. The project was financially supported by Ministry of Culture and Information during the project competition in cultural heritage department from library and information activity. The prepared textual corpus represents a continuation of the work on the portal Dositej Obradović created at 2018. The aim of portal creation was to prepare searchable digital collection of Dositej Obradović's works and works about Dositej Obradović as a significant research tool intended for a wide range of users (primarily pupils, students, researchers). In the paper is presented the corpus structure, text encoding, annotation of formal and structural text characteristics, as well as annotation of some text content.

Keywords: Dositej Obradović, literary criticism, digitalization, metadata, named entities, text encoding

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ
Прикази

Срђан В. Орсић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност

РЕАКТУЕЛИЗАЦИЈА И РЕВАЛОРИЗАЦИЈА ВЕКА СРПСКЕ ПРОСВЕЂЕНОСТИ

(Душан Иванић, Војислав Јелић, Ненад Ристовић
(уредници), *Век просветитељства у српској
култури*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић,
2020, 378 стр.)

Задужбина Доситеј Обрадовић публиковала је 2020. године зборник радова под насловом *Век просветитељства у српској култури*, као трајан допринос науци и резултат рада међународног научног симпозијума о периоду српске културне историје од пете деценије осамнаестог до средине деветнаестог века, одржаног 15. марта 2019. године у Београду. Са циљем да се анализирају појаве просветитељских струјања у различитим српским срединама, те да се реактуелизују и ревалоризују знамените личности и њихове позиције у просветитељским процесима код Срба, радови двадесет и двоје ауторки и аутора обједињени су и сабрани, уредничким радом тројца Душан Иванић, Војислав Јелић и Ненад Ристовић, у књизи која из угла двадесет и првог века предочава знаке развоја, трајња, ширења и домета српског просветитељства.

Са Доситејем Обрадовићем као свевидећим оком и фигуром на врху сазнајне пирамиде, у овом зборнику представљени су и радови Мојсија Рашковића, Гаврила Стефановића Венцловића, Емануила Козачинског, Павла Ненадовића, Дионисја Новаковића, Викентија Ракића, Емануила

* srdjanorsic@gmail.com

Јанковића, Јоакима Вујића, Јована Стерије Поповића, Герасима Зелића, Саве Текелије, Александра Пишчевића, Јована Пачића, Михаила Максимовића, Јована Стејића, Павла Соларића, Јакова Игњатовића, Јована Ђорђевића и Тихомира Остојића. Теме су биле и периодизација српског просветитељства, утицај класичнохуманистичке традиције на просветитељску модернизацију, утицај Кијевске духовне академије на српско друштво, однос просветитеља према позоришту, грађански патриотизам и национализација просветитељства. Истражене су и биографије и рад Симеона Зорића, Риге од Фере и професора Јована Грчића, те српска грађанска и Доситејева поезија. Пажња је посвећена и паратексту, култури и механизацији, институцији брака у просветитељству, те утицају просветитељства на књижевни језик Срба 18. и 19. века и погледима и ставовима истих о ћирилици. Детаљно је представљена рецепција Доситеја Обрадовића у хрватској култури и књижевности, од Препорода до Првог светског рата, као и просвећивање народа кроз програматске текстове уредника *Лешојиса Машице српске*, те, напослетку, финансијска писменост и ширење српске грађанске класе.

Након *Уводне речи*, научни рад Николе Грдинића (1951), којим започиње овај зборник, насловљен је *Ка њериодизацији српског просветитељства*. Представивши теоријски модел тумачења, аутор Прву етапу просвећености дели на Почетак (1690–1730) и Развој (1730–1810), док Другу етапу развоја просвећености представља Литераризована просвећеност (1810–1850) и Просвећени романтизам (1850–1875). Увиђајући да се српско просветитељство у нашој научној литератури неизбежно дели полазећи од личности на време пре и после Доситеја Обрадовића, Грдинић нуди и визуелну графичку манифестацију ове поделе, као један поступан раст у којем коса линија води ка врху на коме се налази Доситеј, и на којој се нижу имена његових претходника, док друга коса линија од врха надоле садржи нанизана имена следбеника.

Ненад Ристовић (1969) у свом раду посветио се истраживању класичног хуманизма у служби просветитељства, истраживши *litterarum lumen* и сличне топосе у посвети Мојсија Рашковића митрополиту Павлу Ненадовићу, те до-

казавши да класичнохуманистичка традиција, код свих њених представника међу Србима, има не само конститутивну, него и носећу улогу. Користећи српску, а не рускословенску верзију његовог имена, кроз дело Мојсија Рашковића, Ристовић представља српску неолатинистку, али и класичнохуманистичку традицију у функцији просветитељске модернизације. Присуство Цицеронове беседе *За Архију* у овом непроученом документу на латинском језику из 1768. године сведочи о важности књижевности како за појединца, тако и за друштво. Поред античке метафорске топике о вредности књижевности (*monumentum / memoria, exempla virtutis*), аутор дочарава и промене у културној клими у Хабзбуршкој монархији које су условиле настанак световног типа интелектуалца и световно усмереног просветитеља међу Србима.

У раду *Гаврил Стефановић Веницловић: Од црквене проповеди до просвећене беседе*, Љиљана Стошић (1958) представила је како је, пишући и беседећи српским, а не српкословенским језиком, на живописан и оригиналан начин, овај путујући проповедник савршено у својим *лејендама* и *пришчама* дочарао дух времена и места, те како је претеча Доситеја и Вука одмакао у свом раду и схватањима пола века испред времена у којем је живео и покушавао да на паству просветитељски делује.

Александра Павловић (1959) представила је *'Смућена времена' српској XVIII века* и *Знаније свободних наука као темељ српској просвети*. Анализирајући концепт *septem artes liberales*, тј. програм настао на хуманистичкој традицији произашлој из антике и његове манифестације у српској просвети осамнаестог века, ауторка истражује како су се одвијале промене у образовању и уметности, али и духовној оријентацији уопште, настале деловањем руских учитеља и српских студената Кијевске духовне академије. Рецепција овог концепта, обележена педагошким и дидактичким циљем, праћена је кроз текстове Емануила Козачинског, Павла Ненадовића и Дионисија Новаковића, а приказано је и како је на промене образовног система утицао и курикулум језуитских колегија, *pietas litarata*, који су српски студенти упознали у оновременој Русији.

У раду Исидоре Поповић (1981), приказани су поларизовани ставови према просветитељском потенцијалу позоришне уметности, *'Од законoпресћујиних и безочних зурница' до 'лека за болесћи моралне'*, односно, од Гаврила Стефановића Венцловића до Јована Стерије Поповића. Рани развој српске драмске књижевности и генеза ставова српских просветитеља испраћени су кроз промену визуре према театру, од средњовековног црквеног схватања о штетности театра, до позоришта као основног средстава за ширење просветитељских идеја, односно успостављања адекватног односа између драмског текста и његове сценске функционалности. Процес који је трајао цео један век, суштински је формирао карактер домаће позоришне уметности, јер је у фокус заувек ставио науку и исцрпљеније.

Орфелинов и Досићејев грађански патриотизам: однос српских интелектуалаца према просветитељским реформама Јосифа II рад је у којем Владимир Симић (1976) темељно обрађује интелектуалну историју Хабзбуршке монархије из угла црквених и просветних реформи Марије Терезије и Јосифа II и њихову репрезентацију у делима најзначајнијих српских просветитеља. Однос јозефинизма и патриотизма, те интелектуалце као посреднике који прогресивне реформе разумеју и желе њима да унапреде своју отаџбину, кроз Орфелинове и Доситејеве ставове Симић је детаљно представио, закључујући да су поштовање закона и просветитељски космополитизам, настали на грађанском патриотизму, основ за заснивање морала читавог људског друштва. Генерације које су стајале на раменима цинова наше културе, Орфелин и Доситеј научили су да дефинишу јасно сопствени социјални и политички идентитет, те да спремни уђу у деветнаести век и у њему изграде себе као друштво, а Србе као народ.

Читаоцима заинтересованим за схватање ове епохе ван граница саме науке о књижевности, који приватну историју баштине као најбоље сведочанство о људима у њиховом времену, дефинитивно најзанимљивији рад у овом зборнику биће вешто испричана биографија *Војника, мецене и љубавника*, односно *Животи и прикљученија генерала Симеона Зорића*, које је подробно истражио и објединио Радослав Ера-

ковић (1973). Симеон Наранџић, потоњи Зорић, један од најпознатијих дворјана Катарине Велике, којег су помињали Емануил Јанковић, Доситеј Обрадовић, Алексије Везилић, Герасим Зелић, Сава Текелија и други, у Ераковићевом раду анализиран је из аспекта приватног живота, поступком синхронијске и дијахронијске анализе истраживачке грађе. Разумевање и објективније вредновање необичне улоге овог утицајног човека епохе нашег просветитељства, овим радом свакако је постављено на прави пут, а епизоде које би задивиле чак и Зорићевог савременика Ђакомо Казанову, остају као посебна пикантерија, у којој ће слика појединца и епохе бити осветљена из једног до сада пренебрегаваног, а читаоцима (и посебно читаатељкама!) свакако занимљивог угла.

Стилом и ставом у српској лирици доба просветитељства, рококоом, рукописним песмарицама и женским лирски гласом, у инспиративно насловљеном раду *Амор шеше лук*, бавила се Мирјана Д. Стефановић (1950). Песме петраркистичког стила, добро познате из дубровчке ренесансне књижевности, у српску грађанску поезију пристигле су из западноевропског круга певања, преко украјинских песмарица, те ауторка афирмише укидање гетоизованих међа, какве су у компаративистичким приступима довођења у везу домаће и стране књижевности, и залаже се за контекстуализацију типског облика певања и поређење поетика, а не епоха.

Поезијом Доситеја Обрадовћа као огледалом XVIII века бавила се Нада Савковић (1956), истраживши тематику, језик, природу стиха и разноврсност песничких облика у опусу нашег највећег просветитеља. Кроз у њима представљен патриотизам, култ пријатељства, дидактично-пригодну и пасторално-мисаону тематику, те прослављање знаменитих личности, као и утицаје различитих песничких традиција, ауторка је одредила Доситејев однос према духу времена, народу и отаџбини, те домаћој и страниј књижевној традицији, поставивши питање колики би тек значај и домет Доситејеве песничке делатности био да је он исту ставио у фокус свог књижевног рада.

Персида Лазаревић ди Ђакомо (1965) била је у одабиру своје теме најинвентивнија, обрадивши посредничку

функцију паратекстова превода у веку просветитељства код Срба. „Славено-сербској јуности посвештени” предговори и посвете, у којима је доминантна тема језичка ситуација код Срба на прелазу из осамнаестог у деветнаести век, били су грађа на чијој функцији и значењу је објашњен контекст у којем су настали дотични (пара)текстови, који посебан значај добијају у преводима, у којима преводац остварује улогу медијатора, саопштавајући примаоцима дела сложене друштвене и социолингвистичке проблематике. Стање у језику, те решења која су примењивана, заједно са настојањима да се испоштује традиција, али и текст учини разумљивим за народ, мотивисали су преводиоце да, следећи Доситејев пример, као кључни појам просвећења српског народа схвате *ползу*.

Варијације на тему: Је ли човек макина или није обрадила је Драгана Вукићевић (1967), анализирајући идеје Доситеја Обрадовића изнете у истоименом чланку, како у светлу раније рецепције, тако и кроз асоцијативно-поредбене везе. Кроз ставове Павла Поповића и Јована Деретића, али и употређивање шта је *pro*, а шта *contra* у идејама о човеку као машини Жилијена Офреја де Ламетрија, Ричарда Докинса и Николаја Берђајева, ауторка је анализирала ставове о стварању човека машине које је Доситеј препознавао у *восийишанију*, *шешераменшу*, *обикновенију* и *моди с обичаји*.

Миодраг Стојановић (1934) у занимливој паралели представио је устанички *Поклич* Риге од Фере и Доситејеву *Песну на инсурекцију Србијанов* из рукописа Јакова Илијина. Токове европског просветитељства и револуционарне идеје у оба ова дела, те преводе, студије и књижевне написе, као и целу рукописну песмарицу Јакова Илијина, те његове записе како српских, тако и грчко-фанариотских песама, Стојановић је реактуелизовао и ревалоризовао својим радом.

Јелена Марићевић Балаћ (1988) обрадила је теме сатире, критике друштва, просвећености, грађанског песништва и афоризма у раду *Сатирични аспекти српског грађанског песништва и Малој буквару за велику децу (1792) Михаила Максимовића*. Запазивши истоветну сатиричну оштрицу, једнако усмерену на клер, друштвене пороке, непросвећеност

и помодарство, у овим делима ауторка је локализовала поетске оријентације грађанских песника и нашег првог сатиричара, те дала одговоре на питања кад је, како и због чега долазило до укрштања, а када до размимоилажења у сатиричним песмама и ауторским афоризмима. Обрађена је досадашња рецепција обе ове теме, а предмети њихове сатире груписани су и помно размотрени. Кроз приказе жена, различитих етничких група, свештенства и грађанства, одбрањен је јасан закључак да сатиричари не негирају потребу за модернизацијом, него афирмишу потребу за опрезом, кроз очување проверених старих вредности, навика и обичаја.

Институцију брака од Голдонија до Јанковића представила је Николета Кабаси (1967), анализирајући у свом раду тематику брака у склопу просветитељских промена у статусу жене и патријархалном устројству породице у оригиналу комедије *I mercatanti* и преводу *Трговици*. Кроз одступања од оригинала, која не нарушавају темеље брака и породичне ауторитете, објашњени су породични односи и елементи концепције женских ликова. Настајућа слободоумност и опрезни прогресивизам подређени су очувању породице и складу између љубави и разума.

Јована Стејића као просветитеља, односно његове књижевне радове и трагове реторичког образовања у њима, приказао је Војислав Јелић (1952). Сумарни преглед књижевних радова овога лекара, писца и преводиоца, јасан је показатељ и класицистичке норме и мерила која су, од времена хеленизма, па све до деветнаестог века, владала у европској школи и култури. Стејић, по ставовима близак своје савременику Стерији, подудар се са Доситејем по редоследу по којем се јављају његови писани радови, који настају по узору припремних вежбања за беседнике, познатих под грчким именом прогимназмата.

Исидора Бјелаковић (1975) на најсавременији начин представила је, у свом истоименом раду, рефлексije просветитељства на књижевни језик Срба 18. и 19. века. Противши везу просветитељских идеја и структуре књижевног језика код Срба у периодима друге половине осамнаестог, односно прве половине деветнаестог века, те изражен импулс ка вер-

накуларизацији књижевнојезичког идиома, ауторка у своме истраживању, указујући и на граничне случајеве, наводи и проблематизује савремену номенклатуру славеносерпског и доситејевског типа језика, која због своје неуједначености има штетан утицај на интерпретацију и рецепцију самих текстова.

Просветитељством и српском ћирилицом бавио се Александар Милановић (1968), који је детаљно анализирао све процесе везане за развој ћирилице на српском језичком простору у периоду од Венцловићевог *Буквара*, објављеног 1717, до нормирања српске ћирилице у Вуковом *Рјечнику* 1818. године. Смену српскословенске црквене ћирилице рускословенском, замену црквеног типа писма грађанским у световној култури, те смену славеносрпске ћирилице вуковском, аутор је истражио са свешћу о присуству доминантне просветитељске идеје о потреби демократизације културе и константном развоју и унапређивању образовног система код Срба.

Свестрани процес национализације (понародњавања) просветитељства у Срба од Доситеја до Вука испитао је Душан Иванић (1946), истраживши и представивши све његове облике и ступњеве, те откривши да Доситејево и Вуково доба нису у конфликту, него у континуитету. На примерима из науке, књижевности, историје, језика, писма и укључивања културне баштине у књижевност, од Доситеја и његових најближих ученика и поштовалаца (Павла Соларића, Саве Мркаља и Луке Милованова), па до Вука, доказано је да Доситејев универзализам смењује Вуков унилатерализам на нивоу језика и писма, обичаја и усмене традиције, истовремено не поричући најопштије вредности европске културе, попут писмености и школе, те процеса напредовања кроз исправно схваћен положај и значај књиге.

Тему која је данас, упркос обимној грађи, дефинитивно ван фокуса књижевне историје како код нас, тако и у нашем непосредном комшилуку, истражио је Драго Роксандић (1948), урадивши детаљан преглед присуства Доситеја Обрадовића у хрватској књижевности и култури у периоду од 1833. до 1914. године. Од периода Илирског препорода

(1835–1848.) до почетка Првог светског рата, истражено је присуство лика и дела српског Сократа на подручју Троједине Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, међу народом који се првобирно називао илирским, а потом прихватио одредницу хрватског. Деловање, значај и присуство Доситеја међу крајишким Србима, које је неоспорно и у опусу овог великана изузетно значајано, надахнуло је и наше суседе да увиде и следе, бар у прошлости, његове просветитељске смерице. Од *Данице Илирске*, преко хрватских рукописних преписа и издања Доситејевих дела, све до последњег икад објављеног броја опатиског листа *Млади Хрвати* од 1. јула 1914, побројан је Доситејев значај и утицај који је, неоспорно и документовано, барем у прошлости, био један од највећих мостова за успостављање и одржавање најприснијих веза између два некада блиска јужнословенска народа, њихових књижевности, језика и култура.

Милица Ђуковић (1987), на трагу просветитељског наслеђа претходника, са великом пажњом обрадила је тему програмских текстова бивших уредника *Летописа Матице српске* и питања просвећивања народа у њима. Схвативши *Летопис* као *ползовиџо средство к изобразењу народа*, у уводним текстовима Јакова Игњатовића, Јована Ђорђевића и Тихомира Остојића, ауторка је анализирала схватање задатака и функција најстаријег и најцењенијег српског књижевног часописа. Сви наведени уредници, који су на те функције ступали 1854, 1858. и 1912. године, детаљно су елаборирали и примерима поткрепили своје нескривене просветитељске намере, што је просвећивање народа издвојило као врхвни циљ и централно програмско начело њиховог уредничког рада и културно-историјског програма. Поред систематске анализе ставова наведених великана, описана је и посредничка улога осталих представника српске интелигенције који су овим плементим намерама били од помоћи.

Просветитељском делатношћу професора Јована Грчића (Вуковар 1855 – Нови Сад 1941), на основу увида у архивску грађу, бавила се Наташа Марјановић (1984), осветливши до сада мање познате аспекте његове музичке делатности, остварене како на пољима рада музичког писца и

критичара, тако и у оквирима професорског и диригентског ангажмана. Просветитељско наслеђе одиграло је значајну улогу у Грчићевом раду у контексту шире слике културно-уметничких дешавања и опште музичке културе и просвете међу Србима на размеђи деветнаестог и двадесетог века.

Рад којим се овај зборник затвара је студија Милка Штимца (1961) о финансијској писмености у Србији од почетка осамнаестог века као предуслову и залогу просветитељства. Финансијско описмењавање и развој нарастајућег слоја трговаца, тачно локализовани као предуслови промене друштвених односа, засновани на марљивости, грађанским врлинама и сталном вредном раду, били су нужни да би се на нашим подневљима и међу нашим народом просветитељство прихватило и развило. Трговачки дух, начин размишљања и организације, описани кроз два периода и један међупериод, одређен Грађанским и Трговачким закоником, проширили су конкретне идеје и манифестације просветитељства, прво од трговаца ка другим браншама, а потом и међу најширим слојевима становништва. У причи о развоју трговине, од рабоша, преко новина, табле, двојних курсева и тефтера, представљен је развој и преовладавање грађанског модела живота и пословања у нашем друштву, који је, са својим принципима и светоназорима, утемељеним на индивидуализму, марљивости, предузетности и слободољубивости, био непроцењив како за појединачни, лични и породични бољитак, тако и за целокупан економски и друштвени напредак целог нашег народа.

Осам стотина четрдесет и једна одредница у Индексу имена сведочи о темељном приступу сваког од научника који су на овом зборнику радили, те о литератури која је детаљно консултована при писању сваког од поменутих радова. У овом зборнику, кроз детаљне описе историјских фаза почетака, раног и развијеног просветитељства, те дешавања на тлу бивше Хабзбуршке монархије, али и широм Балкана и осталих меридијана које су онда Срби насељавали и на њима деловали, са успехом су представљени сви видови и типови нашег просветитељства. Кроз истраживања о секуларном, сакралном, односно верско-богословском просветитељском

раду и оставштину, али и историји свакодневног приватног и јавног живота, обухваћени су, како домаћа, тако и преведена књижевност, као и периодика и издаваштво, али и говори и језик књиге, школство и школе, правни списи и законодавство, уметност, трговина и администрација. Од првог до трећег таласа нашег просветитељства, са протагонистима су са успехом повезана изучавања општијих, типолошки обједињених и распознатљивијих појава и специфичностиа, а кроз истражене компаративне везе и утицаје, заокружен је зборник радова који ће бити, у свим истраживањима ове теме која ће у будућности уследити, важно и цењено дело.

Јелена Марићевић Балаћ*
 Филозофски факултет у Новом Саду
 Одсек за српску књижевност

ПРЕ(Д)РОМАНТИЧАРСКИ КОПЕРНИКАНСКИ ОБРТИ

(Татјана Јовићевић, *Књижевности изван њамћења. Лирска поезија „Доситејевој доба“*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2021, 209 стр.)

Монографија Татјане Јовићевић *Књижевности изван њамћења* има поднаслов *Лирска поезија „Доситејевој доба“*. Попут Тихомира Остојића, коме величина личности Доситеја Обрадовића постаје књижевни и културноисторијски путоказ и разјасница при конципирању значајне књиге *Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића* (1905), ауторки Доситејева личност обасјава научну путању истраживања, размишљања и интерпретације. У његовом, иако малом песничком опусу од 22 песме, најексплицитније се запажа антиципација (пред)романтичарске поетике. Доситејевска *призма* уочљива је и на плану структуре монографије, која је дводелно конципирана на теоријски и књижевноисторијски сегмент, те практичну целину унутар које је анализирана поезија Доситеја Обрадовића, Еустахије Арсић, Павла Соларића и Михаила Витковића. Дакле, други део књиге отпочиње поглављем „Новчићи у врту Доситејевих стихова“, које је у виду чланка првобитно публиковано у првом броју *Доситејевој врши* (2013). Разуме се, поглавља која следе умногоме су комплементарна са првим. Песници се у одређеним аспектима настављају на Доситејеве идеје и песничко *вјерују*, а фокусирана су на аспекте „ума и осећај-

* jelena.maricevic@ff.uns.ac.rs

ности”, „љубавно песништво”, „тему љубави и стратегију идиле”.

Занемаривање Доситејејеве лирике у науци о књижевности, без обзира на његову чврсту канонску позиционираност, последица је замагљене слике поетског памћења предбранковског периода: „у одговору на питање докле му сеже колико-толико живо поетско памћење, чак и појединац солидног књижевног образовања тешко ће допрети даље од поезије Бранкове. Иза ње, стоји лимб којим одјекују у најбољем случају полу-позната песничка имена”. Како би се лимб осветлио, требало је поћи од онога што је најпознатије, а то су управо Доситејејеве стихови.

Метафоричка синтагма „коперникански обрт”, коју Тајјана Јовићевић неретко користи како би што ефектније одредила значај предромантичарске лирике и њене реактуелизације, донекле је вези са Доситејејевом личношћу и потребом за проширивањем интерпретативног контекста, чему је утро пут Милорад Павић у *Рађању нове српске књижевности* (1983): „Несумњива заслуга Павићеве књиге јесте широк увид у развој и класицизма и предромантизма, те у различите облике стваралаштва и дистинктивне жанрове једног и другог књижевног правца, али и у њихову испреплетеност у оквиру истог културног простора и идејног наслеђа.”

Синтагма је адекватно искоришћена и када је реч о драгоценим увидима који се тичу „коришћења термина ’романтизам’ у српској науци о књижевности”, будући да је „овај процес, окончан и канонизован са Скерлићем, био нека врста коперниканског обрта”. Да би се дошло до ове, наизглед једноставне констатације, требало је детаљно истражити најпре општу историју појма, а затим и његову имплицитну и експлицитну употребу. Због обима посла, времена које је изискивао и деликатности теме први сегмент књиге је вредан читалачког поштовања. У целости може да функционише као посве користан уџбеник, јер доноси *ново знање* о „пре(д)романтизму”, које је презентовано јасно, разговетно, поступно и прегледно. Језгро целине „У просторима пре(д)романтизма” троделно је организовано („*Mara mundi* и ’српски случај’”, „Ка крају века: све даље *од* и *натраг ка* ’песницима

иза памћења’”, „А куда са свом том поезијом, у трагању за непамћеним”). Уоквирују је Уводна реч и Литература.

Ослањајући се, коментаришући и критички промишљајући најчешће Велекову студију „Појам романтизма у књижевној историји”, ауторка даје својеврсну синтезу о коришћењу појма, променама и динамици његове употребе, почев од 17. века „(1669. у француској, односно 1674. у енглеској књижевности), објашњавајући да је употребљен да опише својства Ариостове и Тасове поезије и средњовековних романи из којих су они преузели теме и стилска средства.” Наравно, у датом контексту, поред Велека, коришћена је како страна, тако и домаћа релевантна литература у најширем смислу (Берлин, Лавцој, Зафрански, Екерман, Гете, Шилер, Хердер, Зимел, Хегел, Шлагел, Вајс, Деретић, Павић, Живковић, Иванић, Јовићевић). Уочљиве су главне поетичке линије романтизма, које ће ауторка у другом делу књиге практично применити при аргументацији ставова који потврђују тезу о учврђивању одабраних песника у „пре(д)романтички” контекст, тј. темеље романтизма. На тај начин превладала би се њихова лимбовска позиционираност и у историји српске књижевности, а слика српске књижевности била би целовитија.

Када је, пак, реч о историји појма романтизам код нас ауторка је кренула од „најстаријег сведочанства оваквих кретања”, текста Јована Дошеновића „Предисловије о пјеснотворству”, предговора његовим *Лирическим џјенијима* (1809), који је „проторомантичарски по тону”, али „на поетичком плану манифестује одређене контраверзе”. Указано је на аутопоетичку „освешћеност полазишта блиских предромантичарској агенди” која је присутна и код Дошеновића и код Соларића, а затим на придев „романтическо”, који је „у првим деценијама 19. века” коришћен само „у значењу ’онога што је својствено роману’ и јавља се (као директна или имплицитна полемика са оспораватељима његовог стваралаштва) у више Видаковићевих предговора новонаписаним делима”. За први случај примене термина романтизам у српској култури Тајјана Јовићевић одредила је осврт „на поезију Николе Томазеа, Петра Прерадовића и Станка Врза”,

где „анонимни аутор указује да се 'Прерадовић одгојио [...] полага туђи узора (*најјаче романџика* – курзив Т. Ј.)", али усмерава позорност и на критичке текстове Ђорђа Малетића и Јована Суботића.

Ауторка посвећује неопходну пажњу српској периодици 19. века (*Новине србске, Лешојис Маџице срјске, Даница*), као несумњиво важне за разматрање проблематике, не би ли прешла на план књижевне историографије и „прву свеобухватну историју српске књижевности” из пера Стојана Новаковића. Он је, наиме, начинио отклон „од раније описног и претежно негативног коришћења овог термина” и уочио „формирање романтичарског дискурса у српској поезији” и „његову улогу у њеној модернизацији”. Романтизам и „народни правац” доведени су у везу, али Његош и Бранко Радичевић „нису означавани као романтичари”. „Парадокс супротстављања 'романтичног' и 'јуначко-народног правца’” кулминирао је у студији Светислава Вуловића о Радичевићу (1889). Иако је Скерлић заузимао ставове који нису превише одударали од Новаковићевих и Вуловићевих, он „'вуковско' стваралаштво (и искључиво њега) означава као романтичарско”. Укратко, „романтизам, од кога – са Вуком и Бранком – почиње 'права' нова књижевност и нова поезија, Скерлић пак представља веома исцрпно”.

Након Скерлића, подробно су анализирани „тротомна историја српског романтизма Миодрага Поповића, низ студија Драгише Живковића о 'периферним' за романтизам vezаним феноменима, које су ушле у његове *Евројске оквире срјске књижевности*, као и *Рађање нове срјске књижевности* Милорада Павића.” Поповић је по први пут „релативно равноправно престабио обе (пред)романтичарске парадигме у српској књижевности”, осветлио „битне идеологеме”, уз осврт на „*књижевни животи* грађанских средина” као „најширу еманацију тог сентиментално-романтичног стања духа”. Живковићев допринос оличен је у „формулисању бидермајера као поетичко/стилског струјања присутног од касне просвећености, преко предромантизма до романтизма” и осветљавању бројних „'периферних' и затамњених места у слици овог покрета/епохе код нас”.

Истакнут је значај Павићеве синтезе у контексту проширивања увида „у развој класицизма и предромантизма”, али и допринос Душана Иванића монографијама *Књижевности Српске Крајине* и *Ка џенези српске њоезије*, који је аргументовано Павићев појам „тршћанске школе” заменио „крајишким кругом” и указао на „будимпештанску и сремскокарловачку” групу песника. Допунио је и преглед дат у другом тому Поповићевог *Романтизма*, који је претежно био фокусиран на „јужну Угарску” и „подручје Кнежевине Србије”, па су „песнички портрети Павла Соларића, Јована Дошеновића, Саве Мркаља и Николе Боројевића и хронолошки и географско/геопоетички употпунили раније скицирану слику епохе”.

Најпосле, *Историјом српске књижевности* Јована Деретића истакнути су важни научни резултати овог књижевног историчара, засновани на „персоналном начелу и ’парадигми почетка’”. Он је почетак „ере нове српске књижевности” добро одредио и померио дубље у прошлост, међутим, „приступ предромантичарској књижевности која не потиче из вуковског круга и не ослања се на усмено наслеђе прегнантно би се могао представити као форсирање романа, уз запитаност над вансистемским ’вишком поезије’.”

Доситејеви „новчићи” постали су „обол оним сферама осамнаестовековне осећајности које су на ’програмском’ плану његових текстова морале да буду скрајнуте, али чије се присуство готово свуда осећа”. Отуда његова лирика постаје путоказ за читање песничког опуса Еустахије Арсић, Павла Соларића и Михаила Витковића. „Прва списатељица која је штампала своја дела” управо „следи доситејевско наслеђе у погледу идеологије коју заступа, преобраћајући је у сопствену белетристичку/есејистичку тему”. Образовање жена, „култура повишене осећајности”, „теме срца”, „традиција европског рококоа/сентиментализма”, буколика, пасторала, „могућности за остваривање русоовског концепта идиле и живот у оквиру његових вредности” интерпретативне су тачке овог поглавља.

Идила, „као специфичан облик сентименталистичке лирике” манифестује се као „основни вид” љубавног песништва

Павла Соларића, „најмилијег Доситејевог ученика”. Анализирани су рококо елементи његове лирике, његове „веселе досетке”, монолошки и дијалогски план, „песма у песми”, „надвладавање сопствене коначности и растакање у бескрајност и свевременост” у „доживљавању љубави”, „усамљеност лирског субјекта”, па је Соларић не само репрезентован као предромантички песник, већ је његова поезија добила у вредносном смислу.

Дакако, „стратегија идиле” и љубавна тематика наглашени су и у самом наслову поглавља о Витковићу, а између његове и Доситејеве поезије такође се могу наслутити линије додира. Песник је писао на српском и мађарском језику, те је требало дефинисати његов опус и место у српској књижевности, али са свешћу о потреби истраживања „сличних појава у његовој поезији на мађарском језику”. Концепт поглавља изискивао је поступно састављање списка Витковићевих песама на српском језику, којих је укупно седамнаест. Пажња је скренута на „три најраније” његове песме, које су „нуклеус његове будуће љубавне поезије и њеног ограниченог али уочљивог раслојавања”. И Витковићев и Соларићев стил одликује се специфичним поентама и унутрашњим стањима лирског субјекта, који је код песника рођеног у Јегри оличен у теми „разарајућег унутрашњег немира” и „унутрашњој растрзаности”. Виђен је као антиципатор Змајеве љубавне лирике, а истакнуте су бидермајерске/ рококо црте његове поезије („пријатељска природа”, „мали еп/ епилиј”), као и „централна романтичарска осећања: јединство са природом, стапање индивидуалних емоција са њеним конкретним појавама”, „несрећна заљубљеност” која се „прелива у осећање ’светског бола’”.

*

Пажљиво аналитичко и критичко читање Татјане Јовићевић резултовало је корисним прегледом досадашњег дефинисања и схватања (пред)романтизма у нашој науци, те објективним сагледавањем доприноса, допуна и размимоилажења у приступу, што због различитих методолошких

полазишта, то и због духа епохе у којој књижевни историчар живи. Између различитих струјања у науци она је увидела мостове и могућност интегрисања српске књижевности историјске мисли у синхронијском и дијахронијском смислу. Сврха истраживања коју је ауторка транспарентно нагласила је остварена: видљивија је „функционалност” предромантичарске „традиције унутар вредносне хијерархије установљене актуелном књижевном историографијом” и дат нацрт за „исписивање алтернативне књижевне историје, која би избегла структурирање око вуковске књижевно-језике револуције.” Премда је друга целина књиге по обиму и квалитету једнака и комплементарна са првом, те тако творе симетричан диптих, било би занимљиво да се истраживања наставе и да се појави *Књижевности изван њамћења II*.

Тања Ж. Черевички*

Студент докторских студија историје

Институт за друштвене науке Универзитет Hacettepe

Анкара

ЕПИСКОП – МОНАХ, ПРИЛОЖНИК И КТИТОР У ПРОШЛОСТИ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ

Бранислав Тодић, *Епископ Викентије Поповић
(1774–1785): Прилоџ историји и уметности
Вршачко-карансебешке епархије*, Матица српска,
Нови Сад 2020, 362 стр.

Немогуће је говорити о животу Срба у Хабзбуршкој монархији без помена Карловачке митрополије и утицаја њене јерархије на очување верског и етничког идентитета народа. Међу значајним епископима Карловачке митрополије из 18. века био је и Викентије Поповић (1711/1712–1785, епископ 1774–1785). Књига коју је о њему написао др Бранислав Тодић, редовни професор на Одељењу за историју уметности, Филозофског факултета у Београду, вредан је допринос српској историографији. Његов досадашњи научни рад обухватио је претежно средњи и рани нови век, а важно место у истраживању уметности и историје Срба у Хабзбуршкој монархији заузима 18. век. Проучавајући овај период српске историје издвојиле су се из ширег концепта биографије заслужних јерарха Карловачке митрополије. Кроз личност и дело вршачког епископа Викентија Поповића аутор нам приближава дух тог времена, на веродостојан начин и са критичким освртом говори о једном од највећих ктитора из редова карловачке јерархије у 18. веку.

* tcerevicki@gmail.com

Књига је сачињена из два дела, ауторског текста (стр. 11–169) и анализе необјављене архивске грађе (стр. 170–308). Ауторски текст је подељен на десет поглавља – *Викентије Појовић у манастиру Шишатовцу* (11–37), *Вршачко-карансебешки епископ* (38–62), *Архијерејске њочасџи и искушења* (63–79), *Пастирска служба* (80–111), *Приложник и књићор* (112–120), *Књићор манастира Шишатовца* (121–137), *Изградња нове саборне цркве у Вршцу* (138–150), *Последње искушење и смрџи* (151–163), *Ејилоџи* (164–169). Проф. др Тодић кроз анализу грађе саставља мозаик од доступних података, и на основу њих баца критичко и јарко светло на живот и рад вршачког владике како би читаоцима верно приказао његово дело и значај. Користио је релевантну историјску литературу и објављену и необјављену грађу Архива САНУ у Сремским Карловцима и Београду, Архива Војводине и архива цркава у Вршцу. У другом делу књиге аутор је посветио пажњу мало познатом, необјављеном историјском извору, *Дневнику боџослужења владике Викентија Појовића*. Књига протоколарног карактера која се чува у Архиву Војводине значајна је јер садржи мноштво података о историји и уметности Вршачко-карансебешке епархије. Пре самог текста *Дневника боџослужења* дат је и детаљан опис овог рукописа. Поред подразумеваних целина као што су Предговор, Списак извора и литературе, додат је Резиме на румунском и енглеском језику, Регистар и Списак илустрација. Треба истаћи да су илустрације пажљиво одабране и да је то материјал уско везан за тему, (портрети, фотографије писама и докумената, цркви).

Прво поглавље садржи биографске податке о Викентију Поповићу и његовом дугогодишњем боравку у манастиру Шишатовац. Прво монах, затим игуман, а потом и архимандрит, Поповић је оставио велики траг у историји овог манастира. Захваљујући необјављеном извору који је назван *Ауџобиографска белешка Викентија Појовића* (који је настао пре избора Поповића за епископа), проф. др Тодић је читалачкој публици приближио живот и везе епископа са Црквом и Двором, што оној књизи даје додатну вредност. Посебно су битни Поповићеви записи о времену проведену у епархијама у Хрватској где су у то време владали немири и буне,

као и подаци о сарадњи са митрополитом Ненадовићем, који се на Поповића ослањао у свим пословима у вези са сремским монаштвом. Пожртвовани рад и сређивање прилика међу манастирима, дугогодишње учешће у раду Карловачке конзисторије су донели признање за његов рад, тј. избор Поповића у чин епископа чему је посвећено друго поглавље књиге. У овом поглављу је обрађен и историјат Вршачко-карансебешке епархије као и посвећење и увођење у трон епископа Поповића.

Из поглавља *Архијерејске њочасџи и искушења* можемо сазнати детаље везане за службу владике Поповића као и имена личности са којима је као епископ сарађивао или присуствовао чину посвећења. С тим у вези важно је споменути податак да је вршачки владика 1784. учествовао у хиротонисању архимандрита Петра Петровића (будућег светитеља Петра Цетињског) за епископа Црне Горе, Скендерије и Приморја. Професор Тодић је кроз важне промене које су се дешавале у Монархији, а које су директно утицале на Србе, анализирао личност вршачког владике. Те промене се највећим делом односе на време реформских притисака на Карловачку митрополију и српске Привилегије, а то се поклопило са епископским мандатом Викентија Поповића. Притисци Двора на српску јерархију доживљавни су лоше, и српски епископи на челу са митрополитом у то време жестоко су се борили за очување права гарантованих Привилегијама. Најпре су свесно одлагали спровођење налога од стране власти који су се тicali цркве и свештенства. Некада велика подршка митрополиту Ненадовићу у спровођењу реформи, владика Поповић је у новим околностима подбадио. Како је то констатовао аутор, врло непромишљено и у намери да ревностно извршава све наредбе власти навукао је на себе гнев својих верника. Најбољи пример за то је побуна народа у Вршцу 1777. где је дошло и до физичког обрачунавања верника са владиком. Професор Тодић истиче да је управо овај инцидент утицао на каснији став Двора према вршачком епископу јер су власти сматрале да је владика Поповић одговоран за тај немили догађај пошто није успео да наметне свој ауторитет и у датој ситуацији није био добар посредник између власти и народа.

Поглавља *Пасџирска служба и Приложник и кџиџор* посвећена су раду епископа Поповића у Вршцу. Аутор нам описује оснивање конзисторије, наводи имена свештеника и других сарадника са којима је владика најрадије сарађивао, даје нам податак да је сваке недеље, а некада и чешће владика вршачки служио литургије са разним свештеницима своје епархије и друге детаље које су везане за канонске визитације, освећивање црква, однос владике и верника. У улози приложника је владика Поповић могао да се оствари тек после 1774. када је постао епископ. Тада је добио прилику и да преузме целокупне трошкове изградње црква у малим местима која због сиромаштва то нису могла да плате. Ипак, највеће добротворно дело владике Поповићу је везано за манастир Шишатовац и изгрању нове манастирске цркве. Као вршачко-карансебешки епископ имао је већа примања и могао је редовно да шаље прилоге у Шишатовац, а проф. Тодић је томе посветио једно поглавље и попис свих поклона које је Поповић даривао овом манастиру. Историописање на ову тему прате илустрације највреднијих предмета из пописа.

Утисак који читалац може да стекне о личности вршачког владике је амбивалентан. Како то проф. др Тодић истиче, човек незнатног порекла и недовољног образовања, својим карактером је надокнађивао оно што му рођењем није било дато. Поповић је стремио ка вишем месту у друштву, своју истрајност и одговорност показао је као монах и игуман манастира, а своју амбицију није скривао ни када је одабран за епископа. Аутор на врло занимљив начин поставља питања о карактеру владике и тако читаоцима отвара низ питања за размишљање. Поповићеве негативне особине дошле су до изражаја у старости. Превелики трошкови, задуживање и немогућност да влада ситуацијом у својој епархији док су се његови свештеници сукобљавали само је урушило слику коју је годинама градио.

Друга целина књиге садржи текст Поповићевог Дневника богослужења. Документ као извор првог реда је од велике важности. Владика је ажурно водио свој Дневник и тако нам оставио информације о местима које је обилазио, наводио је имена свештеника са којима је служио литургију, податке

о освећењима богојављенске воде, о моштима светих мученика, као и податке о црквама. Професор Тодић наводи да овај документ није само богослужбени протокол једног епископа него да су подаци које оставља и личне природе што га издваја од сличних докумената чисто административне намене. Текст је донет у оригиналу, са коментарима аутора у оквиру фуснота које садрже много информација о личностима, местима и тврдњама које су споменуте што читаоцима додатно олакшава коришћење овог аутобиографског извора.

Књига проф. др Бранислава Тодића пружа читаоцима поједнако добар увид у карактер Викентија Поповића, све његове супротности, изазове времена који су га понекад ломили, као и свакодневни живот и прилике које су га окруживале. Она пружа пуно детаља о уметности и црквеној градњи Срба у Хабзбуршкој монархији у 18. веку, и као таква, топла је препорука пажњи читалачке публике.

НАГРАДА „ДОСИТЕЈ
ОБРАДОВИЋ”
ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

ОДЛУКА ЖИРИЈА

Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, на завршној седници одржаној 22. децембра 2020. године, једногласно је донео одлуку да се награда за животно дело за 2020. годину додели књижевнику и сценаристи Синиши Павићу.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

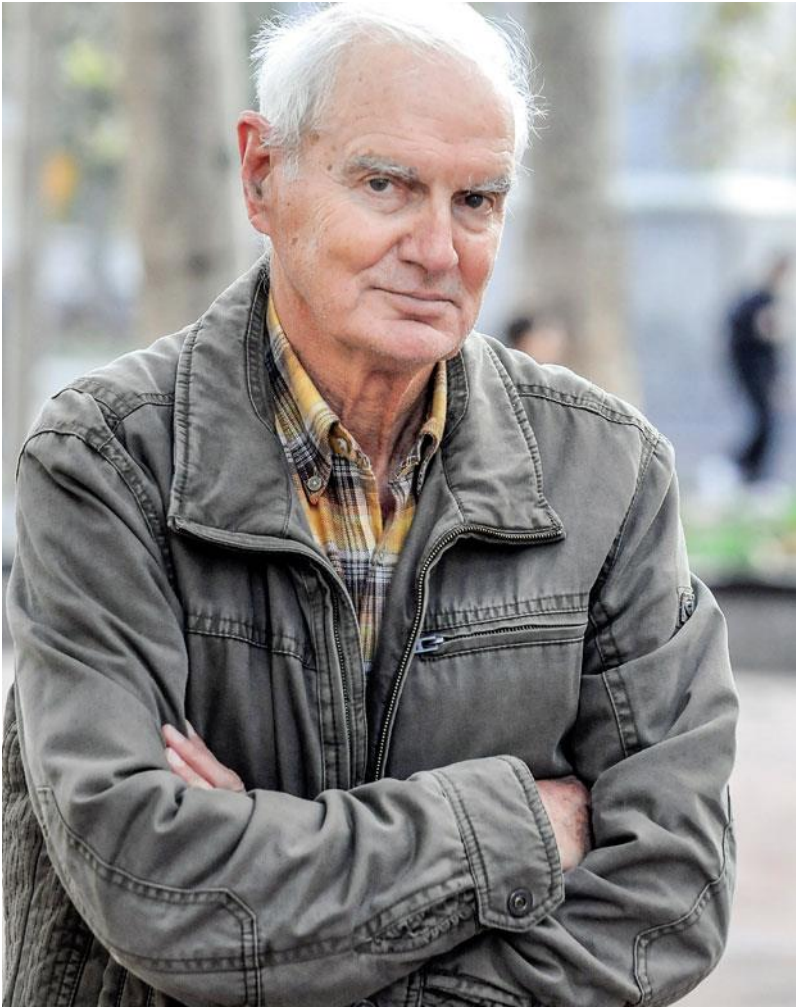
Књижевник и сценариста Синиша Павић спада у ред најзначајнијих стваралачких личности у области књижевне делатности посвећене телевизијској и филмској сценаристици у Србији. Његове документарно-игране серије као и драмски циклуси, дали су на уметнички начин, не само слику времена окупације Србије, него разуђену фреску људских судбина, како жртва, тако и насилника, укључујући ту и слику поратних времена. У том делу сценаристичке делатности Синиша Павић написао је историографски прецизно засноване, а уметнички целовито обликоване драме Човек који је бомбардовао Београд (суђење генералу Леру), Метак у леђа, На путу издаје, Ловац против топа, и серије Шпанац, Бањица, Последњи чин, Одлазак ратника повратак маршала. Други део сценаристичког стваралаштва Синише Павића састоји се од низа играних серија које на сатиричан начин сликају нашу стварност и критички говоре о заблудама, склоностима, митоманији и рђавим својствима нашег менталитета (Врућ ветар, Срећни људи, Породично благо, Стижу долари, Бела лађа). Отуда се може рећи да је Павић на-

стављач доситејевске традиције просветитељског деловања, и да су његове сатиричне драмско-хумористичке серије одиграле значајну улогу у критици колико традиционалних, толико и нових негативних појава и обичаја у нас. Тако је он, одредивши се да прихвати изазове телевизијског и филмског стваралаштва, у својим делима објединио образовну, просветитељску и уметничку мисију.

Уверени смо да је укупни допринос Сине Павића српској књижевности, филму и телевизији, узоран и јединствен, како по уметничким донетима, тако и по обиму и жанровској разноврсности и то га чини заслужним и достојним да прими награду с Доситејевим именом и знаком.

Жири је радио у саставу: Мирко Васиљевић, Славко Гордић, Војислав Јелић (председник), Марко Недић, Драган Симеуновић.

Београд, 22. децембра 2020. године

Слободан Терзић

СИНИША ПАВИЋ: ПИСАЦ ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ РОМАНА

Има неке симболике у чињеници да је Синиша Павић велико друштвено признање, награду „Доситеј Обрадовић”, добио у години када обележава педесет година рада на телевизији. У јесен 1971. године тада млади писац је у редакцију играног програма телевизије Београд донео сценарио прве четири епизоде серије „Дипломци” и тако је почела блистава каријера која траје већ пола века.

Као писац имао је иза себе успешан роман „Вишња на Ташмајдану” који је одмах по изласку 1966. године постао бестселер. Павић је знао да Срби мало читају и да сви наши класици од Доситеја до Андрића и Црњанског имају релативно малу публику, зато је он начинио храбар потез и почео да се бави новим великим, масовним медијем, телевизијом.

У време када је он почињао, телевизија је била далеко иза филма и књижевног стваралаштва, сматрало се да је она као медиј ефемерна и није вредна да се најталентованији баве њоме. Павић је разумео да је време које долази управо време тог медија, а да је ТВ серија, у ствари, роман краја двадесетог и почетка двадесетпрвог века.

Своје серије Павић није писао угледајући се на америчке и енглеске тог времена него је читао велику литературу 19. и прве половине 20. века. Тада није било лако препознати да ће ТВ серија бити најважнији продукт телевизијске ере и да ће постати доминантна уметничка форма на почетку 21. века. „Златно доба серија”, како се означава данашње време, Синиша је препознао пре него што се појавило, он је пронашао свој пут и написао серије које имају снажан печат његове личности.

Својим делом је обогатио, насмејао и едуковао генерације телевизијских гледалаца које су кроз те серије могле,

пратећи судбине Павићевих јунака, да на неки начин разумеју и схвате свет у коме живе.

У форми која би се најприближније могла одредити као телевизијски роман, испричане су приче о нама и нашим животима у једном тешком, преломном тренутку историје, тачније и уметнички снажније него у било којем облику уметничког изражавања. Не знам ни један филм, роман, позоришну представу, или нешто друго, што убедљивије приказује распад социјалистичког друштвеног система и заједничке државе Југославије од серије „Бољи живот“. А то је само један сегмент ове велике фреске наших живота.

„Бољи живот“ је прва велика и вероватно најбоља домаћа серија, са њом је у животе милиона гледалаца широм бивше државе ушла прича која им је блиска, и која говори о људима сличним њима, њиховим проблемима.

Редакција која је одобрила пројекат, после неколико првих епизода почела се колебати, сматрајући да су можда погрешили, међутим, оно што је у том моменту одржало серију је била подршка публике широм Југославије. То је последња велика серија која је истовремено емитована на целом ЈРТ простору.

Друга Павићева велика серија, „Срећни људи“ је аутентична слика расула, санкција, пљачкашке приватизације, богаћена малог броја људи и сиромашења целог народа. Бескрупулозни богаташи, ситни међународни преваранти и обични људи у вртлогу историје, кад све ово набројимо готово да не верујемо да је то једна лепа породична серија са елементима хумора. Пажљивији гледалац ће схватити да су сви наслови ових Павићевих серија, уствари, иронични. „Породично благо“ је прича о људима који у тешким временима покушавају да сачувају традиционалне породичне вредности. Колико је то тешко у новонасталим околностима које су донеле и нове вредности можда најбоље осликава сцена у којој два дошљака са југа, Шпиц и Ђоша, стоје на капији кичасте куће Паје Трошка и са завишћу и дивљењем кажу „Ала, се накрао, зликовац“. После пада Берлинског зида и слома социјалистичког друштвеног уређења све бивше комунистичке земље и њихова друштва су очекивали благостање и

богатог ујака из Америке који ће доћи и донети милионе долара. У стварности ујак и кад дође новац покупи овде. То је прича о браћи Предрагу и Ненаду и њиховом ујаку Горчилу у серији „Стижу долари”. Све ове приче повезује заједнички мотив а то је новац, изгубљен, нађен, наслеђен, са неким условима, или стигао из Америке. „Бела лађа” је слика друштва у коме је политика последње уточиште ниткова. Све је пропало и уништено, фабрике, предузећа, мала привреда, остале су само политичке странке и неизвесна могућност да се преко њих дође до бољег места у друштву. Последња серија, чија се друга сезона управо снима „Јунаци нашег доба”, има политику као централну тему, али је истовремено и прича о проклетству изгубљеног и нађеног новца. Сјајно перо и оштро око писца дају нам прецизну слику данашње Србије, од човека који је случајно постао председник највеће градске општине, његовог бескрупулозног шефа странке окруженог гомилом полтрона и чанколиза до обичних људи који тешким радом покушавају да нађу своје место под сунцем.

Серије о којима смо говорили су по, мом мишљењу, најважнији сегмент стваралаштва Синише Павића, али, наравно, не и једини. Аутор је сценарија изузетно популарног филмског серијала „Тесна кожа” затим филмова „Чудо невиђено”, „Вишња на Ташмајдану”, „Лаф у срцу” и других.

Захваљујући раду Синише Павића и редитеља Саве Мрмка, телевизија Београд је била уз ББЦ позната у целој Европи по својим документарно историјским драмама заснованих на историјској грађи као што су „Човек који је бомбардовао Београд”, „Последњи чин”, прича о хватању генерала Драже Михајловића, као и, можда, најбоље написана Павићева серија „Бањица”.

Посебно место у његовом опусу заузимају и изузетно популарна серија „Врућ ветар” као и сјајна адаптација Стевана Сремца „Оно наше што некад бејаше”.

Сви који се баве овим послом знају да је Синиша Павић редак сценариста који зна и воли да пише за глумце. Ако посматрамо развој његових серија, видећемо како он са љубављу креира све своје ликове али да, кад га „повуче” игра неког глумца, зна да нађе његове најбоље особине. Тако су

настале незаборавне улоге Марка Николића као Гиге Моравца, Зорана Ранкића као Николе Калабића у „Последњем чину“, Данила Лазовића као Шћепана Шћекића у „Срећним људима“, Светлане Бојковић као Емилије у „Бољем животу“, Иван Бекјарева као Вујковића у „Бањици“, Бранимира Брстине као ујака Житка у „Породичном благу“, Љубише Самарцића као Шурде у „Врућем ветру“ и још многи други.

На врху ове пирамиде налази се Милан Лане Гутовић и његова и Синишина креација лика Срећка Шојића. Како је Павић луцидно приметио, лик и глумац се траже, а у овом случају не да су се нашли него су се стопили на такав начин да се не може нико ни замислити у тој улози.

Могла би се, а и требала, написати посебна студија о томе како је настао лик малог бирократе и директора социјалистичког предузећа који се богати у времену транзиције бескрупулозно газећи све око себе у циклусу филмова „Тесна кожа“ да би у серији „Бела лађа“ постао председник „Странке здравог разума“ и релевантан политички фактор од кога зависи формирање парламентарне већине. Гутовићева глумачка величина је и у томе што је успео да лик без иједне позитивне особине учини симпатичним.

Кад се гледа велико дело Синише Павића, без имало претеривања за њега важи оно што је својевремено речено за Балзака, да којим чудом нестане ова земља а сачувају се његове серије, по њима би се могли реконструисати наши животи.

Синиша Павић
БЕСЕДА

Даме и господо,
Поштовани скупе,

На овај, у мом животу велики дан, нисам међу вама, због више силе, па ми дозволите да вам се обратим на овај начин.

За моје „животно дело“, данас примам награду која носи име Доситејево, који, у нашем народу има особит статус. Нема човека у Србији који његово име не изговара са поштовањем.

Тај велики човек није ни рођен у Србији. Чаково, сада у Румунији, тада је било у Хабзбуршкој Мађарској. Србија је била под туђинском влашћу. Остао је без родитеља. Школовао се у манастиру, а онда као неки ђак-пешак кренуо по Европи, од школе до школе. Да би зарадио за пут и за школовање радио је и као јорганџија, и као учитељ, проповедник, лектор, коректор. Тако је буквално пешке обишао Немачку, Италију, Француску, Енглеску, Аустрију, Русију, Малу Азију, цео Балкан, успут завршио у Лајпцигу филозофију и теологију, научио поред српског и румунског језика још и латински, грчки, немачки, руски, енглески, француски, италијански, албански, писао књиге, преводио. А већ стар, у шездесет шестој години, на глас о устанку у Србији, дошао је у своју земљу. Знао је да Карађорђе није довољан и својим доласком послао нам своју најважнију поруку: да народ не може бити стварно слободан ако је неписмен, да људи могу бити истински слободни само ако знају, а да би знали морају да читају.

Образовани и освешћени људи јасније размишљају, боље разликују добро од зла, лакше препознају превару, подвалу и демагогију, и боље се боре за истину. За само неколико година, усред устаничких битака и превирања, отворио је у неписменој Србији Велику школу, претечу Универзитета, у коју се међу првима уписао Вук Караџић, отворио је Богословију, почео да ради на стварању прве српске штампарије и умро баш кад је Србија умрла и борила се, уз песму коју је он написао.

У тренутку кад то велико име славимо и на овај начин дужни смо да погледамо како се односимо према његовом наслеђу. Своје поруке и лично је записивао. Једна гласи: „Не правимо се паметнији од свих и никада и никога не вређајмо, то је знак варварства.”, а друга: „Књиге браћо, књиге, а не звона и прапорци”.

Данас, тај облик варварства гледамо свакога дана на разним телевизијским каналима и називамо га дијалогом, полемиком, сучељавањем, а звона и прапорци чују се све јаче и заглушују гласове разума и рационалности. Данас неки мали ђаци пешаци пешаче километрима до најближе школе у којој није најгоре што нема пристојан тоалет већ што једва да има и ђака, а учитељ отаљава посао са двојетроје и чека отказ.

Овим светом влада новац. Он одређује меру свему и успоставља сопствени систем вредности. Иде тамо где ће се брзо оплодити и донети профит. Таквом систему углавном одговарају људи малог формата. Талентовани често сметају. За стваралаштво које тражи стрпљење, време и посвећеност, новац није заинтересован. Улаже се у индустрију плитке забаве, дрангулија и прапораца. Вредност се одређује маркетингом, прометом, у пиплметар се гледа као у берзанске извештаје, гледаност и тираж су довољни. Како изаћи на Доситејејеве заборављене стазе? То талентовани људи морају сами да одлуче и да се изборе. Србија је пуна талентованих људи, свако од њих мора сам да одлучи: хоће ли се уклопити у систем производње прапораца и којештарија или ће одабрати тежи, Доситејејев пут.

Ја сам, изгледа, ишао тим стазама. Није било лако, и овим путем желим да се захвалим онима који су ми у томе помогли.

На првом месту, обраћам се вама, господо из жирија. Ваша једногласна висока оцена мог рада, а с обзиром на то да сте сви професори универзитета и врхунски познаваоци материје коју проценујете, потврђује моје наде да у масовној публици која ме је деценијама подржавала нису били такозвани „просечни гледаоци“, што се наводи као разлог за омаловавање масовности, јер просечан гледалац не постоји. То мноштво се састоји од људи, врло различитих, од оних скромно образованих, до оних са највишим критеријумом вредновања од којих је састављен ваш жири. Хвала вам.

Посебну захвалност дугујем редитељима који више нису међу нама – Сави Мрмку и Александру Ђорђевићу. Они су својим знањем, талентом, и мајсторством допринели да моје животно дело буде достојно ваше пажње и ове награде.

Дугујем и Михаилу Вукобратовићу који је од "Бољег живота" сарађивао на свим, готово свим, мојим серијама и који управо снима још једну. За четрдесет година сарадње нисам са Мишом имао ни један креативан, колегијални, или обичан људски непоразум. Право чудо у овом нашем послу и у овој нашој земљи.

И коначно, али не на крају, већ од самог почетка, од првог сусрета, највећу захвалност дугујем својој сарадници, инспирацији, својем најоштријем критичару, оној која је веровала у мене и кад други нису, која није избегавала ни свађу ни расправу само да то што радимо буде боље него што би било без њене сарадње, мојој Љиљани.

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” У 2020. ГОДИНИ

8. фебруар 2020. – Такмичење ученика средњих школа из књижевности за најуспешније писмене задатке одржано је и ове године у организацији Друштва за српски језик и књижевност, Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Задужбине „Доситеј Обрадовић”.

Овогодишње такмичење за најуспешнији писмени задатак посвећено је обележавању важних јубилеја: 110 година од рођења Меше Селимовића, 90 година од рођења Драгослава Михаиловића, 160 година од рођења Војислава Илића и 110 година од смрти Лазе Костића.

23. фебруар 2020. – У Народном позоришту у Београду, на сцени „Раша Плаовић”, уручена је награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело проф. др Светомиру Бојанину, чувеном дечјем психијатру, лекару и хуманисти .

Награду додељује Задужбина уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије, а поштујући значај и домете овога признања, Задужбини су се придружили Народна банка Србије и Народно позориште.

Награда се састоји од плакете с ликом Доситеја Обрадовића – дар Народне банке Србије, дипломе – рад уметника

Добрила Николића и новчаног износа који даје Министарство културе и информисања Републике Србије.

15. мај 2020. – Због пандемије COVID-19 и ванредног стања које је било проглашено у Републици Србији, Задужбина је поновила позиве за учешће на ђачким конкурсима „Идућ’ учи, у векове гледа” и „Радионица баснописаца”.

10. јун 2020. – На свечаности у Старом двору, Задужбини је уручено признање „Звезде Београда 2019” за пројекат „Доситејево златно перо”!

Ово престижно признање које додељује Канцеларија за младе града Београда добило је 20 удружења, институција и појединаца за најбоље пројекте чије су активности подржане на конкурсима Градске управе Београда у 2019. години.

25. јун 2020. – Задужбина „Доситеј Обрадовић” по шести пут објављује конкурс за награду „Доситејево златно перо” за најбоље објављене радове младих аутора, у оквиру књижевних врста које је Доситеј увео у српску књижевност – есеј, басна, путопис, кратка прича.

30. јун 2020. – Задужбина је и у врло отежаним условима за рад и ове године наградила најбоље учеснике традиционалног ђачког конкурса „Радионица баснописаца”! Иако је пандемија корона вируса изменила животе деце и одраслих, одвојила их од школе, учитеља и другова, најлепши радови малих баснописаца ипак су пронашли пут до Задужбине с именом великог баснописца!

Жири у саставу: Слободан Станишић, председник и чланови Марија Бишоф, Љубица Бељански, Сузана Поњавић и Предраг Тодоровић, имао је тежак задатак да од великог броја изузетних радова одабере најбоље.

јул 2020. – Задужбина је шеснаести пут организовала традиционални литерарни конкурс за ученике средњих шко-

ла „Идућ учи у векове гледа“. На конкурс су учествовале школе из 17 градова из Србије и Републике Српске. Радови су пристигли из Београда, Ужица, Лесковца, Врања, Прибоја, Ниша, Сремских Карловаца, Руме, Шапца, Кикинде, Зрењанина, Лознице, Малог Зворника, Лапљег села (Гимназија Приштина), Бањалуке и Бијељине (Република Српска). Жири је прегледао 62 рада. Основна тема била је „Идућ учи, у векове гледа“, што је и назив конкурса, како би се ученицима омогућила потпуна слобода да креативно размишљају и пишу и о Доситејевом али и о времену у којем живе.

17. септембар 2020. – Задужбина је обележила шеснаест година рада свечаном седницом Управног одбора, Програмског савета и Надзорног одбора Задужбине. Након интонирања свечане песме „Востани Србије“ Варткеса Баронијана, за коју је текст написао Доситеј Обрадовић 1804.године, председник УО др Душан Иванић и управник Мирјана Драгаш представили су резултате рада Задужбине у претходном периоду и планове за наредну годину.

Рођендан Задужбине обележен је и уручењем награде „Доситејево златно перо“ који је ове године наишао на велики одзив младих писаца. Награђени аутори, Шимон Цубота, Петра Нешић и Тијана Копривица, представили су се публици и члановима жирија својим радовима.

Прва награда на средњошколском конкурс у „Идућ учи у векове гледа“ уручена је Ивану Арамбашићу, ученику Земунске гимназије.

Због тренутне епидемиолошке ситуације, на свечаности уручења награде „Доситејево златно перо“ присуствовао је ограничен број гостију.

18. септембар 2020. – Емитована је на РТС прва епизода серије „Доситеј, путник просвећености“, ауторке Валентине Делић. Серија има осам епизода и четири наратора.

Кроз живот и рад Доситеја Обрадовића воде нас четири наратора, др Јасмина Ахметагић, др Драгана Грбић, Златко Паковић и Валентина Делић, ауторка серије, редитељ и сценариста .

25. септембар 2020. – Изложба „Доситејев пут знања” Задужбине „Доситеј Обрадовић” отворена је 20. септембра у Научно-образовно-културном центру „Вук Караџић” у Тршићу.

Изложбу је отворио професор емеритус др Душан Иванић, књижевни историчар, есејист и професор на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Професор Иванић је говорио о лику и делу Доситеја Обрадовића, посебно истакавши да он није само добро писао већ је и добро приповедао. Свој говор је завршио предлогом да се свакодневно читају дела Доситеја Обрадовића.

„Доситејев пут знања” привукао је велики број посетилаца који су, иако под маскама, уживали у експонатима не којима је представљен Доситејев животни пут од родног Чакова, преко Хопова и европских градова у којима је провео готово четрдесет година, стичући знања и подучавајући друге и написао своја најзначајнија дела.

5. октобар 2020. – Задужбина је по дванаести пут организовала конкурс „Радионица баснописаца” за ученике трећег и четвртог разреда основне школе.

Због пандемије вируса, Задужбина није могла да организује традиционално свечано уручење награда најбољим баснописцима.

Овог пута, најбољи баснописци су у суботу, 3. октобра, примили награде и похвале, фотографисали се за успомену и у друштву свог пратиоца самостално обишли Зоолошки врт. Захваљујемо се Зоолошком врту, изврсном домаћину који нас је угостио и ове године!

22. октобар 2020. – Након дуже паузе, Задужбина је представила на Књижевном салону „Код Доситеја“ своја нова издања која су из штампе изашла крајем прошле и почетком ове године, али због познатих околности проузрокованих пандемијом ковид вируса није била у могућности да то уради раније.

Најпре је представљен зборник „Век просветитељства у српској култури“ – зборник радова са међународног научног скупа, одржаног 15. марта 2019. године. Симпозијум је окупио велики број врских познавалаца Доситејевог живота и дела, као и епохе у којој је живео. О зборнику су говорили Душан Иванић, Татјана Јовићевић, Јован Пејчић и Ненад Ристовић.

Књижевни салон „Код Доситеја“ представио је јавности седми број Годишњака Задужбине „Доситејев врт“. О часопису који је намењен публикавању радова из свих области истраживања Доситејевог дела и српске културе 18. века као и других култура повезаних са Доситејевим деловањем, говорили су: Исидора Бјелаковић, Драгана Вукићевић, Душан Иванић, Александар Милановић и Милица Ђуковић.

Уредник оба Књижевна салона „Код Доситеја“ био је Марко Недић.

7. новембар 2020. – Задужбина „Доситеј Обрадовић“ расписала је јавни позив – конкурс за доделу награде „Доситеј Обрадовић“ за животно дело за 2020. годину. Награда се додељује уз подршку Министарства културе и информисања, са циљем да подстиче научно, културно и просветно стваралаштво, као и унапређење српских духовних веза са другим народима и културама.

Награда се додељује за животно дело за све дисциплине науке, просвете, књижевности и културе, којима припада, или их је у српској средини утемељио наш велики писац и просветитељ Доситеј Обрадовић.

23. децембар 2020. – Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, на завршној седници одржаној 22. децембра 2020. године, једногласно је донео одлуку да се награда за животно дело за 2020. годину, додели књижевнику и сценаристи Сениши Павићу.

Књижевник и сценариста Сениша Павић спада у ред најзначајнијих стваралачких личности у области књижевне делатности посвећене телевизијској и филмској сценаристици у Србији.

30. децембар 2020. – Током 2020. године, Задужбина „Доситеј Обрадовић” је имала задатак да приреди нову изложбу у родној кући Доситеја Обрадовића у Чакову, модернију и интерактивну, која би више била прилагођена модерном времену. Покровитељ изложбе је Министарство културе и информисања.

Изложбени материјал, укупан едукативни и промотивни, на српском и на румунском језику, као и сувенири су, такође, урађени.

Да би се поставила изложба са свим пратећим елементима, неопходно је да се доврши обнављање родне куће Доситеја Обрадовића у Чакову, које су финансијски подржали Министарство културе и информисања и Покрајинска влада Војводине, према пројекту Покрајинског завода за заштиту споменика културе Војводине.

Мирјана Драгаш О ЗАДУЖБИНИ ДАНАС

Следеће, 2022. године Задужбина „Доситеј Обрадовић” улази у осамнаесту годину свога рада. У годишњаку Задужбине *Доситејево врш* дајемо преглед важних догађаја и манифестација у току текуће године, по датумима и темама. Из тога се може добити јасан преглед онога што се у Задужбини догађало, који скупови су одржани и чему се посвећивала пажња.

Сваке године Задужбина је у циљу спровођења својих програмских циљева, одржавала традиционалне активности, али и стварала нове садржаје, с циљем отварања нових тема, сусрета и окупљања новог круга учесника и сарадника.

Од 2004. године, када је основана, потписима утемељивача Хемофарма а.д. и оснивача Матице српске, Института за књижевности уметност и Културно-просветне заједнице Србије, Задужбина следи своје најважније циљеве:

- проучавање стваралаштва Доситеја Обрадовића и његовог значаја за српску просвету, науку и културу;
- откривање и преношење на нове нараштаје основних порука укупне делатности Доситеја Обрадовића у вези са развојем српске књижевности, писмености и просветите, те стално обзнањивање њихових вредности у националној, европској и светској култури;
- саобраћавање Доситејевих погледа с идејама епохе просветитељства у ондашњој Европи и провера-

вање колико они могу допринети развоју Србије и српског народа два века после;

- приближавање земљи и свету свега онога у нашој култури и уметности што изражава савремене по­риве и потребе људи, поготово оног што представља савремени књижевни израз, нове и авангардне об­лике уметничког изражавања;
- припремање научних скупова са назначеном тема­тиком и издавање зборника радова са тих скупова; организовање сусрета, семинара, округлих столо­ва, радионица и сличних скупова ради додатног усавршавања просветних радника који се баве књи­жевношћу и језикословљем;
- приређивање изложби, представа, концерата, ску­пова за размену информација,
- остваривање културних и других друштвено кори­сних пројеката у сарадњи с угледним делатницима на пољу просвете, науке и културе у земљи и ино­странству.

Улазимо у осамнаесту годину рада и непрекидно смо посвећени сећању на великог српског просветитеља, евро­пејца, првог српског министра просвете, проучавању њего­вог дела и порука које су живе и исто тако нам и данас по­требне. На његовим идејама, заснована су многа друга дела, оне су биле мото и инспирација његовим савременицима и потоњим генерацијама у српској култури, у развоју школа, образовања, писма, језика и уопште – погледа на свет. Увек је био борац за слободу ума и мисли, чиме се доказује слобо­дан човек. Већ за живота његово име у српском народу по­стало је „свето”, високо поштовано, а нове генерације су га поставиле одмах уз Светог Саву и Вука Караџића. Ово све­то тројство српске вере и писмености обележило је српско биће, историју, језик и писмо.

Због свега тога Задужбина „Доситеј Обрадовић”, која је једна од најмлађих Задужбина, има задатак да нас подсећа на овог великана (некад и скрајнутог из наше пажње и сећања). Један од важних задатака је очување у српској баштини До-

ситејејево родно куће у Чакову код Темишвара. Она је 2005. године постала власништво Задужбине, а 2007. је завршено њено санирање (из претходно запуштеног стања) и претварање у спомен-музеј. У сарадњи са научницима, славистима, наставницима, ученицима, уметницима – ова кућа је постала место сусретања. У току 2020/21. године кућа је поново грађевински обновљена према пројекту Покрајинског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада, а уз финансијску подршку Покрајинске владе Војводине и Министарства културе и информисања Републике Србије. У њој је постављена и нова изложба, која представља Доситејевог пут науке и знања кроз Европу.

Задужбина од 2016. године има седиште у Београду, у згради где је било смештено Министарство просвете од 1879. до 1952. године. Ова зграда је сада заједнички дом Доситејевог и Вукове задужбине и Института за књижевност и уметност.

Конечно, изналагањем сталног седишта Задужбине (а од оснивања 2004. до 2016. године она се више пута селила, јер није имала свој простор) установљен је Доситејево дом, што је била жеља и завештање још од 1911. године, када се обележавала стогодишњица Доситејевог смрти, остварено тек после сто година.

Како би се афирмисале вредности које је Доситеј оставио свом народу, Задужбина је установила вредне награде: награду „Доситеј Обрадовић“ за животно дело за све дисциплине науке, просвете, књижевности и културе, затим награда страном издавачу за преводе дела знаменитих српских писаца, које подржава Министарство културе и информисања. У циљу подстицања рада младих писаца установљена је и награда „Доситејево златно перо“, уз подршку Секретаријата за културу града Београда, те ђачке награде за средњошколце на конкурсима „Идућ“ учи у векове гледа“ и „Радионица баснописаца“ за најмлађе основце.

Прегледом нашег летописа може се видети да овде не заостају ни други облици рада: организовање научних скупова, тематских расправа, округлих столова за разне теме везане за језик, писменост, књижевност школу и образовање,

за сарадњу са другим народима, за славистику уопште... Редовно се одржавају књижевни салон „Код Доситеја”, свечане академије и концерти, изложбе, сарадња са другим институцијама, задужбинама и удружењима у земљи, окружењу и дијаспори. Најзначајнија је веза са Савезом Срба и Српском гимназијом „Доситеј Обрадовић” у Темишвару., као и Епархијом будимско-темишварском са седиштем у Темишвару. Сваке године Задужбина своју библиотеку обнавља новим издањима књига, наших и страних аутора.

Заједнички циљ нам је да се редовно одржавају сусрети стваралаца са обе стране границе – кроз „Доситејев дан” у Чакову и Темишвару, у новембру, а у оквиру Дана српске културе и у Београду у „Доситејеве дане” у априлу. У том циљу ове 2021. године Министарство просвете, науке и технолошког развоја је 10. април (по старом календару 28. март) установило као „Дан сећања на Доситеја Обрадовића, великог просветитеља и првог српског министра просвете”, који ће се редовно обележавати у свим школама. У време од 10. до 15. априла Задужбина ће у оквиру „Доситејевих дана” организовати и друге културне сусрете и манифестације посвећене овом великану.

Посебан значај у раду Задужбине има обележавање и посећивање оних места у Београду где је Доситеј живео и радио (програм „Доситеј у Београду”, у данима Европске баштине). То је и допринос очувању сећања на овог великана у Београду, утемељивача Велике школе (1808. године), члана Просветитељствујућег совјета, првог министра просвете у тек ослобођеној Србији, сахрањен у нашем граду, у порти Саборне цркве. Његова будница „Востани Србије” (1804) је постала свечана песма савремене Србије.

Идеја задужбинара, чланова посвећених њеном раду је да се све манифестације приближе најширој публици да буду подсетник и позив на заједнички рад и ново дело и зато је задужбина у овој 2021. години обновила и унапредила свој сајт који ће бити са публиком интерактиван и који ће Доситејева дела и дела о њему дати и у дигиталној форми. Исто тако на сајту ћемо имати редован увид у садржај, већ традиционалног Годишњака Задужбине „Доситејев врт”.

Циљ нам је да Задужбина са Доситејевим именом применом нових технологија и дигитализацијом својих активности буде доступна младим генерацијама и свим читаоцима ослоњеним, пре свега, на овај вид учења и рада.

За свој досадашњи рад, Задужбина је добила значајна признања и награде: „Светосавску награду” Министарства просвете и технолошког развоја; Вукову награду Културно-просветне заједнице, „Златни беоцуг” КПЗ Београда, Грамату Српске православне цркве и патријарха Павла, награду Београда „Звезде Београда”, а надамо се биће их још.

У времену пред нама чекају нас нове теме, сусрети, научни скупови, нове књиге и пројекти уз још значајније учешће младих стваралаца на трагу Доситејевих порука знања, толеранције, сарадње и хуманости.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

У годишњаку Доситејев врт објављују се радови из свих области истраживања Доситејевог дела и српске културе 18. века као и других култура повезаних са Доситејевим деловањем.

Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у Годишњаку. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је навести у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка. Радови треба да буду достављени електронски или као отворени документ (Word) или PDF, на адресу info@dositejevazaduzbina.rs. На линији Subject написати *Za Dositejev vrt*. У случају да аутор користи специјалне знаке (нпр. старогрчке, старословенске, хебрејске и сл.), дужан је да пошаље тип нестандардног фонта који је коришћен. Редакција часописа Доситејев врт прима рукописе на разматрање током целе године. Након уредничког читања и одобравања, рад се даље прослеђује на анонимну рецензенију. Да би био објављен, текст треба да добије две позитивне рецензије. Аутор има право да затражи извод из рецензије из ког се, за ту прилику, изоставља име и презиме рецензента. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се у свим чланцима објављеним у часопису на исти начин, у складу са усвојеном формом навођења (MLA – Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers).

1. Дужина рукописа: до 12 страница (35.000 словних знакова са размацама, укључујући и литературу).

2. Формат: фонт: Times New Roman; величина фонта: 12; размак између редова: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.

3. Параграфи: формат: Normal; први ред: увучен аутоматски (Col 1)

4. Име аутора: Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

5. Назив установе аутора (афилијација): Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

6. Контакт подаци: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној напомени, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

7. Језик рада и писмо: Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. У договору са Редакцијом часописа, рад може бити објављен и на другом језику.

8. Наслов: Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

9. Апстракт: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има до 100 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.)

Упутство ауторима за уређење текста и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или језику чланка. Апстракт треба да буде испод наслова рада, без ознаке Апстракт. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

10. Кључне речи: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта, са ознаком Кључне речи. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

11. Претходне верзије рада: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту: У часопису Доситејев врт се употребљава парентетички модел цитирања, док се за навођење литературе на крају рада користи модификовани MLA (Modern Language Association's Style: [http:// owl.english.purdue.edu/owl/section/2/11/](http://owl.english.purdue.edu/owl/section/2/11/)) начин библиографског цитирања. Приликом цитирања у тексту, библиографска парентеза треба да садржи презиме аутора, годину објављивања рада, двотачку и број странице са које је цитат преузет: (Иванић 2008: 42). За радове са два или више аутора наводе се презимена прва два аутора, одвојена зарезом: (Ивић, Клајн и др. 2007: 32). Када се цитирају текстови на страном језику, имена аутора у парентези наводе се у изворном облику док га у тексту треба транскрибовати: „као што Стјуарт Хол истиче у свом тексту... (Hall 1997: 78)”. Уколико се цитира превод, у парентези се даје транскрибовано презиме: (Хол, 1996: 4). Када се у раду помиње више студија које је један аутор публикувао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на

пример (Иванић 2010а: 217). Уколико библиографски извор има више аутора, у загради се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др.: (Ивић, Клајн и др. 2007). Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику: ... (Бошковић 1978: 47–51) ..., (в. Бошковић 1978: 47–51) ..., (уп. Бошковић 2001: 47–51) ..., Бошковић (1978: 47–51) сматра да ... [наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „ ”]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа, са ознаком: ЛИТЕРАТУРА. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абецедним редоследом. Ако се више библиографских јединица односи на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу] Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, Огледи из поетике, Београд: Просвета.

[за чланак] Милановић 2000: А. Милановић, „Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила”, Београд: Српски језик, V/1–2, Београд, 623–639.

[за прилог у зборнику] Чутура 2009: И. Чутура, „Употреба прилошких израза са именицом 'место' у пренесеном значењу”, у: М. Ковачевић (ред.), Српски језик, књижевност, уметност, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом] Симеон 1969: R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом] Блумфилд 1970: L. Bloomfield, Language, 12. ed., Unwin, London: University Books. [за радове на страном језику – ћирилицом] Плотњикова 2000: А. А. Плотникова, Словари и народная культура, Москва: Институт славяноведения РАН. Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући а, б, с или а, б, в, нпр.: 2006а, 2006б или 2009а, 2009б. Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: Симић, Остојић; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати et al или и др. Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.: Лич 2 1981: G. Leech, Semantics, Harmondsworth etc.: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фронт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, преко апликаата Paragraph – са менија Format), нпр.: Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственные в социальных диалектах, Београд: Српски језик, VIII/1–2, 251–258.] Поступак цитирања докумената преузетих с интернета:

[монографска публикација доступна on-line] Презиме, име аутора. Наслов књиге. <адреса са интернета>. Датум преузимања. Пр.: Veltman, K.H. Augmented Books, knowledge and culture. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line] Презиме, име аутора. Наслов текста. Наслов периодичне публикације, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. ASLIB Proceedings, February 2000. Proquest. 21.02.2000. [прилог у енциклопедији доступан on-line] Име одреднице. Наслов енциклопедије. <адреса са интернета>. Датум преузимања. Пр.: Wilde, Oscar. Encyklopedia Americana.< >15.12.2004.

16. Резиме: Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка ЛИТЕРАТУРА. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа.

Уредништво

ИЗДАВАЧ
Задужбина „Доситеј Обрадовић”

ЗА ИЗДАВАЧА
Мирјана Драгаш

ПРИПРЕМА И ШТАМПА

Цигоја
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

ТИРАЖ
300

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41

ДОСИТЕЈЕВ врт : годишњак Задужбине „Доситеј
Обрадовић” = Dositej' s Garden : annual of "The Dositej Obradović"
endowment / уредници Исидора Бјелаковић, Драгана Грбић,
Душан Иванић. – Год. 1, бр. 1 (2013)- . – Београд :
Задужбина "Доситеј Обрадовић", 2013- (Београд : Чигоја
штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 2334-9476 = Доситејево врт

COBISS.SR-ID 203263244